

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

HÜSEYİN SİRRI BELLİOĞLU'NUN MECLİS FAALİYETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

YUNUS EMRE ÖZTÜRK

AMASYA
Haziran– 2024

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

HÜSEYİN SIRRI BELLİOĞLU'NUN MECLİS FAALİYETLERİ

Hazırlayan
Yunus Emre ÖZTÜRK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ

AMASYA – 2024

TEZ ONAY SAYFASI

Yunus Emre ÖZTÜRK tarafından hazırlanan “HÜSEYİN SIRRI BELLİOĞLU’NUN MECLİS FAALİYETLERİ” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 04/06/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Prof.Dr. Yılmaz KARADENİZ

.....

Üye : Prof.Dr. İsmet TÜRKMEN

.....

Üye : Dr.Öğr. Üyesi Girayalp KARAKUŞ

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../.....

.....

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

....../....../.....

Yunus Emre ÖZTÜRK

İmza

ÖZET

HÜSEYİN SIRRI BELLİOĞLU'NUN MECLİS FAALİYETLERİ

Öğrenci: Yunus Emre ÖZTÜRK

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran 2024

Danışman: Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Meclis-i Mebûsan ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin geçirmiş olduğu evrelere yeteri kadar değinilmemiş olduğu bilinmektedir. Meclisler üzerine yapılan araştırmalar döneme ait siyasi, toplumsal ve ekonomi yapısının yansıtılmasını sağlamaktadır. Hüseyin Sırrı Bellioğlu da hayatı boyunca son Meclis-i Mebûsan'da ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde iki dönem boyunca İzmit milletvekilliği görevini üstlenmiştir. Hüseyin Sırrı Bellioğlu, liberalizm destekli fikirleri benimseyerek ülkenin gelişimi için konuşmaları ile TBMM kürsüsünde desteğini tam bir şekilde göstermiştir. Devletin farklı statülerinde görev alan Hüseyin Sırrı Bellioğlu, savunduğu düşünceler ve bunları değerlendirmeye alması açısından tutarlı konuşmaları ile önemli bir özelliğe sahiptir. Zabıt Cerideleri, arşiv belgeleri ve hatıralardan yararlanılarak ulaşılan kaynaklarla Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun dönem görevleri hakkında literatür eksikliğinin tamamlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Sırrı Bellioğlu, İktisat Vekilliği, Meclis-i Mebûsan, İzmit Mebûsluğu

ABSTRACT**HÜSEYİN SIRRİ BELLİOĞLU’NUN MECLİS FAALİYETLERİ**

Student: Yunus Emre ÖZTÜRK

Amasya University, Institute of Social Science

Department of History, Master’s Degree, June 2024

Supervisor: Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ

It is known that the stages passed by the Parliament and the Grand National Assembly of Turkey in the history of the Republic of Turkey have not been sufficiently touched upon. Research conducted on assemblies provides a reflection of the political, social and economic structure of the period. Hüseyin Sırrı Bellioğlu has also served as an Izmit Deputy for two terms in the last Parliament and the Grand National Assembly of Turkey throughout his life. Hüseyin Sırrı Bellioğlu has fully shown his support on the Parliamentary podium with his speeches for the development of the country by adopting ideas supported by liberalism. Hüseyin Sırrı Bellioğlu, who has served in different statuses of the state, has an important feature with his consistent speeches in terms of the thoughts he defends and taking them into consideration. It is aimed to complete the lack of literature about Hüseyin Sırrı Bellioğlu's term duties with the sources obtained by using the records of constables, archival documents and memories.

Keywords: Hüseyin Sırrı Bellioğlu, Economics Deputy, Parliament, Izmit Parliament

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, değerli bilgilerini bizlerle paylaşan, kullandığı her kelimenin hayatıma kattığı önemini asla unutmayacağım saygıdeğer danışman hocam; Prof. Dr. Yılmaz Karadeniz'e, çalışmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen arkadaşım, abim; Ali Kemal Soyhan'a ve çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen ve hayatımın her evresinde bana destek olan değerli eşim; Merve Öztürk'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yunus Emre ÖZTÜRK

...../...../.....

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İİ
ABSTRACT	İİİ
ÖNSÖZ	İV
İÇİNDEKİLER	V
GİRİŞ	1
1. Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne Geçişte Meydana Gelen Siyasi Gelişmeler	1
1.1. I. Meşrutiyet’in İlan Edilmesi ve Meclis-i Mebûsan	5
1.2. II. Meşrutiyet’in İlan Edilmesi ve Meclis-i Mebûsan	10
I. BÖLÜM	
1. HÜSEYİN SIRRİ BELLİOĞLU’NUN HAYATI VE DEVLET ADAMLIĞI	16
1.1. Hüseyin Sırrı Bellioğlu’nun Hayatı	16
1.1.1. Ailesi, Tahsil Hayatı	16
1.1.2. Siyasi Birikiminin Tarihi Arka Planı ve Devlet Adamlığı	18
1.2. Hüseyin Sırrı Bellioğlu’nun Son Meclis’i Mebûsan Faaliyetleri ve Konuşmaları	21
1.2.1. Siyasi İşler ile İlgili Konuşmaları	21
1.2.1.1. Wilson İlkeleri’ne Dair Fikirleri	21
1.2.1.2. Kanun-i Esasi’nin 89. Maddesi Hakkında Konuşması	23
1.2.2. İdari İşler ile İlgili Konuşmaları	23
1.2.2.1. Ereğli Kömür Havzası’nda Çalışan İşçilerin Hizmetlerine Dair	23
1.2.2.2. Dâhilî Nizamname Kanunu Hakkında Konuşmaları	24
1.2.2.3. Beyrut Eşrafının ve Ulemasının İstanbul’un Hilafet Merkezi Olmasının Devamı Konusuna Dair	24
1.3. Son Osmanlı Meclis-i Mebûsanı’ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Geçiş	25
II. BÖLÜM	
2. HÜSEYİN SIRRİ BELLİOĞLU’NUN BİRİNCİ VE DÖRDÜNCÜ TBMM FAALİYETLERİ	29
2.1. Mebusan Meclisi’nin Dağıtılması ve Hüseyin Sırrı Bellioğlu’nun Ankara’ya Hareketi	29
2.2. Hüseyin Sırrı Bellioğlu’nun Birinci ve Dördüncü Dönem TBMM Konuşmaları	30
2.2.1. Siyasi İşler İle İlgili Konuşmaları	30
2.2.1.1. Hıyanet-i Vataniye Kanunu’na Dair	30

2.2.1.2. Teşkilat-ı Esasiye Anayasası'na Dair	32
2.2.1.3. Londra Konferansı'na Gönderilecek Heyete Dair	35
2.2.1.4. Küre- i Nühas Nahiyesinin Kastamonu İline Bağlanmasına Dair	37
2.2.1.5. Şura-yî Devlet yerine Şura-yî Hükümet İsminin Kullanılmasına Dair	37
2.2.1.6. Bolu ve Düzce Ayaklanmalarına Dair	38
2.2.1.7. Malta Esirlerinin Maaşlarının Tahsis Edilmesine Dair	38
2.2.1.8. Subaylara Terfi Verilmesine Dair	39
2.2.1.9. Bekir Sami Bey'in Konuşmasını Onaylamasına Dair	39
2.2.1.10. Yunan Mezaliminin TBMM'de Görüşülmesi	39
2.2.1.11. İzmit Livasının İmar Edilmesi	40
2.2.1.12. Rusya'da Bulunan Altınların Değerinin Gittikçe Artmasına Dair	40
2.2.1.13. Pontus ve Rum Ayaklanmasına Dair	41
2.2.1.14. Adalar ve Kıbrıs Sorununa Dair	42
2.2.1.15. Tiflis'e Gönderilecek Heyet'e Dair	43
2.2.1.16. Moskova'ya Uzunca Bir Süredir Büyükelçi Atanamamış Olması Hakkında	44
2.2.1.17. Chester Projesine Dair	45
2.2.1.18. Musul Bilgilendirmesine Dair	47
2.2.1.19. Heyet-i Vekile'ye İletilmesi Gereken Telgrafa Dair	47
2.2.1.20. Söke'nin İtalyanlar Tarafından Boşaltılmasına Dair	47
2.2.2. İdari İşler ile İlgili Konuşmaları	50
2.2.2.1. İstihbarat ve Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetinin Kurulmasına Dair	51
2.2.2.2. Nadir Bey'in İsnadı	52
2.2.2.3. Giresun'a Müstakil Liva Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifine Dair	52
2.2.2.4. Riyaset Tezkiresine Dair	57
2.2.2.5. Umumi Müfettişlik Kurumlarına Dair	59
2.2.3. Ekonomi ile İlgili Konuşmaları	71
2.2.4. Eğitim ile İlgili Konuşmaları	82
2.3. Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun Liberalizme Geçiş Hakkındaki Düşünceleri	82
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	88
EKLER	93
Ek 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Albümü 1920-2010	94
Ek 2. Hüseyin Sırrı Bellioğlu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hal Tercümesi	95

Ek 3. Meclî-sî Mebûsan Seçim Mazbatası	96
Ek 4. TBMM 1. Dönem Seçim Mazbatası	97
Ek 5. TBMM 4. Dönem Seçim Mazbatası	97
ÖZ GEÇMİŞ	98

GİRİŞ

1. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Geçişte Meydana Gelen Siyasi Gelişmeler

Osmanlı Devletinin son mebuslarından ve TBMM milletvekillerinden biri olan Hüseyin Sırrı Bellioğlu, devletin birçok kademesinde görev almıştır. Siyasal açıdan Hüseyin Sırrı Bellioğlu, yeni kurulmuş bir devletin vizyonunu takiben millî fikirlerin ağır geldiği taraflar ile toplum yapısını, dinî özgürlükleri ile laiklik ve basın özgürlüğü konularında liberalizmin etrafında kendine has tutarlı konuşmalar yaparak tarihe geçmiştir. Hüseyin Sırrı Bellioğlu, Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ında IV. dönem İzmit Mebusluğu, I. dönemde İzmit ve IV. dönemde Kocaeli Milletvekilliği göreviyle Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştır. Aynı zamanda I. dönemde Hariciye Encümen Reisliği, Londra Konferans Üyeliği, 3. İcra Vekilleri Heyet İktisat Vekilliği görevlerini yapmıştır.

Parlamento, demokraside vazgeçilmez bir unsur niteliği taşımaktadır. Oturum anlamında gelen cûlus ekinden türemiş olan meclis; “oturulan yer ve oturma zamanı, oturum, toplantı” şeklinde anlamlar taşımaktadır. Farklı bir kelimeyle ifade edildiği zaman oturmanın amacı, çeşidi ya da niteliği belirtilmektedir.¹ Devlet teşkilatlarına ait olarak kullanılan bu kavram devlet işlerinin görüşülmesi için seçilmiş bir başkan yönetiminde toplanmış heyeti ifade etmektedir.² Seçim de kanun ve yönetmelik uyarınca düzenlenmekte olan bir ya da birden çok aday arasından bir tanesini ya da birkaç tanesini seçme işlemidir.

Temsil sisteminde zemin olan parlamento, Batı kökenine ait bir kavramdır ve oradan da Osmanlı siyaset gündemine dâhil olmuştur. Fakat bu yeniliklerin Osmanlı'ya taşınması öncesinde Türkler tarafından oluşturulan toyları kurultaylar, divanlar, meşveretler ve şuralar gibi yapılanmalar ile devletlerinin idarelerini sürdürdükleri bilinmektedir.³ Selçuklu Devleti'ne ait pek çok kurumu örnek alan Osmanlı Devleti'nde Divan-î Hümayun, Divan-î Saltanat'ın yerini alarak devam etmiştir. Divan kurumunun geçerliliğini kaybetmesi sonrasında 17. yy. itibariyle meşveret meclislerinin toplanmaları başlamıştır.

Parlamento geleneğinin bu biçimde devamlılığının sağlanmasından dolayı Osmanlıların temsil sitemleri uygulamalarının dönemleri itibariyle en modern örneği olan

¹ “Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi” (Ankara, 2003), 28/241.

² Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât* (Ankara: Sahaf Yayınevi, 2003), 1293.

³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)* (Ankara: TTK, 1994), 2.

meclis kavramlarına yabancı oldukları düşünölememektedir. 19. yy. da ortaya çıkmış olan ve “Yeni Osmanlılar” şeklinde tabir ettiğimiz aydınlar da batı devletlerinde görerek benimsedikleri siyasi düzenleri Osmanlı Devleti’ne adapte etmeye çalışarak bir nevi başarıya ulaşmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslömanların seçim kavramı ile tanışması Tanzimat Döneminde sağlanmış olan bazı düzenlemeler neticesinde mümkün olmuştur. Bu dönem içerisinde merkezi devlet örgütünde “Muhassıllık Meclisi” adına sahip olan ancak günümüzdeki karşılığı “komisyon” olan kurullar oluşturulmuştur. Kelime anlamı olarak hâsıl eden, husule getiren anlamını taşıyan “muhassıl” Osmanlı Devleti öncesinde İslam devletlerinde neredeyse bütün malların tahsilini gerçekleştiren memurlar anlamına gelmektedir.⁴ 1840 yılında sancak merkezlerinde kurulmuş olan muhassıllık meclislerinin görevleri, sancaklardan alınacak olan vergi miktarının saptanması ve düzenli bir biçimde toplanmasıdır.

Muhassıl meclislerine, maiyet memurlarının yanında sancak hâkimiyeti, müftüsü, zabıtları, ruhani başkanları ve sancakların ileri gelen kişilerinden altı kişi katılmıştır. Seçim ile belirlenmiş olan bu bireyler, yaşadıkları yerlerin akıllı, namuslu ve muteber kişileri kabul edilmektedir. Seçmenler de kazalara bağılı olan köylerden kurayla tespit edilen beşer kişi, kaza merkezlerinde ise yerleşim yerlerinin büyüklüklerine göre akıllı, sözden anlayan, mal sahipleri sıfatlarına sahip olan ve sayıları yirmi ile elli arasında değişen kişilerdir.⁵ Seçim yöntemine başvurulmasının sebebi kurumsallık kazanmış ve devamlılık kazanan kurullara yerli halklardan girecek olan temsilcilerin saptanması gereklidir. Seçim usullerinin ilkel koşullarda yapıldığı kabul edilse de önemli olan bu durumun uygulanarak hukuki boyuta taşınmasıdır.

Muhassıllık meclislerinde uygulanmakta olan sistem, halk katılımından ve günümüzdeki demokrasi anlayışından oldukça uzaktır. Meclis için seçilen kişiler genel olarak yörelerin ileri gelenleri veya mülki idari amirlerinin atadığı kişilerdir. Bunun yanı sıra Osmanlı’da ilk kez halk temsilciliklerinin seçim ile belirlenmesi, demokrasi yolunda atılan ciddi bir adım olmuştur.⁶ Muhassıllık teşkilat birimi 1840 yılı itibariyle Arnavutluk, Bosna, Van, Kars, Trabzon, Bağdat ve Diyarbakır dışında bütün Anadolu’da, Rumeli’de ve Adalar’da uygulanmıştır. Teşkilat, 1842 yılı Mart ayı sonrasında “usul-ü tadiliye” ismiyle

⁴ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekalif Kavaidi* (Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999), 141.

⁵ Sayın, *Tekalif Kavaidi*, 141.

⁶ Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclisi-İ Mebûsanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2008), 9.

yapılan mali ve mülki alanlarda düzenlemelerle yerini teşkilatlarda müşir ve defterdara, kazalarda ise kaymakamlara ve mal müdürlerine bırakmıştır.⁷

17. yüzyıl sonrasında Divan kurulunun işlevini kaybetmesi sonrasında meşveret meclisleri uygulamasına geçiş sağlanmıştır. II. Mahmut döneminde önem kazanan meşveret meclislerinin yetersiz kalmasıyla beraber Meclis-i Valâ bir tartışma organı şeklinde 1838 yılında kurulmuştur. Bu meclisin esas görevi kanun tasarılarını, nizamnamelerini hazır hale getirmek, memurları yargılamak ve devlet ile fertler arasındaki anlaşmazlıkların çözümlenmesini sağlamaktır.⁸ Tanzimat sürecinde Meclis-i Valâ klasik bir yapı izlemeden farklı sebeplerle bölünüp birleştirilerek yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılımlarına giden tarihi gelişimi takip etmişlerdir.

Meclis-i Valâ'nın 1838-1854 seneleri arasında birinci tek yapılı dönemlerinde görülen başarılı çalışmalar işlerde oldukça fazla yoğunlaşmalara sebebiyet vermiştir. Kamu yaşamını ilgilendiren neredeyse bütün konuların görüşülerek karara varılması, yargı ve yasama işlerinin oldukça yavaş bir şekilde ilerlemesine sebep olmuştur. Aynı zamanda Meclis-i Valâ'nın kurucusu olan Mustafa Reşid Paşa'nın siyasal rakipleri ile çekişmeli olması daha geniş yetkiler ile donatılmış olması gerektiği zaman yüksek rütbeli devlet adamlarını da yargılayabilecek bir meclisin teşkil edilmesini mecburi bir hale getirmiştir.⁹

Bahsi geçen sebeplerden dolayı Meclis-i Valâ ikiye ayrılıp, 1854 yılında Meclis-i Ali-i Tanzimat ve Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-i Adliye ismiyle iki organ teşkil edilmiştir. Meclis-i Ali-i Tazminat, yasama ile görevlendirilmişken, Meclis-i Valâ yargı organı haline getirilmiştir. Fakat istenen başarı sağlanamadığı için 1861 yılında iki meclis yeniden birleştirilerek, mülki idare, kanun-nizamnameler ve adalet işleriyle ilgilenen üç farklı daire kurulmuştur. Meclise ait bu yapı 1868 yılında “Şura-yî Devlet” ile “Divan-i Ahkam-i Adliye'nin” kurulmasına kadar devam etmiştir.¹⁰

Meclis-i Ali Tanzimat'a Sultan Abdülmecid tarafından vilayetlerden iki tane temsilcinin davet edilmesi meşrutiyet sağlanması için oldukça önemli bir adım olmuştur. “Yarı Mebuslar” şeklinde adlandırılmış olan bu temsilciler Meclis-i Ali-i Tanzimat'a giriş yapmışlardır. Benzeri bir kuruluş da 1849 yılında eyalet merkezlerinde “Büyük Meclis” ismiyle oluşturulmuş olan kurullar kapsamında uygulanmaya başlamıştır. Eyalet meclislerinde bulunan valiler, defterdarlar, hâkimler, müftüler ile halkın seçeceği dört

⁷ Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı* (Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 2.

⁸ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Valâ (1838-1868)*, 35.

⁹ Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, 72.

¹⁰ Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, 111.

Müslüman ve gayrimüslim toplulukları temsil etmesi amacıyla birer tane üyeyle eyaletlerin yönetim kadrosu tamamlanmıştır. 1864 yılı “Vilayet Nizamnamesine” kadar yürürlükte kalmış olan eyalet meclislerinde meclise ait bütün üyeler fikirlerini serbest bir biçimde dile getirmişlerdir.¹¹

1864 yılında faaliyet kazanan “Vilayet Nizamnamesi” vilayetlerin, sancakların, kazaların ve köylerin yönetimlerini ayrıntılı bir biçimde belirleyerek tüm aşamalarda yöneticilik yapacak kişilerin görevlerini ve yükümlülüklerini açıklamaktadır. Nizamname ile vilayet meclis üyeleri, belediyenin meclis üyeleri ve tabii olan üyelerin bazıları seçim ile işbaşına gelmiştir. Seçim ile belirlenmiş olan vilayet meclis üyelerinin dördünden iki tanesi Müslüman ve iki tanesi de gayrimüslim olarak eşit bir şekilde paylaştırılmıştır. Böylece gayrimüslimler de Müslümanlar kadar yörelerin karar alınması mercisinde söz hakkına sahip olmuşlardır. Buna benzer uygulamalar 1877 yılında açılmış olan ilk Osmanlı Meclis-i Mebûsan’ında da sürdürülmüştür.

Osmanlı Devleti’nin temsil sistemine getirmiş olduğu yeni düzenlemelerde esas kriter meşveret kavramının algılanma biçimi ve meşveretin Batı devletleri anlamında olan eşdeğerlerini yanıtlamasıdır.¹² Osmanlı aydınları, meşvereti daha kapsamlı ve katılımcı bir anlayış kapsamında tanımlama yoluna gitmişlerdir. Bu tanımlama kendi içerisinde tutarlı ve haklıdır. Hürriyet, demokrasi, özgürlük ve siyasi katılımlar gibi Osmanlı’nın pek fazla aşına olmadığı Batı kökenine sahip olan kavramların benimsenebilmesi için meşveret İslami bir dayanma noktası olmuştur. Aydınlar, meşveret kavramının esas özelliklerine kendilerine göre bir yorumlama getirerek, Batılı düşünceler ile İslami düşüncelerin sentezlemesini yaparak, kendi siyasi fikirlerini benimsetme yolunu seçmişlerdir. Bu nedenle Türk demokrasi hareketlerinde başlangıcın meşveretten türemiş olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Tanzimat’tan önceki ve sonraki dönemlerde oluşturulan temsil uygulamalarında günümüzedekine benzer olarak genel veya yerel meclislerin arasında benzerliklerin aranmaması gereklidir. İsimleri meclis olsa bile bu kurumlarda görevlendirilen üyelerin büyük kısımları atamalarla göreve getirilen bürokratlardır. Şura-yı Devlet yapılanmasında yerel meclislerin seçimler ile gelen az sayıdaki üyeleri ve gayrimüslim üyeler dışındaki temsil yapılanmalardan bahsedilemez. Bu duruma karşın 1877 Osmanlı Parlamentosu’nun

¹¹ Musa Çadırcı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 215.

¹² Ayhan Ceylan, “Parlamentoya Uzanan Süreçte Türk Kamu Hukukunda Danışma”, *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 596.

açılış tarihine kadar giden süreçte düzenlemeye konan idari ve siyasal örgütler Osmanlı Devleti'nin parlamenter sisteme ısınmasını sağlayan uygulamalar şeklinde değerlendirilmektedir.¹³

1.1. I. Meşrutiyet'in İlan Edilmesi ve Meclis-i Mebûsan

Tanzimat ve Islahat Fermanlarına dayanılarak Osmanlı Devleti'nin siyasî, idarî, adlî, malî, sosyal ve kültürel alanlarında yapılan yenilikler önemli olmakla birlikte, devletin gerilemesini ve içinde bulunduğu karışıklıkları önleyememişti. Devlet idaresinden hoşnut olmayan halk, mahallî isyanlarla devletin başına gâileler çıkarmaya başlamıştır. Yabancı devletler de gayrimüslimlerin durumlarını bahane ederek devletin içişlerine müdahalelerini sürdürmüşlerdir. Devletin gidişatını beğenmeyen Türk aydınları ise halkın devlet işlerini denetleyebileceği meşrutî bir idarenin kurulması halinde durumun düzelebileceğini düşünüyorlardı. Aralarında Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınların da bulunduğu Genç Osmanlılara göre; meşrutiyet yönetimi kurulur, meşrutî idare neticesinde açılan Meclis-i Mebûsan'a Hristiyan ve Yahudi halkın temsilcileri de katılırsa Müslümanlarla aralarındaki ayrılık giderilebilir ve bir Osmanlı Milleti oluşturulabilirdi. Böylece Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaları da önlenmiş olabilirdi.¹⁴

Anayasa, bir devletin kurulmasını, kurumsal hale gelmesini, iktidarının oluşmasını ve el değiştirmesini ve kişilerin hak ve özgürlüklerini düzenleme altına alan kuralların toplamıdır.¹⁵ 19. Yüzyılın en belirgin olan özelliklerinden bir tanesi devlet yönetim düzenlerinde vatandaş haklarının ve özgürlüklerinin yazılı belgelere dayandırılması amacı taşıyan çabaların yoğunluk kazanmasıdır. Mutlakiyetçi hükümdarlara isyan eden kişiler yalnızca yasaları gerçekleştirecek etkin ve yetkili parlamentonun oluşumunu, adalet sahibi bir yargı sisteminin kurulmasını, vatandaşlara tanınmış olan hürriyetlerin genişletilmesini değil tüm bunların “anayasa” ismini taşımakta olan bir belgede beyan edilmesini talep etmişlerdir.¹⁶

¹³ Mevlüt Uyanık, “Osmanlı Düşünce Tarihinde Parlamenter Sistem Arayışları: İslamiyet'in Belirleyiciliği Üzerine Değerlendirmeler”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2002), 50.

¹⁴ Yılmaz Kızıltan, “I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2006), 251-272

¹⁵ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beta Yayınları, 2004), 136.

¹⁶ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997), 14.

Talepler doğrultusunda oluşturulan anayasalar ve parlamenter düzenle alakalı taleplerin artması konusunda hiç şüphesiz Fransız Devrimi'nin payı büyüktür.¹⁷ Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa'nın önderliğini yaptığı "Genç Osmanlılar" hareketi anayasa düzeninin ve parlamento sisteminin gerekliliği konusunda etkili bir role sahiptir.

Yeni Osmanlıların tasarladıkları programın gerçekleştirilebilmesi için ya Genç Osmanlıların iktidara geçmesi veya iktidardaki devlet adamlarının Padişahı meşrutî bir idarenin kurulması konusunda ikna etmeleri gerekiyordu. Genç Osmanlılar iktidara geçmek için herhangi bir teşebbüste bulunmamışlar, daha ziyade basın yayın yoluyla hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini yaymışlardır. Genç Osmanlıların yaklaşık on yıl süren faaliyetleri sonunda yaydıkları fikirleri samimiyetle benimseyen Mithat Paşa da devletin 1875'te geçirmekte olduğu buhranlardan kurtulması için devlet idaresinin değiştirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ona göre yeni idarenin ağırlık noktasını millet meclisi oluşturmalı; bu mecliste, milliyet, din ve mezhep farkı gözetmeksizin seçilen Osmanlı mebusları yer almalıydı.¹⁸ Bu hareketlenme ilk zamanlarda adı çok fazla duyulmamış olan batı kökenli birçok yeni siyasal kavramı basın aracılığıyla halk ile tanıştırmışlardır. Çıkarılmış oldukları "Hürriyet" adlı gazetede 78 yerde "Usul-ı Meşveret" ya da "meşveret", 115 yerde "meclis", 14 yerde "cumhuriyet" ve 114 yerde de "adalet" kavramlarını kullanmış olmaları hedefledikleri düzenlerin yerleşmesi adına ne denli kararlı oldukları konusunda ipucu sağlamaktadır.¹⁹

Yeni Osmanlılar arasında demokrasi kavramı ilk kez Ali Suavi tarafından kullanılmıştır. Ulûm gazetelerinde yayımlanan "Demokrasi", "Hükümet-i Halk", "Müsavat" başlıklı yazılarda Osmanlı Devleti'nin demokrasi koşullarına uygunluğunu değerlendirmişlerdir.²⁰ Türk demokrasisinde parlamentonun inşa edilmesi, cumhuriyetin kurulması, demokrasi taşlarının tahsis edilmesi ve hukuk devletinin oluşmasında ilk harcı Yeni Osmanlıların attığı söylenmektedir. Oluşturulma esnasında Yeni Osmanlıların ciddi katkısı olan Kanun-ı Esasi, birtakım iç ve dış gelişmeler neticesinde ilan edilmiştir.

¹⁷ Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebûsanın Ele Aldığı Başlıca Sorunlar", *SBFD* 25/2 (1970), 101.

¹⁸ Fatih Serkan Azizata, "Birinci Jön Türk Hareketinde (Genç/Yeni Osmanlılar'da) Milli Egemenlik İzleri", *Aksaray İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2003), 13-26

¹⁹ Uyanık, "Osmanlı Düşünce Tarihinde Parlamenter Sistem Arayışları: İslamiyet'in Belirleyiciliği Üzerine Değerlendirmeler", 49.

²⁰ Hüseyin Çelik, *Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye'de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 347.

Gelişmelerin hızlanması 1876 yılında Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra Mithat Paşa'nın devlet yönetiminde egemen güç konumuna ulaşmasından kaynaklanır.²¹

Meşrutiyet konusunda kendisine yapılan telkinleri kabullenmeyen Sultan Abdülaziz, Bosna Hersek'te ve Bulgaristan'da baş gösteren ve yayılan isyanlar ile yabancı devletlerin müdahaleleri üzerine çıkan olaylar sonunda tahtan indirilmiş ve yerine V. Murat geçirilmişti. Yeni Padişah esasen meşrutiyet taraftarı olmasına rağmen, Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa ve Serasker Hüseyin Avni Paşa, cülustan sonra ilan edilen Padişahın fermanında meşrutiyetle ilgili bir vaadin yer almasını önlemişlerdi. Ruhî ve aklî bir dengesizlik gösteren V. Murat üç aylık bir Padişahlıktan sonra tahttan indirilmiş ve yerine II. Abdülhamit getirilmişti. II. Abdülhamid ile Mithat Paşa'nın uzlaşmaları; ilk anayasamız olan Kanun-i Esasi'nin yayımlanmasına giden süreci hızlandırmıştır. Abdülhamid'in 30 Eylül 1876 tarihinde iradesi ile anayasanın hazırlanmasında görev alacak özel bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun adı Meclis-i Mahsusa'dır.²² Mithat Paşa'nın isteği doğrultusunda kurulmuş olan Anayasa Komisyonu üyeleri; padişah tarafından atanan 16 tanesi mülkî memur, 10 tanesi ulema, 2 tanesi asker olmak üzere 28 kişiden meydana gelmektedir.²³ Komisyonun hazırlamış olduğu taslak metni Heyet-i Vükelâ'da görüşülüp kabul edilmiş ve padişah onayına sunulmuştur.

II. Abdülhamid tarafından yapılan bazı değişiklikler sonucunda hazırlanmış olan Hatt-ı Hümayun ile 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-î Esasi ilan edilmiştir.²⁴ Döneme ait basın yayınları incelendiği zaman padişahın meşrutiyete olan bağlılığı ve Kanun-ı Esasi'nin yayımlanması sebebiyle hazırlanmış olan törende söz alan Mithat Paşa, II. Abdülhamid'e karşı şükranlarını iletmiştir. Törenin ardından Sadrazam, Şeyhülislam, Nazırlar ve Ulemalar sıraya girerek Padişah'a teşekkürlerini iletmişlerdir.²⁵ Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesinden sonra İstanbul'da gerçekleştirilen resmi törenlerin yanı sıra Müslüman ve gayrimüslim halk beraber kutlama organizasyonları düzenlemişlerdir. Meşrutiyet'in ilan edilmesini öven Türkçe, Rumca ve Ermenice konuşmalar yapmışlardır.²⁶

²¹ Abdulnasır Yener, "Sultan Abdülaziz'in Tahtan İndirilişi ve Darbeyle Gelen Meşrutiyet", *Şehir ve İrfan Dergisi* 106 (2016), 106.

²² Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasi Ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 28.

²³ Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 61 Anayasası* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1982), 55.

²⁴ Suna Kili - Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri* (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1985), 3.

²⁵ Seda Kılıç, Kaya, *1876 Kanun-ı Esasi'sinin Hazırlanması ve Meclis-i Mebûsan'ın Toplanması* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), 360.

²⁶ Kılıç, Kaya, *1876 Kanun-ı Esasi'sinin Hazırlanması ve Meclis-i Mebûsan'ın Toplanması*, 361.

Kanun-î Esasi, bağımsız bir İslam ülkesinde yürürlük kazandırılmış olan batılı anlamda ilk yazılı anayasadır. Kanun-ı Esasî ile birlikte Mebûsan ve Ayan Meclisleri kurulmuş, Sadrazamın başkanlığında oluşturulan nazırlar heyetine kanun teklif yetkisi, Mebuslar Meclis-i ile Ayan Meclisi'ne yasama hak ve görevi verilmiştir. İki mecliste kabul edilen kanunlar, Padişahın onayından sonra kesinleşecekti. Ayrıca bütün Osmanlı vatandaşının kanun önünde eşit olduğu kabul edilmiştir. Herkese şahsi mesken, eğitim, yayın, ortaklık kurma hürriyeti tanınmış; kanunsuz olarak kimseden para alınamayacağı, vergilerin herkesin gelirine ve gücüne göre hesaplanacağı, müsadere(zor alım) ve angaryanın(zorla ücretsiz yaptırılan iş) yasak olduğu belirtilmiştir. Padişah'ın dokunulmaz olması ve yaptıklarından dolayı yükümlü olmayacağı 5. Madde içerisinde belirtilmiştir. Düşünce özgürlüğü, dernek kurma ve toplanma özgürlükleri gibi bazı hürriyetler de bulunmaktadır. Fakat Kanun-ı Esasi'nin getirmiş olduğu en ciddi yenilik, uygulama alanının sınırlı olsa bile siyasal katılma hakkının tanınmış olmasıdır. Anayasa ile beraber padişah, mutlak otorite olmaktan çıkarak halkın yönetime katılma hakkı tanınmaktadır.²⁷ Fakat Kanun-ı Esasi, kişinin hak ve özgürlüklerini iktidara karşı koruyabilecek herhangi bir kurumu anayasa maddeleri kapsamında belirlememiştir.

Kanun-ı Esasi esas anlamda bir meşruti yapı kurulamamış olsa da Türk parlamento geleneğinin yerleşebilmesi açısından ciddi bir başlangıç adımıdır.²⁸ İlk Osmanlı Parlamentosu, 19 Mart 1877 tarihinde padişah II. Abdülhamid'in yaptığı konuşmanın sonrasında açılmıştır. Parlamantonun açılması Osmanlı Devleti'nde parlamenter rejimin başlamasına önayak olmuştur. Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesiyle eş zamanlı olarak Mebuslar Meclisi'nin kurulması ve seçimlerin gerçekleştirilmesi gerekliydi. İlk Osmanlı anayasası "Meclis-i Umumi" ismini taşıyan iki meclisli bir yasama organını öngörmüştür. Meclisler, üyelerini direkt padişahlar tarafından atanan "Heyet-i Ayân" ve Osmanlı erkek nüfusundan seçilmesiyle belirlenmiş olan "Heyet-i Mebûsan" olacaktır.²⁹

Heyet-i Mebûsan'da erkek seçmenler, mebuslarını direkt olarak kendileri değil mebusları seçecek olan ikinci seçmenleri seçeceklerdir. Birçok alanda buna izin dahi verilmezdi. Kaza, liva ve vilayet idare meclis üyeleri ikinci seçmen sayılmış ve bu orgalar tarafından mebuslar seçilmiştir. Seçilen kişiler genel olarak valilerin yakından tanıdıkları vilayet yönetimleriyle alakalı olan eski vilayet meclisleri ya da temyiz divanı üyesi gibi

²⁷ Kılıç, Kaya, *1876 Kanun-i Esasi'sinin Hazırlanması ve Meclis-i Mebûsan'ın Toplanması*, 361.

²⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 19.

²⁹ Murat Kurbanlı, "1876 Tarihli Kanuni Esasi'nin Pozitif Hukuk Açısından Kısa Bir İncelenmesi", *Konya Barosu Dergisi* 1/1 (2021), 185.

olan kişilerdir. Demokrasi geleneklerimizde oldukça saygınlığa sahip olan Osmanlı Meclis-i yerel yönetimlerdeki tecrübelerin üzerinden üremiştir.³⁰

I. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Parlamentosu, iki devre şeklinde faaliyet göstermeye başlamıştır. İlk devre 19 Mart 1877 tarihinde başlayarak 28 Haziran 1877 tarihinde sonlanmıştır. Bu devre içerisinde 56 adet oturum gerçekleştirilmiştir. İkinci evre de ise 13 Aralık 1877 tarihinde başlayarak 14 Şubat 1878 tarihinde sonlanmıştır. Bu devrede de 29 oturum gerçekleştirilmiştir.³¹ Bu mecliste 130 mebus belirlenmesine rağmen 69 tanesi Müslüman, 46 tanesi gayrimüslim toplam 115 mebusan oluşmuştur. 19 Mart 1877 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleştirilen görkemli bir tören ile açılan Meclis-i Mebûsan, ilk birleşimlerini Sultanahmet'te bulunan Darülfünun binasında gerçekleştirmiştir.

Meclis-i Mebûsan Başkanlığı'na Ahmet Vefik Paşa seçilmiştir. Server Paşa da Meclis-i Ayan başkanı seçilmiştir. 20 Mart tarihinde başlamış olan meclis mesaisi 28 Haziran 1877 yılına dek 3 ay 9 gün boyunca devam etmiştir. Mısır, Tunus, Sırbistan, Romanya, Sisam, Karadağ, Umman ve Necid gibi iç işlerinde muhtar eyaletlerin mebus bile göndermeden Bab-î Ali'ye bağlı olan Trablusgarp, Yemen ve Bosna gibi uzak illerden mebuslar İstanbul'a gelmiştir.³²

Meclis-i Mebûsan'a üye olan kişilerin, şartların elverdiği süre boyunca özgür bir tartışma ortamı yaratıldığı söylenebilir. İlk dönem Meclisi, daha sessiz bir tablo çizmişken ikinci dönem Meclisi ile beraber tartışmaya daha açık bir meclis ortaya çıkmıştır. Bu tartışma ortamlarına zaman içerisinde Meclis Başkanı Ahmet Vefik Paşa müdahale etmek mecburiyetinde kalmıştır ve gerektiğinde de meclisin kapatılabileceğine dair uyarı yapmaktan da çekinmemiştir. Mebuslar, basın yasalarında özgürlükçü değişimler gerçekleştirirken, Rusya'ya karşı verilmekte olan savaşlarda hatalı görülen askerler ve sivil idareciler işlevsiz buldukları padişahı da eleştirmişlerdir. Sadrazamın azledilmesini, savaş sorumluları için Divan-ı Harp kurulması için katkılar sağlamışlardır.³³

Mebusların arasında vilayet meclis üyeliklerinden gelen kişilerin sayılarının azımsanmayacak kadar olmasından dolayı bu durum meclis adına olumlu bir deneyim

³⁰ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880* (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 97.

³¹ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebûsanı (1877-1920)* (Ankara: TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayını, 1992), 167.

³² Funda Bayoğlu, *II. Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebûsan'ın Yeniden Açılması ve 1912'de Kapanışı Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1973), 1.

³³ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 21.

olmuştur. Vilayet meclislerinde tartışma usulü ve terbiyesi bakımından belirli bir tecrübeye sahip olan mebuslar bu deneyimlerini I. Meşrutiyet Meclisi'ne de yansıtmışlardır. Meclis içerisindeki müzakerelerde il meclislerinde valiler ve diğer üyeler arasında karşılıklı olarak diyalog havası hâkim olmuştur. Parlamentonun belirli bir içtüzüğünün olmamasında nazaran bu havanın vilayet meclislerinde oluşmuş olduğu oldukça açıktır. 1877 Mebûsan Meclisi aynı zamanda Türk parlamento yaşamında 1960 yıllarına kadar karşılaşılmayan bir cesaret ile tabu olarak kabul edilen dış politika konularını tartışmışlardır.³⁴

Osmanlı'nın ilk Meclis-i Mebûsan tecrübesi çok uzun sürmemiştir. Sultan II. Abdülhamid, dış olayların da etkisinde kalarak anayasa tarafından kendisine verilmiş olan yetkilerin kullanılması konusunda gecikmemiştir. Mebusan Meclisi'ne çok çeşitli halkların temsilcilerinin katılması, Genç Osmanlıların inandıkları gibi gayrimüslim unsurların temsilcileri ile Müslümanlar arasındaki ayrılıkları ortadan kaldırmadığı gibi ülke bütünlüğünü zedeleyici bir takım teklifler ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Meclisteki bu gelişmelerin yanı sıra Rus savaşının ağır bir yenilgiyle sonuçlanması Osmanlı Devleti'ndeki bu ilk demokrasi teşebbüsünü sonuçsuz bırakmıştır. Padişah 1878 yılında 7. maddeye dayanarak meclisi feshetmiş ve I. Meşrutiyete son vermiştir.

1.2. II. Meşrutiyet'in İlan Edilmesi ve Meclis-i Mebûsan

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde yatan esas sebeplerin I. Meşrutiyet'te aranması gereklidir. Bu sebeplerden bir tanesi Meclis-i Mebûsan'ın 14 Şubat 1878'de kapatılmış olması ve Kanun-î Esasi'nin rafa kaldırılmasıdır. Diğer bir neden de Sultan II. Abdülhamid'in "istibdat" yönetimi yani otoriter bir rejimi seçmesidir. Bu şekilde devlet yönetiminde yetkinin tamamen padişahın eline geçmesiyle Bab-ı Ali'nin, ulemanın, ordunun ve muhalefetin söz söyleme hakkı farklı yollarla elinden alınmıştır.³⁵

Osmanlı Devleti'ndeki bütün unsurların birliğini sağlamak suretiyle bir Osmanlı Milleti oluşturmak temel düşüncesi üzerine kurulan I. Meşrutiyet, II. Abdülhamit'in Osmanlı Rus Savaşı'nı bahane ederek meclisi kapatması ve Kanun-ı Esasî'yi askıya alması, Türk aydınlarını çökmekte olan devleti kurtarabilmek için yeni arayışlara sevk etmiştir. I. Meşrutiyetin kaldırılmasını müteakip II. Abdülhamit'in sıkı takibatına rağmen bazı gizli faaliyetler yürütülmüş ve cemiyetler kurulmuştur. Gerek içerde ve gerekse dışarıda yaşanan olumsuz vaziyet, Osmanlı toplumunda özellikle aydın kadrolarda

³⁴ Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Mebûsan (1293- 1877)* (İstanbul: Vakıf Yayınları, 1954), 2.

³⁵ Kurbanlı, "1876 Tarihli Kanuni Esasi'nin Pozitif Hukuk Açısından Kısa Bir İncelenmesi", 203.

birtakım kanaatlerin doğmasına yol açmıştır. Bu kanaatlerle, "bu devlet nasıl kurtulur?" sorusu seslendirilmeye başlanmıştır. Umumiyetle bu soruya ; II. Abdülhamit'in devrilmesi, Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılması, Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulması, Muhafaza-ı Vatan yani Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması, ırkı, dini, mezhebi ne olursa olsun bütün fertlerin Osmanlı üst kimliğinde birleştirilmesi, reformların yapılması, kapitülasyonların kaldırılması, düşman tecavüzünün ve müdahalesinin önlenmesi olarak cevap verilmiştir.

Osmanlı aydınlarının II. Meşrutiyet idaresini istemelerinin temelinde; Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve Kanun-ı Esasi'nin rafa kaldırılması ile II. Abdülhamit'in istibdada dayalı bir rejim korkusu ve yetkinin tamamen Padişahın ve Saray'ın eline geçme endişesi yatmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanını hızlandıran ve II. Abdülhamit'in karşısında geniş bir muhalefetin doğmasını sağlayan ana sebeplerden bir diğeri de, Türkler dışında diğer etnik ve millî grupların, Osmanlı'nın yıkılacağına dair inançları ve kendi millî hedeflerini gerçekleştirmek için Meşrutiyet rejiminin müsait (siyasi-sosyal-kültürel) zemini hazırlayacağına dair inançlarıdır. İstibdat yönetimini meşrutî yönetime dönüştürebilmek için "Hürriyeti ilan ve herkese müsâvât(eşitlik) ve adâlet vermek" amacıyla 2 Haziran 1889 tarihinde birkaç askerî tıbbiye talebesi tarafından "İttihad-ı Osmani" adında bir cemiyet kurulmuştur, daha sonra da adını İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirmiştir.³⁶

İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin kurulma düşüncesi kendi kendine oluşan bir düşünce değildir. Avrupa'da Fransızca tabir ile kendilerine "Jön Türk" denen Genç Türkler, Yeni Osmanlıların devamı durumundadır. Yeni Osmanlılar çizgisinde çalışmalarını sürdürerek teşkilatlanmaya başlamışlardır. Hücreler şeklinde örgütlenip yaptıkları çalışmalarını gizlilik içerisinde yürütülen cemiyetin üye sayısı 1903 yılında 900 kişiye ulaşarak Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin neredeyse tamamı cemiyete üye olmuşlardır.³⁷

Sultan II. Abdülhamid'in bu cemiyet varlığından 1892 yılında haberi olması ile birtakım tutuklanmalar yaşansa da tutuklananların kısa süre içerisinde bırakılması hareketin daha henüz saray tarafından çok fazla ciddiye alınmadığını göstermektedir. Faaliyetlerini gittikçe arttırmaya çalışan cemiyet, Selanik'te kurulmuş olan ve ihtilalci bir örgüt olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile 27 Eylül 1907 tarihinde resmi olarak

³⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt Iı, İttihat Ve Terakki-Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989), 114.

³⁷ Orhan Örs, "Kuruluşundan I. Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Atatürk Yolu Dergisi* 51 (2013), 689.

birleşmişlerdir. Birleşmede ismi de değişime uğrayarak “Osmanlı ittihat ve Terakki Cemiyeti” şeklinde değişmiştir. Paris, cemiyetin dış merkezi; Selanik de iç merkezi şeklinde kabul edilmiştir. Bu birleşmeyle birlikte İttihat ve Terakki, siyasi özelliğinin yanı sıra askeri bir özellik de kazanmıştır.³⁸

Bu cemiyet, tek bir program halinde birleşerek bütünlük sağlamış bir hareket değildir. İçinde Ahmet Rıza Bey ve Selahaddin Bey gibi kendisine taraf bulan iki lider daha bulunmaktadır.³⁹ Meşrutiyetin elde edilme yöntemleri ve meşruti yönetimlerin benimsenmemesi gibi esas konularda çeşitli yaklaşımları bulunan bu iki kanat 1907 yılının Aralık ayında Paris’te II. Jön Türk Kongresi’nde bir araya gelmiştir. Kongrede, Osmanlı’nın toprakları ve siyasi bağımsızlıkları mevcut Abdülhamid yönetiminin değiştirilmesi ve parlamenter yönetimin kuruluşu şeklinde kabul edilmiştir.

II. Meşrutiyet’in dinamizm unsurları farklı din ve etnik grupların karışık bir şekilde toplandıkları Rumeli’de meydana gelmiştir. 1897 Yunan Muharebesi’nde göstermiş olduğu cesareten dolayı tanınan Resneli Niyazi Bey, İttihat ve Terakki’nin oluşmasında Enver Paşa tarafından cemiyete dâhil edilmiş olan bir askerdir. Cemiyet, Niyazi Bey’in Resne’de sevilleceğini ve etkili olabileceği düşüncesiyle ona destek vererek Resne Kumandanlığına tayinini çıkartmıştır. Ohri’ye tayin edilen Eyüp Sabri Bey de kendi bölgesinde sevilen bir kişidir. Niyazi ve Eyüp Sabri Beyin kendi memleketlerinde görev almaları İttihat ve Terakki adına oldukça büyük bir şanstır.⁴⁰

Reval Görüşmeleri sonrasında harekete geçen Resneli Niyazi Bey ile Eyüp Sabri Bey’in 2000 kişilik ordusu birleşip Manastır’a giriş yapmıştır. Otoritenin sağlanmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Manastır Şubesi, 23 Temmuz 1908 tarihinde 21 parelik top atışı ile Meşrutiyet’i ilan ederek bu haber Mabeyn Başkâtipliği aracılığıyla Harbiye Nezareti’ne bildirilmiştir.⁴¹ Aynı gün akşamında Sultan II. Abdülhamid bir irade-i seniyye ile bu duruma onay vermek durumunda kalmıştır. II. Meşrutiyet, Osmanlı’da büyük umut ve beklentilerle ilan edilmiştir. Halk, 32 yıl boyunca II. Abdülhamid yönetiminde içi kaynayan ancak dış görünüşleri sessizlik ve hareketsizlikte olan huzuru temsil ettiği düşünülen tek tip otoriter yaşama o denli alışmıştır ki 24 Temmuz 1908 tarihi Cuma sabahında gazeteleri ellerine alan kişiler şaşkınlığa uğramışlardır.⁴²

³⁸ Örs, “Kuruluşundan I. Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, 689.

³⁹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2003), 33.

⁴⁰ Örs, “Kuruluşundan I. Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, 689-699.

⁴¹ Mustafa Ragıp, *Manastır’da Patlayan Tabanca* (İstanbul: Bengi Yayınları, 2007), 650.

⁴² A. Şerif Aksoy, *İttihat ve Terakki* (İstanbul: Nokta Kitap, 2008), 23.

Kanun-î Esasi'nin yürürlüğe alınması öncelikle Rumeli'de ve İstanbul'da olmak üzere diğer şehirlerde de coşkuyla karşılanmıştır. Anayasanın yürürlüğe konulduğunu gazetelerde resmî duyurulardan öğrenmiş olan İstanbul halkı, Makedonya halkı arasında meydana gelen ayaklanmalardan haberdar değillerdir. Bu sebeple anayasanın bir padişah lütfu ve ihsanı olarak yürürlüğe konulduğu düşünülmektedir. Gerçeğin anlaşılmasının ardından İstanbul'da da sevinç gösterilerine başlanmıştır.⁴³ Türkler, Rumlar, Bulgarlar, Arnavutlar, Museviler ve Ulahlar da coşkuyla kutlamalarda boy göstermişlerdir.

Anayasa, vatan, özgürlük, millet, kardeşlik, eşitlik, adalet kavramları halkın tamamen dilindedir. Osmanlı şehirlerinde gerçekleştirilen nutuklarda “Yaşasın Vatan”, “Yaşasın Ordu”, “Yaşasın İttihat ve Terakki Cemiyeti” şeklinde sloganlar yükselmiştir. Osmanlı Devleti, yeni ve öncesinde hiç yaşamamış olduğu bir döneme giriş yapmanın heyecanını yaşamaktadır. Kutlama merkezinde olan payitaht İstanbul'daki havayı İkdam gazetesi şu şekilde aktarmaktadır;⁴⁴

Hristiyan okul ve aileleri geçen gün Şirket-i Hayriye'nin 33, 48, 51, 19 numaralı vapurlarının her yerini defne dalı ve zafer sancakları Ayid-î Osman-î ile süslemişlerdir. Vapurların iskelede varmasından sonra mızıka tarafından Marş-ı Hamidî terennümsaz olarak devamında “Padişah'ım çok yaşa” nidaları eklenmektedir. Mezkûr vapurlar Boğaziçi'nin her tarafını dolaştıktan sonra Beykoz'a gitmişlerdir.

II. Meşrutiyet, Bursa'da olumsuz bir şekilde karşılanmamıştır. Meşrutiyet döneminde Bursa'da valilik yapan Osmanlı Devleti'nin son Osmanlı Şura-yı Devlet Başkanı olan Mehmet Tevfik Biren, şehirde yapılan Meşrutiyet kutlamaları için hatıralarında şunları söylemiştir⁴⁵:

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıktığı o gün bir bayram oldu. Herkes birbirini tebrik etti ve memurların pek çoğu insan vilayet makamlarına gelerek millete ve Hünkar'a dua ve bana da tebriklerini beyan etmişlerdir.

O esnada bir otelde Kanun-ı Esasi şerefine ciddi bir ziyafet düzenlendi. Memleketin Müslim ya da Gayrimüslim bütün ileri gelen kişileri ve memurlar tarafından hazırlanmış olan bu ziyafette hürriyeti tebcil yolunda nutukların irad edildiği sarıklı hocalar ile papazlar ve hahamlar birbirlerine sarılıp bana da bir coşkunluk arız olarak bu hal ile söylediğim heyecanı nutuk alkışlarıyla karşılanmıştı.

⁴³ Zeki Arıkan, *24 Temmuz 1908'e İzmir'den Bir Bakış*, 100. senesinde *Jön Türk Devrimi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 360.

⁴⁴ “İkdam” (27 Temmuz 1908).

⁴⁵ F. Rezan Hürmen, *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin(Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları* (İstanbul: Arma Yayınları, 1993), 447.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra gündem yeni meclisin oluşturulmasına gelmiştir. Artık istenen yalnızca bürokrasinin garanti altına alındığı bir 1876 Kanun-ı Esasi değildir. Halkın esas anlamda siyasi sürece katılım sağlayacağı, hükümetlerin sadece direkt olarak seçimlerle işbaşına gelen Meclis-i Mebûsan'a karşı sorumluluk duyacağı ve bürokrasiyle saray yetkilerinin sınırlarının çizileceği yeni bir anayasa olacaktır.⁴⁶ Mecliste görev alacak olan mebusların seçim işlemleri yeni dönemde öncelikli olarak kabullenilecek olan işlerden bir tanesidir. Mebus seçimleri I. Meşrutiyet zamanında hazırlanan fakat yürürlüğe konulmayan İntihab-ı Mebûsan Kanunu'na göre yapılmıştır. Kanun-ı Esasi'nin maddeleri 25 Temmuz 1908 yılında gazetelerde yer almıştır.

Kanun-ı Esasi yasalarına göre mebuslar dört yıllık dönemler için seçileceklerdir. Meclis-i Mebûsan'ın senelik toplantıları Kasım ayının ilk haftalarında başlayacaktır ve Mart ayının son haftasında bitecektir.⁴⁷ II. Meşrutiyet dönemi ilk yasama döneminde toplamda 323 mebus görev yapmıştır. Bu mebusların 281 tanesi 1908 seçimlerinde, 42 tanesi de ara seçimlerde seçilmişlerdir. 1908 seçimleri ile meclise giren 281 mebustan 151 tanesi Türk, 56 tanesi Arap, 25 tanesi Arnavut, 2 tanesi Rum, 11 tanesi Ermeni, 4 tanesi Bulgar, 3 tanesi Sırp, 1 tanesi Ulah ve 4 tanesi de Musevi'dir.⁴⁸

II. Meşrutiyet Parlamentosu'nun ilk yasama döneminde dört yasama yılı mevcuttur. 17 Aralık 1908 tarihinde ilk parlamentonun açılmasıyla birinci yasama dönemi başlamıştır. Birinci yasama döneminin birinci yasama yılı 21 Ağustos 1909 yılına kadar sürmüştür ve 140 tane oturum gerçekleştirilmiştir. İkinci yasama yılı da 14 Kasım 1909 ve 28 Haziran 1910 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve 125 adet oturum yapılmıştır. Üçüncü yasama yılı, 14 Kasım 1910 ve 3 Haziran 1911 tarihlerinde 114 oturum yapılarak tamamlanmıştır. Dördüncü yasama yılı da 15 Ekim 1911 tarihinde başlayarak 18 Ocak 1912 tarihinde Meclis-i Mebûsan'ın feshedilmesiyle sona ermiştir. Son yasama yılında toplamda 140 oturum gerçekleştirilmiştir.⁴⁹

Mebûsan Meclisi'nin ikinci yasama dönemi oldukça kısa sürmüştür ve sadece bir yasama yılı içerisinde tamamlanmıştır. 18 Nisan 1912 tarihinde başlamış olan dönem 5 Ağustos 1912 tarihinde meclisin süresiz olarak kapatılması sonucunda sona ermiştir. Bu tarihlerde toplamda 47 oturum gerçekleştirilmiştir. Üçüncü yasama dönemi beş yasama

⁴⁶ Aykut Kansu, *1908 Devrimi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 4.

⁴⁷ Zafer Toprak, "İlan-ı Hürriyetin 80. Yıldönümünde 1908 Seçimleri Ve Mebûsan Hatıraları", *Tarih ve Toplum Dergisi* 6 (1988), 6.

⁴⁸ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebûsan Seçimleri 1908-1914* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007), 160.

⁴⁹ Ahmet Ali Gazel, *Osmanlı Meclis-i Mebûsanında Parlamento Denetim* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2007), 4.

yılından meydana gelmektedir. Aynı zamanda 14 Mayıs 1914 ve 2 Ağustos 1914 tarihleri arasındaki 47 toplantı da “İctima-ı Fevkalade” şeklinde adlandırılmıştır. Üçüncü yasama dönemi birinci yasama yılı 14 Aralık 1914 tarihinden başlayarak 13 Kasım 1915 tarihinde son oturumu gerçekleştirilmiştir. İkinci yasama yılı 14 Kasım 1915 tarihinde başlayarak 44 toplantı sonrasında 13 Mart 1916 tarihinde sonlandırılmıştır. Üçüncü yasama yılı 14 Kasım 1916 tarihinde başlayıp 31 Mart 1917 tarihinde bitmiştir. Bu süre içerisinde 63 tane oturum gerçekleştirilmiştir. Dördüncü yasama yılı 1 Kasım 1917 tarihinde başlayarak 31 Mart 1918 tarihinde toplamda 79 oturum yapılarak sona ermiştir. 10 Ekim 1918 tarihinde başlayıp meclisin feshinden sonra 21 Aralık 1918 de tamamlanmış olan beşinci yasama dönemi içerisinde 29 oturum gerçekleştirilmiştir. Osmanlı parlamentosunda son yasama dönemi 12 Ocak 1920 yılında başlayarak 24 oturumun gerçekleştirilmesiyle 18 Mart 1920 de görevini tamamlamıştır. 11 Nisan 1920 tarihinde de meclis tamamen feshedilmiştir.⁵⁰

⁵⁰ Ahmet Ali Gazel, “Osmanlı Devletinde Parlamento Fesihleri 1877-1920”, *Cumhuriyet Tarih Araştırma Dergisi* 35 (2022), 69-68.

I. BÖLÜM

1. HÜSEYİN SIRRI BELLİOĞLU'NUN HAYATI VE DEVLET ADAMLIĞI

1.1. Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun Hayatı

1.1.1. Ailesi, Tahsil Hayatı

304 sene boyunca Osmanlı hâkimiyetinde olan Kıbrıs adasının huzurlu ve barış dolu ortamı Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun doğmuş olduğu 1875 senesinde yavaş yavaş son zamanlarına yaklaşmıştır. Bütün topraklarında savaş çıkmış olan Osmanlı Devleti için yapılan “hasta adam” benzetmesi tüm ülkeler tarafından gün geçtikçe daha çok benimsenir hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'ni ağır bir yenilgiye uğratacak olan Rus savaşı sonrasında Duyun-û Umumiye dairesinin kurularak Osmanlı'nın çöküşünü ilan etmesine yalnızca bir sene kalmıştır. Bu şartlar altında başarısız olan Osmanlı Devleti ve yöneticilerden umudunu yitiren vatandaşlar yurtlarında meydana gelen bu olaylara karamsarlıkla bakmakta ve genç nesil yeni çareler üretmek için adımlar atmak üzere harekete geçmekteydi. Hayatına rahat bir şekilde devam eden Hüseyin Sırrı Bellioğlu zengin bir ailenin tek çocuğu olmasına rağmen sahip olduğu imkanları bir tarafa bırakarak vatanının içinde olduğu durumdan kurtulması adına mücadeleye katılan kişilerden biridir.⁵¹

Hüseyin Sırrı Bellioğlu, 1876 Kıbrıs- Lefkoşa doğumludur. Eşraftan Mehmet Nuri Ağa'nın ve Ayşe Hanım'ın oğludur.⁵² Vatan uğruna olan mücadelelerine oldukça erken yaşlarda, okul çağlarında başlamıştır. İptidai ve lise tahsillerine Lefkoşa'da başlayarak ardından Lefkoşalı Sadrazam Kamil Paşa'nın tavsiye ve teşvik etmesi üzerine İstanbul Mülkiye Mektebi'ne gitmiştir. Eğitim aldığı ilk yıllardan itibaren öğretmenleri ve okul yönetimi tarafından fark edilen vatanperverliği, çalışkanlığı ve hırslı olması Hüseyin Sırrı Bellioğlu tarafından da anılarında bahsedilmiştir. Bu yapısıyla okul yaşamı, okul yöneticileri ve düzenine karşı yapmış olduğu eleştiriler nedeniyle aksaklıklar yaşamıştır.

Mülkiye Mektebi'nin, Askeriye'nin ve Tıbbiye Mekteplerinin işleyişleri hakkında olan bozuklukları ve bu kurumlara dair önlemlerin derhal alınması gerektiğinden bahsetmesi Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun beş arkadaşı ile birlikte okuldan atılmasına neden olmuştur. Muhalif yapısı ile siyaset hayatı süresince mevcut yönetimlerin tepkisine sebep olan Hüseyin Sırrı Bellioğlu, Sultan II. Abdülhamit'in saltanatı esnasında despot yönetme biçimi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerine toplanmış olan baskılar sonucunda nasibini

⁵¹ Berkay Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu* (Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 3.

⁵² Şenalp Canlıbel, “Bir Portre Denemesi: Hüseyin Sırrı Bellioğlu”, *Siyaset ve Tarih* 1 (2019), 1.

eğitim hayatına son verilmesi suretiyle almıştır. 1897 senesinde Sultan II. Abdülhamit'in aleyhine bir gösteriye katılmasının sonucunda 11 ay Taşkışla'da tutuklu olarak kalmıştır.⁵³

İnanmış olduğu düşünce uğruna mücadele etmeyi ve savaşmayı her koşulda sürekli devam ettirmiştir. 1897 yılında kıvılcımlanmaya başlayan Osmanlı-Yunan savaşına gönüllü olarak katılmıştır.⁵⁴ Katıldığı cephede olan cemiyet üyeleri ve üyelerin aktif bir şekilde faaliyet göstermeleri onu oldukça mutlu etmiştir. Bu da davasına daha çok inanmasına ve sarılmasına neden olmuştur. Harna'ya bilfiil iştirak ederek "Milona Kahramanları" arasında bulunmuştur.⁵⁵ Bu kahramanlığı ve vatanseverliği padişaha aksetmiş ve kendisine Yunan Harp Madalyası takdim edilmiştir.⁵⁶ Şahsına herhangi bir istediğinin olup olmadığı sorulduğunda tahsiline devam etmek istediğini beyan etmiştir. Bunun üzerine savaş esnasında sergilemiş olduğu üstün çabaları sonucu affedilerek eğitim hayatına yeniden dönmüştür.

Eğitimine döndükten sonra düşüncelerinde değişiklik olmayan Hüseyin Sırrı Bellioğlu, cemiyet üyesi olduğu için Divan-ı Harbe gönderilmiştir.⁵⁷ Mahkeme başkanının cemiyete yakınlığından dolayı hapis cezasından feragat ederek Kastamonu'ya sürgüne gönderilmiştir. Ancak burada da kaderine razı olmak yerine arkadaşları ile beraber padişaha iki farklı mektup yazmışlardır. Mektuplarında devletin ekonomi ve siyasi halinden umutsuzlukla bahsederek padişahın görevi bırakmasını ima eden cümlelere yer vermiştir. Bu mektup içeriği şu şekildedir.⁵⁸;

Bakayı saltanatla devam eden hayatınızdan umutları bulunmayan vükela ile mukarrebini hümayunuz ne hükümete adalet, ne mülke rahat verdiler. Sermayesi zulüm etmekten ibaret olan hükümete rızamız ile itimat etmeyeceğimizden dolayı üzerimizde olan hakkı kendi hâkimiyetinizden feragat ediniz. Ruhu kabzedilmiş Kanun-û Esasi'nin cesedi musalla taşına getirilmiştir. Millet toplandı. Namazı kılmak üzere bi-hasbelhilafe zatı şahanelerinizin teşriflerine intizar etmektedir.

Kaleme aldığı mektuplar neticesinde yönetim tarafından kendisine tanınan müsamaha tükenmiştir ve gençliğinin üç senesi hapse mahkûm edilmiştir. Bu durum II. Meşrutiyet'e kadar devam etmiştir. Bu mektuplar sonrasında uzun bir süre bekleyip

⁵³ Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*, 4.

⁵⁴ Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*, 4.

⁵⁵ "TC Ekonomi Eski Bakanı: Kıbrıslı H.Sırrı Bellioğlu", *YENİDÜZEN* (01 Ocak 2011).

⁵⁶ "TC Ekonomi Eski Bakanı" (01 Ocak 2011).

⁵⁷ Mehmet Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 2014, 1129.

⁵⁸ Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*, 5.

tekrardan farklı bir mektup kaleme alması yine aynı neticeleri doğurarak kendisini hapse mahkûm ettirmiştir.

1.1.2. Siyasi Birikiminin Tarihi Arka Planı ve Devlet Adamlığı

Hüseyin Sırrı Bellioğlu, Meşrutiyetin ilan edilmesi sonrasında kendisi gibi mahkûm olan pek çok arkadaşı gibi hürriyetine kavuşarak esas mesleği olan mutasarrıflığa başlamıştır. İki defa mahkûm edilmesinin ve uzun bir zaman boyunca sürgün yaşamı sürmesinin sonunda Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun hayatı tam olarak bu aşamada şekillenmeye başlamıştır. Mutasarrıflıkta görev yerleri Düzce, Mudurnu, Adapazarı, Zonguldak, Malatya ve Amasya olmak üzere genelde İmparatorluğun İstanbul'a yakın olan illeri idi.⁵⁹ Bu sıralarda Balkan Savaşları ile gerçekleştirilen mücadele sonucunda yavaştan sarsılmaya başlayan İmparatorluk, I. Dünya Savaşı'nın İtilaf Devletleri tarafından kazanılmasının ardından tam anlamıyla çöküş sürecine girmiştir.

1908 senesinde Zonguldak Kaymakamlığına atanmıştır . 1908-1911 seneleri arasında Düzce, Mudurnu ve Adapazarı Kaymakamlığı görevini gerçekleştirmiştir.⁶⁰

25 Şubat 1911 senesinde Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun Adapazarı Kaymakamlığı görevini ifa ettiği sırada burada ikamet eden 2 Rum ve 3 Ermeni erkek, fahişelik ile geçimini sağlayan Boşnak kökenli Müslüman bir kadınla, bir hamamda toplu zina yaptıkları esnada yakalanarak derdest edilirler.⁶¹ Bu olayın üzerine Hüseyin Sırrı Bellioğlu, yakalanan faillerin tutuklu olarak kalmaları ve hâkim karşısına çıkartılarak mahkûm edilmeleri için bu olaya siyasal bir hadise süsü vermeye çalışmıştır. Yakalanan kişilerin serbest bırakılması halinde ilçedeki Hristiyan ve Müslüman halk arasında 1909 Ermeni meselesine benzeyen durumların çıkabileceğini ileri sürmüştür.

Hüseyin Sırrı Bellioğlu, bu olayların ardından İstanbul'da Mebûsan Meclis-i'nin toplanmasına karar verilmesinin ardından Mustafa Kemal Paşa'ya verilen desteği TBMM'de İzmit Mebusu olarak sürdürmüştür.⁶² Bu sırada arkadaşlarıyla "Felah-ı Vatan Grubu"nu kurmuştur ve bu grup Misak-î Milli tasarısının TBMM'ye sunulması için değerlendirilip kabul edilmesini sağlamıştır.⁶³ Misak-î Milli, diğer ismiyle Milli Ant, Yeni Türk Devleti'nin sınırlarının belirlenmesini kendi milli meselesi kabul ederek bir oluşum

⁵⁹ Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*, 5.

⁶⁰ Kaya, "Meclis-i Mebsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1129.

⁶¹ Ümit Kurt, "Provokasyona Gelmeyenler: 1911-Adapazarı", *Tarih Dergisi* 2/85 (2021), 56.

⁶² Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*, 7.

⁶³ Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*, 7.

şeklinde tarihe geçmiştir ve bu belirleme sırasında Hüseyin Sırrı Bey, Yusuf Kemal Bey ve diğer üç arkadaşıyla birlikte bu sınırları çizmişlerdir.⁶⁴

Misak-ı Millînin benimsediği düşüncenin yanında İngiliz varlığı gerek bu oluşumun gerekse verilmiş olan bu kararın destekçisi olmuştur. Bu nedenle çizilmiş olan sınırların kendi çıkarlarıyla uyuşmamasından dolayı ellerinden geldiği kadar engel olmak istemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda İstanbul'un işgal edilmesinin ardından Mebûsan Meclisi süresiz olarak kapatılmıştır.⁶⁵ Ancak Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele uğruna çalışmalarını sürdüren Meclisin kapalı olmasını kabul etmeyerek, Meclis üyelerinin Ankara'da toplanmasını istemiştir.

İstanbul'un işgal edilmesinden sonra Hüseyin Sırrı Bey ve Yunus Nadi Bey Ankara'ya gitmek üzere yola çıkmışlardır.⁶⁶ 21 Mart 1920 tarihinde Tepeviran köyüne ulaşarak bir gece burada konaklamışlardır.⁶⁷ Gelen kabile sabah bu köyden ayrılarak yoluna devam etmiştir. Yola çıkan kabile Köseler'de durmayarak gecelerini Kuşçalı'da geçirmişlerdir. Diğer mebuslardan olan Hüseyin Avni ve Necati Beylerin de köy içerisinde konakladıklarını öğrenmişlerdir. 23 Mart günü Mustafa Kemal Paşa telgrafla görüşmüş olduğu Yunus Nadi Bey'e İzmit'te İngiliz birliklerinin olmasından dolayı şehre yakın olarak geçmemeleri gerektiğini bildirmiştir.⁶⁸

Kabile; Kandıra, Adapazarı, Geyve yolunu takip etmiştir. Geyve'ye ulaşmasının ardından tren ile Ankara'ya hareket etmişlerdir.⁶⁹ Nisan ayının ilk haftasında Ankara'ya ulaşmışlardır. Ankara Gar'ında Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa'nın da olduğu büyük bir kalabalık ile karşılanmışlardır.⁷⁰ Ankara'da toplanmış olan TBMM katılımının oldukça düşük olmasını büyük bir üzüntü ile anlatırken çeşitli çıkarımlar ve farklı hipotezler ileri sürmüştür. İstanbul'dan çıkarak Ankara'ya gelen ekip içerisinde olan ilk kişiler arasında Yunus Nadi Bey ve kendisinin olduğunu belirttikten sonra kendilerine destek vermeyen insanları esefle kınamışlardır.⁷¹

⁶⁴ Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*, 7.

⁶⁵ Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*, 8.

⁶⁶ Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1129.

⁶⁷ Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1130.

⁶⁸ Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1130.

⁶⁹ Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1130.

⁷⁰ Yunus Nadi Abaloğlu, *Ankara'nın İlk Günleri* (İstanbul: Sel Yayınları, 1955), 56.

⁷¹ Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1130.

23 Nisan 1920 tarihinde Hüseyin Sırrı Bellioğlu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştır.⁷² 25 Nisan tarihinde yapılan toplantıda Layiha Encümenliğine seçilmiştir.⁷³ Bu encümenlik görevinin dışında İçişleri, Dışişleri, Millî Savunma ve PTT komisyonlarında çalışmıştır. İlk yılında İçişleri Komisyonluğunun sözcülük görevini, birinci ve ikinci toplantı senelerinde de Dışişleri Komisyonluğunun başkanlık görevini ifa etmiştir. Anadolu'ya gelmesinden sonra kurulmuş olan Millet Meclisine süren hükümet şekli birtakım anlaşmazlık durumlarına mahal vermiştir. Hüseyin Sırrı Bellioğlu ise yapılan tartışmalar esnasında demokrasiden farklı bir yönetim şeklini asla kabul etmeyeceğini ısrarlı bir şekilde belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın desteğinin alınmasından sonra tekliflerinin kabul edilmesiyle beraber hükümetin işleyişi başlamıştır. Samet Ağaoğlu'nun Kuvayı Milliye Ruhı isimli kitabında da bu tutumu sayesinde Ağaoğlu'ndan "İnkılabın İlk Muzafferî" unvanını da almıştır.⁷⁴ Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun milliyetçi ruhu ve demokratik yapısı savaş esnasında en ağır koşullarda bile değişmeden tam inançla devam etmiştir. 29 Mayıs 1920 tarihinde TBMM'de gerçekleştirilen bir oturumda devletin Bolşevikler ile olan ilişkileri ile alakalı gizlilik kararının alınması ve TBMM ile neredeyse hiçbir şey paylaşmamış olması Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun tepkisini çekmiş, kürsüde söz almış ve bu durumu eleştirmiştir. Sözlerini ise "Hükümet bu konu ile alakalı ne biliyorsa bize aksettirsin ve bunu kendisine görev edinsin." şeklinde bitirmiştir.⁷⁵

1920 yılının yaz aylarında Bolşevik İhtilali'nin ciddi destekler bulması sonucunda Yeşilordu Cemiyeti kurulmuştur.⁷⁶ Kurulan cemiyet yönetim kurulunda Sağlık Vekili Dr. Adnan Adıvar, Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey, İzmit Mebusları Hüseyin Sırrı Bey ile Hamdi Namık Bey ve diğer mebuslar vardı.⁷⁷ Kurulmuş olan TBMM ile beraber ülkenin işgaline başlayan Yunan güçlerine karşı harekete geçerek I. ve II. İnönü Savaşlarında başarı kazanarak Yunan güçleri durdurulmuştur.

⁷² Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1130.

⁷³ Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1130.

⁷⁴ Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*, 8.

⁷⁵ Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*, 8.

⁷⁶ Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1130.

⁷⁷ Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1130.

10 Eylül 1920 tarihinde TBMM Başkanlığının özel bir görevlendirmesi ile Tokat'a gönderilmiştir.⁷⁸ 27 Kasım 1920 tarihinde görevini tamamlayarak Ankara'ya dönmüştür. İnönü Savaşlarında kazanılan zaferlerden sonra Ankara hükümeti Londra'da düzenlenecek olan konferansa davet edilmiştir. 5 Şubat 1921 yılında bu konferansa Ankara hükümetini temsilcisi olarak Hüseyin Sırrı Bey ve Bekir Sami Bey birlikte katılmışlardır.⁷⁹ Hüseyin Sırrı Bey'in Londra Konferansı esnasında edinmiş olduğu deneyimler ve itibar 1921 senesinde Fransa ile imzalanmış olan Ankara Antlaşması görüşmelerinde yardımcı olarak şahsi görüşlerine başvurulmasını sağlamıştır.⁸⁰

Suriye'de bulunan Süleyman Şah Türbesinin olduğu Caber Kalesi'nin Türk topraklarından sayılabilmesi için yapılan baskıları netice vermişti ve günümüzde ülkemizin dışında tek Türk toprağı olan Caber Kalesi'nde bayrağımız dalgalanmaktadır.⁸¹ Bu konu için o kadar çok ısrar etmiştir ki dava arkadaşları Hüseyin Sırrı Bellioğlu için bu denli önem taşıyan bir zafer neticesinde artık "Sırrı'nın na'sını buraya defnedeceğiz." şeklinde takılmışlardır.⁸²

1.2. Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun Son Meclis'i Mebûsan Faaliyetleri ve Konuşmaları

Hüseyin Sırrı Bellioğlu, Meclis-i Mebûsan'da IV. Dönem İzmit Mebusu olarak seçilmiştir. Meclis'teki ilk konuşmasını 19 Şubat 1920 tarihinde gerçekleştirmiştir.

1.2.1. Siyasi İşler ile İlgili Konuşmaları

1.2.1.1. Wilson İlkeleri'ne Dair Fikirleri

I. Dünya Savaşının seyri 1917 yılında önemli ölçüde değişmiştir. ABD'nin savaşa girişi dengeleri sarsmış, Osmanlı Devleti ve müttefikleri için savaşı kazanmak artık bir ümit olmaktan çıkmıştır. Bulgaristan'ın teslim olduğu gün, Almanya'da barış teşebbüsünde bulunmaktan başka çare kalmadığını düşünerek Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti ile bu hususta yazışmalara girişmiştir. 14 Ekim 1918'de kurulan İzzet Paşa Hükümetinin, 19 Ekim günü Osmanlı Mebûsan Meclisinde okunan hükümet programı ana hatlarıyla içte ve dışta istikrarın sağlanması, Wilson Prensipleri'ne uygun bir barış anlaşmasının yapılması, gibi konuları içermekteydi. Bu doğrultuda bir barış anlaşması yapmak üzere harekete geçilmiştir. Wilson ilkeleri, mağlup olan devletlerin ABD'nin saf dışında

⁷⁸ Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1130.

⁷⁹ Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1130.

⁸⁰ Kaya, "Meclis-i Mebûsan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri", 1130.

⁸¹ Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*, 9.

⁸² Alpagut vd., *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*, 9.

bırakılarak Avrupa devletleri tarafından paylaşılmasına hiçbir şekilde göz yumulmayacağını uluslararası sisteme gösteren ancak mağlup devletleri koruyabileceğini gösteren önemli ilkelerin tamamıdır. Bu ilkeler, savaştan çıkan mağlup devletler, özellikle de dağılan imparatorluk mirasçıları tarafından olumlu olarak karşılanmıştır. Ancak ilkeler tarafından öngörülen sürecin esas olarak çıkar amaçlarına yönelik kullanılabileceği ihtimalinin de olduğu dikkate alınmamıştır.⁸³

Wilson ilkeleri, yayımlandıktan bir sene sonra Paris Barış Konferansı 18 Ocak 1919 tarihinde müttefik, kısmi müttefik ve ortak devlet gruplarından meydana gelen toplamda 32 mağlup devlet temsilcisinin katılımları ile gerçekleştirilmiştir.⁸⁴ Bu konferansın önemli olan diğer bir özelliği de Amerika ve Avrupa devletleri gibi uluslararası sistemde büyük güçlerin birbirlerini karşısına almaktan çekindikleri realist bir yapılanma olmasıdır. Uluslararası alanlarda güçsüz ve mağlup olan devletlere Wilson ilkeleri ideal bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Bu kapsamda 1918 tarihinde ilan edilmiş olan Wilson İlkeleri'ne ters gelmek istemeyen İngiltere ve Fransa, savaş tazminatı yerine savaşın onarılmasını, sömürgecilik yerine manda himaye sistem kavramları ile konferanslarda bulunmuşlardır.⁸⁵

Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun bu konuya dair açıklaması şu şekildedir:⁸⁶

Adnan Beyefendiye cevap vereceğim. Buyuruyorlar ki: Tarih-i âlemin en huhin harbinden hak ve adalete evvelkinden daha kavi bir iman ile çıkan «beşeriyet-i mütemeddine» tabirinin burada istimali caiz mi, değil mi? Pek âlâ caizdir. Çünkü harb-i bitmemiştir. Emperyalistlerin nazariyatı, «Wilson» prensiplerinin esasatı hilâfına tatbik edilmiş olsa idi Adnan Beyefendinin bu nazariyeleri hakikaten calib-i na'iar olurdu. Fakat bugün harb i umumî bitmemiştir. «Wilson» un efkâr-ı âmmeye ektiği tohumlar henüz tenemmü etmemiştir. Bu tohumlar henüz filizlenmektedir. Bakalım Emperyalistlerin kendi fikirlerine göre tanzim edecekleri esasatı kabul edersek ilelebet hal-i sulhu muhafaza edebilecekler mi? Bendeniz buna kat'iyen hayır derim. Binaenaleyh «Wilson» un esasatı veçhile naii-i emel olacaklarına eminim. Bu tabir, tamamiyle yerine masruftur. Geçen günkü münakaşa Edebiyat dersi şekline inkılâb etmişti, bugünkü münakaşa da galiba tarih dersi şekline inkılâb edecek. Bundan içtinâb etmek için bendeniz kısa söyleyeceğim: Celâl Nuri Beyefendinin, Osmanlı Padişahlarının üç Milleti istihlâf ettiklerine dair olan

⁸³ Erdal Ertaş - Kenan Kırkpınar, "Amerikan Emperyalizminin Ayak Sesleri: Wilson Prensipleri ve Osmanlı Kamuoyu", *Çağdaş Türkiye Araştırma Dergisi* 22/45 (2023), 544.

⁸⁴ Mustafa Oral, "Tarihsel Perspektifte ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye", *İleri Dergisi* 28 (2006), 23.

⁸⁵ Ertaş - Kırkpınar, "Amerikan Emperyalizminin Ayak Sesleri: Wilson Prensipleri ve Osmanlı Kamuoyu", 544.

⁸⁶ 19 Şubat 1336, Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, Cilt:1, s. 158, 161

mütalâalarını bendeniz kabul edemiyorum. Osmanlı Padişahları yalnız sırat-ı hilâfeti ve Türk Hakanlarının vekâletini ihraz etmiştir; demiş olsalardı, bu fikre tamamı ile iştirak ederdim. Fakat Bizanslıların da Saltanatını istih- - lâf ettiğimiz yolundaki sözlerine kat'iyen iştirak edemem.

1.2.1.2. Kanun-i Esasi'nin 89. Maddesi Hakkında Konuşması

Tehcir ve taktil konularında hususi bir Divan-ı Harp kurulmasının Kanun-i Esasi'ye aykırı olduğu konusunda Adliye ve Harbiye Nazırlarına sorular yöneltmesine ilişkin söz hakları almıştır. Kanun-i Esasi'nin 89. Maddesiyle tahkim müessesesi dışında herhangi bir nedenle, genel mahkemeler dışında özel mahkemelerin ve hüküm verme, yargılama yetkisine sahip olan komisyon kurulamayacağını hükme bağlayarak, 23. Maddede düzenlenmiş olan tabii hâkim güvencesini oldukça güçlendirmiştir. Kanun-i Esasi'nin 89.maddesi şu şekildedir:

Her nam ile olursa olsun birtakım mevaddı mahsusa-ı rüiyet ve hükmetmek için mehakimi muayene dışında üst düzey bir mahkeme ya da hüküm verilmesine haiz olan komisyonun teşkili asla caiz kabul edilmemektedir. Ancak kanunen muayyen olduğu veçhile tayinimevla ve tahkimi caiz kabul edilmektedir.

Sırrı Bey konuşmasında Kanun-ı Esasi'nin 89. Maddesi kapsamında belli mahkemelerden farklı hükümler için mahkeme ve komisyon teşkil edilemeyeceğinin belirtilmiş olmasına rağmen Divan-ı Harbin kurulmasının uygun olmayacağını belirterek bu konu için devlete yanıtlanması adına soru önergeleri vermiştir. Aynı zamanda Divan-ı Harbin muhteşem bir yapısının olmasından dolayı verilecek kararların da isabetli olmayacağını belirtmiştir.

1.2.2. İdari İşler ile İlgili Konuşmaları

1.2.2.1. Ereğli Kömür Havzası'nda Çalışan İşçilerin Hizmetlerine Dair

13 Mart tarihli birleşimlerde Ereğli kömür havzalarında çalışmakta olan işçilerin askerlik hizmetlerine dair görüşmeleri esnasında da söz almıştır. Burada üretimin arttırılması için yalnızca işçilerin gönderilmesi konusunda yetersizlikler olduğu üzerine vurgu yapmıştır. Üretimlerin arttırılması konusunda bilimsel yöntemlerin kullanılmasını vurgulamıştır. Kendisinin de bölgede çalıştığını, on işçi tarafından yapılacak işin iki işçinin bilimsel teknikler kullanılarak yapabileceğini, kanunlarda yalnızca fazla işçilerin gönderilmesinin bulunduğu fakat tüm bu işçilerin işlerinin ve barınmalarının sağlanması için gereken önlemlerin alınmadığını dile getirmiştir. İşçilerin korunabilmesi için de birtakım fikirler ortaya atmıştır. İşenin sağlanma konusunun yetersizliğini, işçilerin

kanunlara göre sağlık kurallarının uygulanmasını, askeri görevlilerin hiç kimse hakkında ayrımcı davranmaması gerektiğini, işçilerin ocağın gücüne göre pay edilmesini, dinlenme günlerinin belirlenmesini, kömürlerin ülke gereksiniminin sağlanmadığı sürece ihraç edilmemesi gerektiğini öne süren fikirlerini Meclis kürsüsünde dillendirmiştir. Bu açıklamaları şu şekildedir:⁸⁷

Memleketin ihtiyacatı umumiyesine kifayet edebilecek miktar kömür istihsal olunmadığı için hükümet, ocaklara fazla amele şevkini düşünmüş ve bir tedbir olmak üzere de mükellefiyeti askeriye dâhilinde bulunan kesanı oraya sevk edelim; demiş. Fakat acaba istihsalatın noksanı yalnız amelenin noksanından mı ileri geliyor idi, yoksa başka esbabı fenniye de bunda tesiri var mı idi? Bunu düşünmemiş.

Binaenaleyh, hükümet bu kanunu vaz ederken, oraya fazla amele yollayalım derken, diğer taraftan da istihsalatın tarifatı fenniye dairesinde icra edilip edilmediğini düşünmesi lazım gelirdi. Binaenaleyh bu noksanları ikmal olmak üzere kanunun, yerine iadesini teklif ediyorum.

1.2.2.2. Dâhilî Nizamname Kanunu Hakkında Konuşmaları

Ertuğrul Mebusu olan Ahmet Bey'in mebus olması üzerine yapılan görüşmelerde Sırrı Bey de dâhilî nizamnamede kanunun görüşülerek kesinleşmiş olan kararın Genel Kurul'a bildirilmesi sonrasında buradan tekrar dönüleceğine dair bir durum varsa bunun uygun olabileceğini, yoksa görüşmenin yapılamayacağını belirtmiştir. Açıklaması ise şu şekildedir:⁸⁸

Efendim, herhangi bir mesele hakkında Meclis kararını vererek o meselenin katiyyeti Heyeti Umumiyyeye tebliğ olunduktan sonra ondan rücu caiz olduğuna dair eğer Nizamname i Dâhilîde bir şey varsa, bu meseleyi ikinci defada mevkiî müzakereye koymak caizdir. Fakat böyle bir zühul yok. Binaenaleyh mesele kesbi katiyyet etmiştir. Artık müzakere caiz değildir.

1.2.2.3. Beyrut Eşrafının ve Ulemasının İstanbul'un Hilafet Merkezi Olmasının

Devamı Konusuna Dair

Beyrut eşrafının ve ulemasının İstanbul'un hilafet merkezi olmasının devamı konusunda verilen tahrir üzerine Hüseyin Sırrı Bey tekrardan söz almıştır.

⁸⁷ 13 Mart 1336(1920) Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, Cilt:1, s. 468-469

⁸⁸ 26 Kanun-ı Sani 1336 (1920) Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, Cilt:1 ,s. 27

“İstanbul’un hilafet merkezi olarak seçilmesi, tüm bir Osmanlı siyasal ve din tarihini, bu tarihe ait esas kaynakları, sembol dünyasını tekrardan ve dikkatlice gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır.”

İlerleyen dönemlerde İstanbul, Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış ya da asla hâkimiyete girmemiş bölgelerde bulunan Müslümanların yardım, himaye ve destek için başvuracakları bir yer haline gelmiş ve Osmanlı da buradan yeni bir hilafet anlayışı, Müslümanları himaye sistemi ve güç merkezi çıkarmayı deneyecektir.

Takririn yalnızca hilafet merkeziyle sınırlı olmadan bazı ülkelerin Osmanlı’dan ayrılmasına da işaret ettiği vurgulanmıştır. Eşrafların ve ulemanın Osmanlı Devleti’nin devam etmesine dair fikrinin takrirden yer almasına rağmen, gazete ve dergilerde bu konuya dair hiçbir habere rastlanmadığı dile getirilerek hükümetin bu konularda müteessir olup olmadığına dair sorular yöneltmiştir.

Açıklaması ise şu şekildedir.⁸⁹

Zabt hülasasında, Beyrut eşraf ve ulemasının, İstanbul’un Makarr-ı Hilâfet olmak üzere ibkasını talep ettikleri yazılıdır. Hâlbuki yalnız teklif ve temennileri bundan ibaret değil idi. Bazı aksam-ı Memalikin dâhi Hükümet-i Osmaniyyeden nez’edilmemesi muharrer idi. Bu münasebetle şunu da söylemek istiyorum ki, dün cereyan eden müzakerede Beyrut eşraf ve ulemasının Hükümet-i Osmaniyye hakkında serd ettikleri mütalaat-ı hayır hahaneye dair gazetelerde hiçbir fıkra görülmedi. Sansürün mel’un kalemleri onlara da mı dokundu? Hükümet bundan müteessir ve mütehassıs olmuyor mu? Bu ciheti sade harici olsa dahi, Hükümete isma etmek istiyorum. Tezkere ile Ayana arzı, Riyasetin rey-i mahsusu mudur, yoksa Meclisin kararı mıdır?

1.3. Son Osmanlı Meclis-i Mebûsanı’ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Geçiş

Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu ve 7. Ordu Karargâhının ortadan kaldırılması sonucunda İstanbul’a dönerek Harbiye Nezareti emrinde çalışmalarına başlamıştır. Paşa, İstanbul’a ulaştığı zamandan sonra kabineye harbiye nazırı şeklinde girmek için birçok siyasal girişim kaydetmiştir. Harbiye nazırı olarak Mebûsan ve ordudan alacakları güç ile direnişleri örgütleyebileceğini düşünen Mustafa Kemal, bu girişimlerden bir netice alamamıştır.⁹⁰ Sonuç olarak İstanbul’da aramış olduğu fırsata ulaşamayan Mustafa Kemal Paşa, siyasal anlamda kurtulmak için Samsun’a 9. Ordu müfettişi olarak görevlendirilerek Anadolu’da çalışmak için aradığı fırsata ulaşmıştır.

⁸⁹ 1 Mart 1336 (1920), Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, Cilt:1, s. 299

⁹⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I, Mutlakiyete Dönüş 1918-1919* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 55.

İstanbul'da sorunlu ortamı yaşayan Mustafa Kemal paşa, siyasal anlamda kurtulmak için Anadolu'da derhal faaliyetlere başlayarak kısa bir sürede Amasya Genelgesi'ni yayınlamıştır. Genelge içeriğinde İstanbul'da ortam sağlamanın mümkün olmadığına dair belirtmeler yapılmıştır.

Mondros Mütarekesi sonrasında İttihat ve Terakki döneminde seçilen ve birçoğu İttihatçı milletvekillerinden meydana gelen Meclis-i Mebûsan, 21 Aralık 1918 tarihinde Sultan Vahdettin tarafından kapatılmıştır. Yeni meclisin toplanma işi, 1919 yılı Ekim tarihine kadar da sürüncemede kalmıştır.⁹¹ Kanun-î Esasi'ye göre meclisin dağılmasını takip eden dört ay içinde seçimlerin yeniden yapılması gerekliydi. Fakat işgaller ve seferberliklerin son bulmasıyla Meclis-i Vükela 2 Ocak 1919 tarihinde seçimlerin barış ortamlarına geçmesi itibariyle dört ayda yapılması kararını almıştır. Sonuç olarak Ali Rıza Paşa Hükümeti 7 Ekim 1919 tarihinde seçim kararnamesini yayınlamıştır.⁹²

Ekim 1919'da yayınlanan "Meb'uslar seçimine mahsus kararname" gereği, son Osmanlı seçimleri olarak da kabul ettiğimiz 1919 Osmanlı seçimlerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Seçimler, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan Ankara'ya geldiği 27 Aralık 1919 tarihine kadar tamamlanmış ve Müdafaa-i Hukukçu adayların zaferiyle sonuçlanmıştır. İsmail Fâzıl Paşa da, Osmanlı Mebûsan Meclisi'nin son dönemi için yapılan seçimde Yozgat Milletvekili olmuştur. Bu esnada, İstanbul takip edilmesi planlanan yol haritasının esaslarının belirlenmesi amacıyla seçilen milletvekillerine, "Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal" imzasıyla yayınlanan tamimde "Ankara'yı teşrifleri" teferruatıyla izah edilmiştir. Fakat değişik sebeplerden ötürü Ankara'da geniş bir katılım gerçekleşmemiştir. Milletvekillerinin hepsi bir günde ya da çeşitli günlerde bir arada bulunamamışlardır. Tek tek veya küçük gruplar halinde gelen milletvekillerinden "kuvvetli bir grup" kurulması istenmiştir. Milli mücadelenin ruhunu İstanbul'a taşıması düşünülen "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu"nun oluşturulması konusunda Ankara'da yapılan görüşmelerden olumlu sonuç alınmıştır.⁹³

II. Meşrutiyet döneminde dördüncü ve son seçimler problemli olarak Aralık ayının ilk yarısında gerçekleştirilmiş ve bu seçimlerde Mustafa Kemal Paşa da Erzurum milletvekili seçilmiştir. Fakat Mustafa Kemal, İstanbul'a gitmek yerine Ankara'ya gitmiştir. 27 Aralık tarihinde Ankara'ya gelen Mustafa Kemal, iki gün sonra heyetlere

⁹¹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 97.

⁹² Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 27/79 (2011), 9.

⁹³ Mesut Aydın, "Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Milli", c.16, 58.

tamim göndermiştir. Bu tamim içerisinde milletvekilleri Meclis-i Mebûsan'ın İstanbul'da toplanmasından önce milli bağımsızlık için gereken önlemleri almak için Ankara'da görüşme yapılmasına davet edilmiştir. Aynı zamanda müzakerelere İstanbul'da etkili olabilmek adına olabildiğince milletvekilinin katılması amaçlanmıştır.⁹⁴

Meclis-i Mebûsan 12 Ocak 1920 tarihinde açılmıştır ve meclise savaş koşullarında İstanbul'a ulaşan 72 milletvekili katılım sağlayabilmiştir. Bu zorluklar karşısında Osmanlı Devleti'nin parlamenter hayatının dördüncü ve en son dönemi bir hayli kısa sürmüştür.⁹⁵ Meclis-i Mebûsan'ın ikinci oturumu, 22 Ocak 1920 tarihinde gerçekleştirilmiştir . Bu sırada, Mustafa Kemal'in Meclis Başkanlığına getirilmesine ilişkin girişilen faaliyetler sonuçsuz kalmıştır. Bunun yanında, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun da mecliste kurulamaması Mustafa Kemal'i açıkça çok üzmüştür. Bu duruma ilişkin Mustafa Kemal şu ifadeleri dile getirir: "...İstanbul Meclisinde, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" diye bir grup teşekkül ettiğini işitmedik. Niçin? Evet, niçin? Buna bugün cevap isterim! Çünkü Efendiler, bu grubu teşekkül etmeyi, vicdan borcu, millet borcu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan efendiler imansız idiler... cebin idiler... cahil idiler." Bu girişimlere karşın, Meclis-i Mebûsan'da barış antlaşmasının meclisçe onaylanmasına kadar devam etmek üzere 5 maddelik siyasî programdaki ve 15 maddelik Nizamname-i Dâhilîdeki ilkeleri kabul eden mebuslardan Felâh-ı Vatan İttifakı adı altında bir meclis grubu ortaya çıkmıştır. Meclis'te milletvekillerinin "Müdafaa Hukuk Cemiyeti Grubu" yerine "Felâh-ı Vatan" adıyla bir grubun kurulmasını Mahmud Goloğlu şu şekilde değerlendirmektedir: "...Mustafa Kemal Paşa'nın dediği ve istediği gibi (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu) olmamış, Padişah'ın Meclisi açış konuşmasındaki bundan ötürü, her türlü ayrılma ve bölünmeden kaçınarak bütün milli istek ve çabaların (felah-ı vatan) noktasında birleştirilmesi gereklidir. " sözünün etkisiyle olacak felah-ı vatan grubu olmuştur."⁹⁶

İstanbul'un 16 Mart 1920 yılında İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesi Osmanlı Devleti'nin sonuna hızlı bir şekilde yaklaştığını göstermiştir. İngilizler işgaller esnasında birçok resmi kurumun yanında Meclis-i Mebûsan'ı da basarak bazı milletvekillerini tutuklayıp Malta'ya sürgüne yollamışlardır.⁹⁷ İşgal sonrasında Osmanlı Parlamentosunun artık özgür bir biçimde çalışma ortamı kalmamıştır.

⁹⁴ M.Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2011), 524.

⁹⁵ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet* (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1997), 572.

⁹⁶ 22 Ocak 1336 TBMM Zabıt Ceridesi,(4.Dönem), Cilt: I, s. 5.

⁹⁷ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1997), 160.

Yaşanan durumlar neticesinde milletvekilleri 18 Mart 1920 tarihinde meclis faaliyetlerinin durdurulmasına karar vermişlerdir. Bu kararı padişah Vahdettin'in Meclis-i Mebûsan'ı kapattığını bildiren 11 Nisan 1920 tarihli irade-i seniyyesi onaylamıştır.⁹⁸ İstanbul'da durum bu iken Ankara'da olan Mustafa Kemal, işgalin bir gün sonrasında 19 Mart 1920'de ordu komutanlarına bir genelge gönderip Ankara'da kurucu bir meclis açılacağını bildirmiştir. Aynı zamanda seçim şartlarını da sunmuştur.⁹⁹ Ankara'ya gelen milletvekilleri ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda meclis, 22 Nisan Perşembe günü açılma kararı almıştır. Ancak bu karardan vazgeçilip 23 Nisan 1920 Cuma günü açılmasının halkın üzerinde bir etkisi olacağı düşünülmüş ve ertelenmiştir.

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da erkenden evlerinden ayrılan halk tören alanına akın etmiştir. Yerli ve yabancılardan oluşan halk Meclis binası ile Hacı Bayram Camii arasında sıkışmaya çalışarak alanlara sığmamıştır. Meclis binasına yürüyen insan toplulukları Anadolu'da yeni bir fikri karşılama yoluna çıkmıştır. Açılış töreni Mustafa Kemal'in belirtmiş olduğu esaslar doğrultusunda icra edilmiştir. Cuma namazı sonrasında Kur'an-ı Kerim okunmuştur. Dualar eşliğinde Mustafa Kemal Paşa tarafından kapı kurdelesi kesilerek tüm mebuslar yerlerine yerleşmişlerdir. Paşa, döneme dair olayların ve siyasal değerlendirmelerin yapıldığı konuşmasını 24 Nisan günü gerçekleştirmiştir. Konuşma sonrasında yapılan seçim ile 110 oy alarak Büyük Millet Meclis Başkanı seçilmiştir.¹⁰⁰

⁹⁸ Ali Güler, *Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve Anlamı* (Ankara, 2002), 296.

⁹⁹ Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Toplamak İstedığı 'Meclis-İ Müessisan'", *Belleten* 21/83 (1957), 483.

¹⁰⁰ Ufuk Erdem, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31/2 (2021), 1067.

II. BÖLÜM

2. HÜSEYİN SIRRI BELLİOĞLU'NUN BİRİNCİ VE DÖRDÜNCÜ TBMM FAALİYETLERİ

2.1. Mebusan Meclisi'nin Dağıtılması ve Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun Ankara'ya Hareketi

Osmanlı Mebûsan Meclisi'nin milli sınırlar içinde tam bağımsız yeni bir Türk Devleti'nin esaslarını kapsayan Misak-ı Milli'yi kabul etmesinin ardından 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ettiler . İtilaf Devletleri istedikleri barış şartlarına Türk Milleti'ni boyun eğdirmek için büyük çaba sarfetmişlerdir. Bu olanlara karşılık Ali Fuat Paşa'nın hatıratında temas ettiği üzere: “Meclis-i Mebûsan Reisi Celaleddin Arif, Reis Vekili Abdülaziz Vecdi ve Sivas Mebusu Hüseyin Rauf Beyler de Konya Mebusu Vehbi Efendi'den müteşekkil bir heyetin Martın 15 inci günü huzuru şahaneye kabul edilecekleri tebliğ olunmuştur. Heyet, 16 Mart öğlenden sonra saat beşte Yıldız Sarayı'na gitmişti. Özetle bu görüşmede bahsi geçen heyet şunu istemiştir; “Meclis'in onayı olmadan hiçbir uluslar arası antlaşmaya imza konulmaması” Fakat padişah bu sözlere karşılık şu karşılığı vermiştir: “İsterlerse yarın Ankara'ya giderler.” Görüşmenin ardından heyet meclise müzakere yapmak üzere geri dönmüştür. Müzakereler başladığı sırada bir İngiliz kıtası Meclis binasına gelerek Rauf ve Kara Vasıf Beyleri tutuklamışlardır . İşgal haberini alan Mustafa Kemal Paşa, ilk iş olarak bu haberi kolordulara bildirmiş ve çıkabilecek kargaşaları önlemek maksadıyla Valilere, Mutasarrıflara, Kolordu Komutanlıklarına gerekli gördüğü askeri birlikleri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine hemen bir telgraf çekerek, “bir müddet için, dost olsun düşman olsun, bütün resmi dış dünya ile geçici süreyle temas edilmemesi”ni istemişti. Bunun yanında Hristiyan halka karşı iyi davranılması, fakat ülke menfaatlerine aykırı davrananlar hakkında, kanunların uygulanmasını emretmiştir . Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliye'si namına İstanbul'daki İngiliz, Fransız, İtalyan temsilcilerine, Amerika temsilcisine, bütün tarafsız devletler Dışişleri Bakanlıklarına ve Fransa, İngiltere, İtilaf Millet Meclisleri'ne verilmek üzere Antalya'da İtalyan Temsilciliği'ne birer protesto göndermiş ve telgrafta aynen şu ifadelere yer verilmiştir: “Millet-i Osmaniye'nin hakimiyet ve hürriyet-i siyasiyesine havale edilen bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini, ne bahasına olursa olsun, müdafaa etmeye azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade-i yirminci asr-ı medeniyet ve insaniyetinin mukaddes addettiği esasata, hürriyet, milliyet, vatan

hissiyatı gibi bugünün cemiyat-ı beşeriyyesine esas olan bütün umdelere ve bu umdeleri vücuda getiren vicdan-ı umum-i beşere racidir.” Bu sırada İstanbul’daki milletvekillerinin ve vatanseverlerin Anadolu’ya geçirilmesi ve Ankara’ya getirilmesi Temsil Heyeti’nin üzerinde çalıştığı diğer bir önemli meseledir. İstanbul’da vatanın kurtarılması için yapılacak hiçbir şeyin olmadığını anlayan ve İtilâf Devletlerince takibata uğrayan aydınlar binbir güçlükle Ankara’ya kaçabilmişlerdir. Bunların Anadolu’ya ve Ankara’ya gelebilmeleri için Mustafa Kemal Paşa, taşradaki, bunların geçiş bölgelerinde görev yapan kişilerle sürekli olarak ilişki kurmuş ve bu kaçışların disiplinli ve sistemli bir şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır. İstanbul’un işgalinden kısa bir süre sonra, Anadolu’da çalışmak üzere kaçmayı başaran milletvekillerinin bir kısmı ile Ankara arasında sürekli ilişki kurulmuştur. İstanbul’dan kaçanların hepsi, perişan bir halde, Kartal ile Adapazarı arasında İngilizlerden kurtularak Ankara’ya doğru yol almışlardır.

2.2 Hüseyin Sırrı Bellioğlu’nun Birinci ve Dördüncü Dönem TBMM Konuşmaları

2.2.1. Siyasi İşler İle İlgili Konuşmaları

2.2.1.1. Hıyanet-i Vataniye Kanunu’na Dair

Hıyanet-i Vataniye Kanunu’na dair fikirlerini de belirtmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açıldığı dönemde Anadolu’da çıkan iç ayaklanmaların etkisiyle halk büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Düzensizlik, eşkıyalık, sefillik gittikçe Anadolu’da etkili olmaya başlamıştır. Asker kaçaklarının yaratmış olduğu tehlikeler üst boyutlara ulaşmaya başlamıştır. Padişah tarafından askerliğin kaldırıldığının beyan edilmesi askerlik yapan kişilerin silahlarıyla birlikte kaçmalarına fırsat yaratmıştır. Bu nedenle düşmanlarla savaş yapılabilecek ordunun kurulması olanaksız bir hale gelmiştir.

Yaşanan problemlerin çözülmesi için Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin idaresi ve otoritesini tüm ülkeye yayması gerekmiştir. Yunan ordularının karşısında savaşa hazır güçlü bir ordu olmamasından dolayı ilerlemeleri giderek kolaylaştırmıştır. Mustafa Kemal, 1919 yılının Kasım ayında ulusal güçlerin otorite altında bütünleşmesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak TBMM’nin açılma tarihinden bu zamana kadar otoritenin sağlanması pek mümkün olmamıştır. Padişah ve hükümet tarafından yaratılan anarşi olağanüstü boyuta ulaşmıştır. İstanbul’un işgali ve milletvekillerinin bazılarının tutuklanmasından sonra “salâhiyet-i fevkalâde-yi haiz bir meclisin” Ankara’da toplanmasını gerekli gören Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına 19 Mart 1920

tarihinde ilgili makamlara bir emir göndererek yeniden seçim yapılmasını istemiştir . Bu kritik günlerde, Meclisin toplanmasını ve açılmasını güçleştirecek birtakım gelişmeler de yaşanmıştır. 19 Mart 1920 tarihinde gönderilen talimata karşılık kimi yerlerde duraksamalar ve engellemeler de yaşanmıştır . Yaşanan bu gelişmeler de Mustafa Kemal Paşa'yı Meclisin açılması noktasında daha hızlı hareket etmeye sevk etmiştir . Yaşanılan tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen, Meclisin, 23 Nisan 1920 Cuma günü açılmasına karar verilmiştir. Meclis, 23 Nisan 1920 Cuma günü saat 13.45'te en yaşlı üye sıfatıyla Sinop Mebusu Şerif Bey'in başkanlığında toplanmıştır. Mecliste toplam 337 mebus bulunması gerekirken ilk toplantıya 115 mebus katılabilmektedir.¹⁰¹

25 Nisan 1920 tarihinde Mehmet Şükrü Bey, Büyük Millet Meclisi'nin otoritesine tüm Osmanlı halkının uyması için, Milli Meclis kararlarının aleyhine davrananlar ya da uymayanlar ancak vatan hainidirler ve bu gibi kişilerin de vatana ihanet ile suçlanmaları gerekçesine dayanarak bir önerge vermiştir. Osmanlı Kanunları ile işlerin yürütülmesini talep edenlerin karşı gelmelerine rağmen TBMM, 29 Nisan 1920 tarihinde Hıyanet-i Vataniye kanunu onayladı. Hüseyin Sırrı Bellioğlu, yaptığı konuşma esnasında gerçekleştirilecek kanunun çok sert olmadan kişilere uygun bir biçimde hazırlanması gerektiğini bazı bakanların daha sert hazırlanması isteğini doğru bulmadığını da dile getirmiştir.¹⁰² Bu konuya dair beyanı şu şekildedir:

Arkadaşımın mütalâatına tamamen iştirak ederim ve kendi sözleriyle kendini ikna edeceğim. Buyurdıkları gibi madde-i kanuniye vaz' etmek istemiştik. Bunu düşündük. Ancak, kavanini mevzua haricinde, kendiliğimizden, kendi düşüncemiz gibi bir madde ihdas ve vaz' edecek olursak, değil memaliki Osmaniye karşısında, şu huzzar karşısında güçlük çekeceğimizi teemmül ettik ve nihayet kararımızı sizin efkârınıza mülayim gelebilecek bir surette tesbit ettik. Elde bulunan kanun zannederim ki, bugün muvafık değildir, bu kanunlar muhtelif düşünce ve esbabı meşruadan geçerek kesbi katiyet etmiştir ve bunun hilâfına bir hakikat vaz' olununcaya kadar şimdi bu ceza kanunu maddesi milletin ruhuna muvafık değildir. Bir mütalâa daha var, efendim. Eğer Meclisi Âli Hükümeti mevzua-i meşraanın kabul ettiği bir madde-i kanuniyeye ibtinayı muamele etmekte mahzur görür ve bunu mamûlünbih addetmez de kendiliğinden bir madde-i kanuniye vaz' etmek arzusunu izhar ederse o zaman meselenin şekli değişir.

¹⁰¹ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (İstanbul, 1964), 29

Yılmaz Altuğ, *Türk İnkılap Tarihi (1919-1938)*, (İstanbul, 1997), 39

¹⁰² 26 Nisan 1336 TBMM Zabıt Ceridesi, (1.Dönem), Cilt: I, s. 80.

TBMM'nin dâhili nizamnamesinin hazırlanmasına dair söz alıp almadığı kesin olmasa bile ona ait olan farklı bir konuşmadan bahsedilmektedir. Yapmış olduğu kısa konuşmaya bakıldığında onun konuşma üslubu ile uyum göstermektedir. Yaptığı konuşmada dâhili nizamname hazırlanmasının mecburi olduğu üzerinde durulmuş, eksik bile olsa hiç hazırlanmamasından daha iyi olacağına dair fikir beyan etmiştir.¹⁰³ 23 Nisan 1920 tarihinde açılmış olan TBMM, kendisine ait idari yapıyı oluşturmak için 26 Nisan 1920'de birtakım değişiklikler ile Heyet-i Mebûsan'ın 1916 tarihine ait Nizamnamesini onaylamış ve bu nizamnamede idari hizmetlerin teşkilatlanması, bu teşkilatlanmalar kapsamında organlar ve görevli personeller ile bu kişilerin yetkilerine düzen getirilmiştir.

2 Mayıs 1927'de TBMM, çalışma içtüzüğüne ait bir belge olan TBMM Dâhili Nizamnamesini çıkartıp, yönetim kurumsallaşmasına dair ilkeleri belirlemiştir. TBMM'nin idari yapılanmasına dair kanun seviyesinde olan ilk düzenlemeyi 14 Haziran 1934 tarihinde 2512 sayılı TBMM memurlarının teşkilat ve görevlerine dair kanun ile yapmıştır. Sonraki dönemde duyulan gereksinimler doğrultusunda bahsi geçen kanunda farklı değişiklikler de yapılmıştır. 9 Ocak 1950'de 2512 sayılı kanunun yürürlükten kaldırılıp 5509 sayılı TBMM Memurları Teşkilatına Dair Kanun kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 1920'de TBMM'nin açılmasının ardından mecliste yaptığı konuşmada Bolşevikler ile temas kurulmasını desteklediğini belirtmiştir. Mustafa Kemal, Türkiye'nin toplumsal ve siyasi karakterini bozmadan da Ruslar ile ilişkilerin kurulabileceğini, her iki devletin emperyalizm ve baskılara karşı ortak bir tutumda kurulabileceğini belirtmiştir. TBMM'nin açılmasından kısa bir süre sonrasında 11 Mayıs 1920 tarihinde mecliste gerçekleşen müzakerelerden Türk ve Rus ilişkilerinin başlamasına sebep olacak ve mebusların Bolşevikliğe olan bakışlarını yansıtacak çıkarımlarına ulaşılması mümkündür.

2.2.1.2. Teşkilat-ı Esasiye Anayasası'na Dair

15. Kolordu Kumandanlığının TBMM'ye göndermiş olduğu telgrafta Rus Millet Komiserliğini Şark Müslümanlarına tamim göndermiştir.¹⁰⁴ Rus Millet Komiserliği Sovyet'inden İslam âlemi için yazılmış ve Kazım Karabekir Paşa'ya da bir sureti gönderilmiş olan beyanname konusundaki fikirlerini belirlemiştir. Bu beyannamede

¹⁰³ 26 Nisan 1336 TBMM Zabıt Ceridesi (1. Dönem), Cilt:I,s. 72.

¹⁰⁴ Gül Çakır, "1921 Yılı TBMM Zabıt Ceridelerinde Sovyet Rusya İle İlgili Görüşler", *Gaziantep Üniversitesi* 2/21 (2022), 980.

İstanbul'un Türklere kalması ve Ermenilere toprak verilmeyeceğinin ifade edilmesiyle alkışla karşılanması gerektiğini ifade ederek konuya dair teşekkürlerini belirtmiştir.¹⁰⁵

TBMM içtüzük konusu da bazı zamanlarda gündeme gelmiştir. İçtüzük, yasama organlarının yapılanması ve işleyişlerini düzene sokan hukuki kaynaklara denilmektedir. TBMM'nin oluşmasına, diğer devlet organları karşısında olan konumu ve ilişkilerine ilişkin temel hususlar Anayasa'da bulunmakla beraber içtüzükte bu konular için genel bir alan yaratılmıştır. Bu konunun üzerinde karar verilmesinden sonra o konu hakkında yeniden konuşma yapılacağını hatırlatmış olan Bellioğlu, bu konuyu hararetli bir biçimde savunmuştur.¹⁰⁶

1920'de çıkarılan kanunlar Anayasa yapılıncaya kadar bazı ihtiyaç duyulan meseleler üzerinedir. TBMM'nin açılması ile birlikte millî hakimiyet prensibi uygulanmaya başlamış demokratik cumhuriyete giden yol açılmıştır. 1921 yılının ilk aylarında 23 maddelik “ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” adı verilen anayasa metni hazırlanmıştır.¹⁰⁷ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, I. TBMM'nin hazırlayıp yürürlüğe koyduğu bir belgedir. Bu siyasal ve hukuksal geçerliliğe sahip olan belge, çağdaş Türkiye'nin temelini oluşturan önemli bir metin belgesidir. Amasya Genelgesi sonrasında Anadolu'da örgütlenmiş Ulusal Mücadele'nin ruh ve felsefesini taşımaktadır. 1921 Anayasası'na doğru giden süre zarfında halkçılık fikrinin etkili olduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal, 13 Eylül 1920 tarihinde TBMM'ye vermiş olduğu Hükümet Beyannamesi'nde egemenliğin yalnızca millete ait olduğunu belirtmiştir. Esas amaç halkın mutluluğunun sağlamasıdır. Bu beyanname Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yapılmasına gidecek olan sürecin başlamasına vesile olmuştur.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tasarısı TBMM'de görüşülürken kanuna aykırı olmayan Kanun-i Esasi maddeleri ve hükümlerinin geçerli sayılması istense de Mustafa Kemal'in bu talebe karşı çıkmasından dolayı bu tür bir hükme Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer verilmemiştir. Bu nedenle Kanunun Osmanlı Devleti'ne ait Kanun-i Esasi ile ilişkisi kesilmiştir. Kanun tasarısının Mevad-ı Esasiye alanındaki tartışmalarının uzaması üstüne Encümen-i Mahsusu 14 Aralık 1920 tarihinde idare bölümünün dikkatli bir biçimde görüşülmesini TBMM gündemine taşımıştır. TBMM, bu isteği olumlu hale getirerek idari kısmın acil bir şekilde görüşülmesine karar vermiştir.

¹⁰⁵ 11 Mayıs 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem),Cilt:I,s. 260-261.

¹⁰⁶ 17 Temmuz 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:I, s. 355.

¹⁰⁷ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*,(Ankara,1977), 145

TBMM’de bazı milletvekillerinin tartışmaları sonrasında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun tasarı görüşmeleri hızlandırılmış ve 17 Ocak 1921 tarihinde madde görüşmeleri tamamlanmıştır. Encümenlere gönderilmesi gereken maddeler tamamlanarak 20 Ocak 1921 tarihinde kanun görüşmeleri son noktasına ulaşmıştır. TBMM, 18 Eylül itibarıyla 20 Ocak 1921’e kadar 13 gün boyunca devam edecek olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu görüşmüştür. Toplamda 19 celse gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁸ Altı gün boyunca iki, yedi gün de tek celsede anayasanın görüşmeleri tamamlanmıştır. Bu süreçte yalnızca hilafet ve saltanat konusu işlenen bir teklif üzerine gizli oturumlar gerçekleştirilmiştir.

Milli Mücadele’yi meşru zemine oturtmak gayesi ile hareket eden Mustafa Kemal Atatürk bunun ancak Milli Hâkimiyet esasına dayanması gerektiğine inanmaktadır. Bu kararlılık dahilinde Amasya Genelgesi’nde, milletin hiçbir sınıra bağlı olmadan egemenliğine sahip çıkması gereğini, Mustafa Kemal Atatürk en açık biçimde haykırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, milletin azim ve kararını tecelli ettirmek üzere de Sivas’ta millî bir kongrenin toplanmasını zarurî buluyor ve bu maksatla seçilecek temsilcileri davet ediyordu . Sivas Kongresi hazırlıkları yapılırken, doğu vilâyetlerini içine alan bir kongre Erzurum’da yapılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, kongredeki nutkunda, Millî Kurtuluş hareketinin ana programı olmak üzere, “Millî iradeye müstenit bir şûra tesisini ve kuvvetini millî iradedden alacak bir hükümetin teşkilini” istemiş ve bu söz Türk İstiklâl Mücadelesinin olduğu kadar, Teşkilat-ı Esasiye’nin de temel prensibini teşkil etmiştir. Kongrede ayrıca “Kuvayı Milliyeyi âmil ve Millî iradeyi hâkim kılmak esastır” prensibine dayalı tarihi bir karar alınmıştır. Alınan bu karar artık mücadelenin saltanat adına değil, millet adına yapıldığının bir göstergesidir. Erzurum Kongresi’nin hemen ardından Mustafa Kemal Atatürk, Sivas’ta kurduğu gazeteye “İrade-i Milliye” adını vermiştir. Ankara’ya ulaşılmasının ardından “Hâkimiyet-i Milliye” adı ile kurduğu gazetelere verdiği isimler şüphesiz rastlantı değildir.¹⁰⁹

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, epey kısa ve eksik bir metin olarak hazırlanmıştır. Fakat yönetme anlayışıyla köklü dönüşümlere de haberci niteliktedir. Zira egemenlik kayıtsız ve şartsız olarak millete verilmiştir. Bu şekilde açık bir şekilde ismi konulsa bile Türkiye’de demokratik sistem yani cumhuriyete geçilecek olan bir taban hazırlanmaktaydı. Kanun içerisinde demokrasinin çağdaş uygulama şekillerinden biri olan güçler birliği ilkesine yer verilmektedir. Bu şekilde fiili olarak uygulanan sistem anayasa düzenine oturtulmaktadır.

¹⁰⁸ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, 245.

¹⁰⁹ Mehmet Çevik, “Nutuk’taki İfadeleriyle Atatürk ve Milli Birlik (Vahdet-i Milliye)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.1, s.1, 255-256

Yeni bir devlet yapısını kapsayan kanunda devletin adı Türkiye devleti olarak belirlenmiştir. Devlet sınırları ise Misak-ı Milli ile belirlenen sınırlarla kabul edilmiştir.¹¹⁰

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hakkında yapılan görüşmelerde Sırrı Bey böyle konuların daha kapsamlı bir TBMM’de görüşülmesi gerektiğini öne sürerek, meselenin 1921 yılı Nisan ayında ele alınmasını talep etmiştir.¹¹¹

2.2.1.3. Londra Konferansı’na Gönderilecek Heyete Dair

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı’na katılıp pek çok cephede savaştıktan sonra mağlup olsa da Wilson ilkelerine güvenerek barış umudunu kaybetmemiştir ve Mondros Ateşkes Antlaşması’na imza atmıştır.¹¹² Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 yılında Samsun’a çıktığı zaman Yunan güçleri İzmir’i yeni işgale uğratmış ve kısa bir zaman sonrasında Batı Anadolu’daki kıymetli topraklara daha fazla sahip olma isteğine kapılmıştır. Gelişmeler bu yöndeyken İstanbul Hükümeti ve padişahın işgaller karşısında hiçbir şey yapmadığı ortadadır.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının şekillendirdikleri savaş azmi tüm halka yayılmaya başlamıştı. Tüm alanlarda giderek artan tepki seslerinin yanında mücadele etmek için kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak ve Muhafaza-i Hukuk Cemiyetleri mevcuttur. Anadolu topraklarında giderek yayılan mücadele ruhu, Ankara’da TBMM’de başlamıştır. İstanbul hükümetlerinin yanı sıra Anadolu’da da yeni bir hükümetin var olması, egemenliğin meşru bir hale getirilme mücadelesini yaratmıştır. TBMM Hükümeti’nin Kurtuluş Savaşı boyunca yarattığı müdahalenin yanında Londra Konferansı’nın yapılmasında devlet, hükümet, parlamento, politika hesap ve amaçları daha karışık bir hale gelerek diplomatik mücadelelerin verilmesine neden olmuştur.

Londra Konferansı ,21 Şubat 1921 ‘de çalışmalarına başlamış ve 12 Mart 1921 ‘e kadar bu çalışmalar sürmüştür. Konferansın 23 Şubat’taki toplantısında ,konferansa başkanlık eden İngiltere Başbakanı Lloyd George,Türk Heyetinin açıklamalarını da dinlemek üzere sözü Osmanlı Heyeti başkanı Tevfik Paşa’ya vermiştir. Tevfik Paşa,”söz asıl milletvekillerine aittir. Bundan dolayı Anadolu Heyeti’ne söz verilmesini rica ederim” demesi konferansa katılan ülkelerin delegeleri tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Tevfik Paşa’nın sarf ettiği bu cümleler İstanbul ve Ankara Hükümetleri arasındaki ayrılıktan

¹¹⁰ İhsan Güneş, “Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun (1921 Anayasası’nın) Yapılış Süreci”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/2 (25 Haziran 2020), 245.

¹¹¹ 7 Aralık 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem),Cilt:VI, s. 260.

¹¹² Mazhar Müfit Kansu, *Mustafa Kemal Paşanın Sivas Kongresini Açılış Konuşması* (Ankara, 1969), 65.

yararlanmak isteyen itilaf Devletleri'nin ümitlerini de boşa çıkarmıştı. Ayrıca Türkiye ile ilgili tek yetkili makamın Ankara'daki, BMM Hükümeti olduğunu da göstermiştir. Konferansta söz alan Ankara Hükümeti'nin Heyeti Misak-ı Milli çerçevesindeki tezlerini anlatmışlardır. Bu teze göre ;sürekli ve adil bir barışın kurulmasını istediklerini ,sınırların Misak-ı Milli de tespit edildiği gibi olmasını ,Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ,egemenliğinin ve bağımsızlığının güvence altına alınmasını ,azınlıkların haklarının korunmasını ,Boğazlarla ilgili uluslar arası bir anlaşma imzalanmasını talep etmişlerdir. Türk tezi karşısında İtilaf Devletleri'nin temsilcileri de, Serv Antlaşması'nın bazı maddelerini yumuşatarak çıkmışlardır. Dolayısıyla tarafların istekleri birbirine oldukça zıt bir durumdadır. Bu nedenle konferanstan barışa yönelik herhangi olumlu bir sonuç alınamamıştır. Diğer taraftan Ankara Hükümeti Heyet Başkanı Bekir Sami Bey,İngiltere,Fransa ve İtalya temsilcileriyle bazı ikili anlaşmalar imzalamış, BMM'de bu anlaşmaları ,Misak-ı Milli'ye aykırı bularak onaylamamıştır. Ayrıca BMM Hükümeti, tam bağımsızlık konusunda son derece kararlı olduğunu göstererek, Bekir Sami Bey 'i heyet başkanlığından ve dış işleri bakanlığı görevinden almıştır.

Bu nedenle Londra Konferansı inceleme konusu şeklinde ele alınarak, imzalanmış olan iki taraflı anlaşmalar esas itibariyle konu dışında tutulmuştur. Bu incelemenin TBMM açısından uluslararası ilişkilerde bir kırılma noktasına sahip olan I. İnönü Savaşıyla başlatılmasına karar verilmiştir. İnönü, kendi bölgesinde Yunanlılar ile yapmış olduğu savaşı 10 Ocak 1921 tarihinde başarıyla neticelendirmiştir. Zaferden sonra müttefikler, Sevr Antlaşmasını tekrar gözden geçirmek için Londra'da düzenlenecek konferansa İstanbul ve Ankara Hükümetlerini beraber davet etme kararı alarak bu kararlarını 26 Ocak 1921 tarihinde Osmanlı'ya bildirmişlerdir.

Müttefikler tarafından verilen bu karar Osmanlı Hükümeti ile TBMM arasında yeni bir siyasi çekişme süreci başlatmıştır. Londra Konferansı, tarihte bir barış görüşmesi şeklinde yer edinmiştir. Fakat konferansın resmi görüşmelerine Türk taraflarının daha katılımları gerçekleşmeden Müttefik ve Yunan Temsilcileri arasında meydana gelen konuşmalar bu konferansın barışa göre yeni bir savaş olmasına hizmet edeceği izlenimi yaratmıştır. Müttefikler tarafından takip edilen bu politikaların anlaşılması, bu devletlerin Türkiye üzerinde beklentilerinin çok taraflı olarak ele alınmasıyla mümkün hale gelebilecektir.

Müttefikler Ankara Hükümetini konferansa direkt olarak davet etmeyerek gerek Anadolu Hükümetini tanımadıklarını göstermekte gerekse güç yoluyla yenemedikleri

Mustafa Kemal ve ordusunu sinsi ve kurnaz bir diplomasiyle üstesinden gelmeyi planlamışlardır.¹¹³ İstanbul'da görev yapan Yüksek Komiserler, Londra Konferansı'nın düzenleneceğine dair Müttefikler kararını Tevfik Paşa'ya bildirmişlerdir. Bildirilen karar üzerine Tevfik Paşa, Kocaeli Komutanlığı'nın aracılığıyla 26 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Kemal ile görüşme talep etmiştir. Londra Konferansı için gönderilecek heyetin İstanbul'da Tevfik Paşa ile muhabere etmesi gündeme taşındığında Sırrı Bey oluşturulmuş olan heyetin padişahın gözünde ne şekilde telakki edildiğinin açıklamasını dillendirmiştir. Bu durumun oldukça önemli olduğu, vatanlarını düşmanların işgaline bırakmış olan Müslümanların halifelerinin görevini devam ettiremeyeceğini belirtmiştir.¹¹⁴

2.2.1.4. Küre- i Nühas Nahiyesinin Kastamonu İline Bağlanmasına Dair

Küre-i Nühas nahiyesinin merkezi Ecevit olmakla beraber Kastamonu iline bağlanmasına dair kanun teklifini bazı mebuslar ile beraber sunmuştur. Teklif gerekçesi sunarken Küre-i Nühas'ın Kastamonu ve İnebolu arasında bulunduğunu, bu alanda ticaretin gelişebilmesi için bir kaza teşkil edilmesinin gerekli olduğunu da belirtmiştir.¹¹⁵

Küre, 1800 yıllarında Kastamonu'ya bağlı olan bir kadı merkezi iken 1868 yılında tam teşkilatlı bir nahiye şeklinde İnebolu'ya bağlanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından şapka devriminin gerçekleştirilmesi için 25 Ağustos 1925'te Kastamonu'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Küre'nin ilçe olması için halka söz hakkı tanımıştır. 26 Haziran 1926 yılında kabul edilmiş kanun ile Küre'nin ilçe olması hakkında karar verilmiştir.¹¹⁶ Çıkan yangından dolayı kayıtların yok olması nedeniyle kesin bir şekilde bilinmese de ilçede 1800 yıllarında belediye teşkilatının mevcut olduğu tahmin edilmektedir.

2.2.1.5. Şura-yî Devlet yerine Şura-yî Hükümet İsminin Kullanılmasına Dair

Hüseyin Sırrı Bellioğlu, Şura-yî Devlet teşkiline yönelik kanunun teklif görüşmesi esnasında Şura-yî Devlet yerine Şura-yî Hükümet isminin kullanılmasının daha yerinde olacağının altını çizmiştir.¹¹⁷

¹¹³ Edip Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti* (Ankara, 2007), 92.

¹¹⁴ 29 Ocak 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:VII, s. 413.

¹¹⁵ 3 Şubat 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: VIII, s. 77.

¹¹⁶ Zühal Diler, "Küre İlçesinde (Kastamonu) Nüfus Özellikleri", *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi* 5 (2021), 254.

¹¹⁷ 2 Temmuz 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XI, s. 106.

2.2.1.6. Bolu ve Düzce Ayaklanmalarına Dair

Düzce ayaklanması; Düzce, Hendek, Adapazarı ve Bolu dolaylarında meydana gelmiştir. 13 Nisan 1920 tarihinde meydana gelmiştir. Adapazarı'nda pek çok Çerkez ailesi yaşamaktadır. Ortaya çıkan ayaklanmalar padişah yanlısı ayaklanmalardır. Bu nedenle 1924 yılında yurtdışına sürülmüş kişilerin yarısını Çerkez kökenine ait kişiler teşkil etmektedir. Çıkan isyan, Bolu'nun çevresine kadar uzanmıştır. İlçedeki askeri depolar basılarak silahlar yağmalanmıştır. Ayaklanma Beypazarı'na kadar uzanarak Ankara yakınlarına kadar ulaşmıştır. İsyanın bastırılması amacıyla 24. Tümen görevlendirilmiştir. 48 gün boyunca devam eden kanlı çarpışmalar sonrasında ayaklanan kişiler dağıtılıp isyan bastırılmıştır.¹¹⁸

Birinci Düzce ayaklanmasından sonra milli güçler, Yozgat ayaklanmasını bastırabilmek amacıyla Hendek dolaylarında ayaklanma çıkarmışlardır. Düzce sonrasında Bolu da ayaklananların eline geçmiştir. 45 gün boyunca devam eden kanlı çarpışmalar neticesinde Ali Fuat Paşa tarafından gönderilen araçların yardımlarıyla ayaklanma genişlemeden bastırılmıştır.¹¹⁹ İsyanı kaçan kişiler ilerleyen zamanlarda bir Çerkez Kongresi düzenlemiştir. Kongre sonrasında Çerkez ve Türk politikaları ile ilişkili fikirlerin yer aldığı bir bildiri yayınlanmıştır.¹²⁰ Bolu ve Düzce'de çıkan isyanlardan dolayı Çorum'da mebusluk yapan Dursun Bey, 6 Temmuz 1920 tarihinde tahrir sunmuştur.

Hüseyin Sırrı Bellioğlu, isyan bastırılmasında TBMM'den beş kişinin yaptıkları çalışmaların incelenmesi üzerine bölgeye gidilmesini isteyen tahririni ihtisas sahibi olan kişilerin bu heyet içerisinde yer almasını isteyerek desteklemiştir.¹²¹

2.2.1.7. Malta Esirlerinin Maaşlarının Tahsis Edilmesine Dair

Malta'daki esirlerin aile bireylerine maaş tahsis edilmesine dair kanun layihası TBMM'de görüşmelere konu olmuştur. Sırrı Bey bu bireylerin yalnızca esir olmalarından dolayı iâşe ve infak edilmelerinin uygun olmadığını onun yerine vatana hizmet kanunu kapsamına göre uygulanması gerektiğini belirtmiştir.¹²²

¹¹⁸ Rükü Özkök, *Milli Mücadele Başlarken Düzce-Bolu İsyanları* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971), 243.

¹¹⁹ Murat Hatip, *Düzce'nin Milli Mücadele Döneminde Ankara'ya Karşı Ayaklanma Siyasetinin Yeniden Değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, 2018), 45.

¹²⁰ Sedat Bingöl, *150'likler Meselesi* (İstanbul: Bengi Yayınları, 2010), 184.

¹²¹ 6 Temmuz 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:I, s. 197-198.

¹²² 23 Aralık 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:VI, s. 519.

2.2.1.8. Subaylara Terfi Verilmesine Dair

6 Ocak 1921 yılında Yunanlıların ileri harekâtlarıyla başlamış olan I. İnönü Savaşı'nın en kuvvetli çarpışmaları 9-10 Ocak günlerinde yaşanmıştır. Ocak ayının ikinci yarısından itibaren mücadeleler zaman zaman devam etmiştir. Düşman için büyük kayıplar verdirilmesini hedefleyen çarpışmalar daha çok Köprühisar, İnegöl, Bozüyük ve İnönü çevrelerinde meydana gelmiştir. Yunan ordusunun geri çekildiği esnada köyler yağmalanmış, yiyecekler, canlılar ve zahireleri de yanlarına alıp götürmüşlerdir. Türkler bakımından savunma niteliği taşıyan bu savaş, yeni kurulmuş ordunun konum ve özellikleri açısından önemlidir.

1921 yılının Ocak ayı son zamanlarında İngilizler, İstanbul'u işgal edip Harbiye'yi dağıtmışlar ancak Erkan-ı Harbiye okuluna saldırmamışlardır. Ankara'da kurulmuş olan milli hükümet ve ordu, ciddi bir subay sıkıntısı yaşamıştır. Bazı kişiler gizli bir şekilde yolunu bulup okulu bırakarak Anadolu'ya geçmişlerdir. Bu esnada TBMM Hükümeti, Müdafaa-i Milliye Vekili olan Fevzi Paşa imzasıyla bir mektup yayınlamıştır. 13 Ocak 1921 tarihine ait olan mektupta subaylara verilecek olan terfiden bahsedilmiştir.

I. İnönü Savaşı'nın kazanılmasıyla beraber 13 Ocak 1921 yılında subaylara terfi verilmesine dair taktir sunulmuştur. Sırrı Bey de konu ile ilgili söz hakkı almıştır. Müdafaa-yı Milliye Vekili Fevzi Paşa'ya TBMM adına teşekkürlerini bildirmiştir.¹²³

2.2.1.9. Bekir Sami Bey'in Konuşmasını Onaylamasına Dair

Hariciye Vekilliği yapan Bekir Sami Bey var olan siyasal duruma ait TBMM'yi 1 Şubat 1921 tarihinde bilgilendirmek amacıyla bir konuşma gerçekleştirmiştir. Sırrı Bey ise bu durumun diğer devlet parlamentolarına da bildirilmesi konusunda uygunluğunu bildirmiştir.¹²⁴

2.2.1.10. Yunan Mezaliminin TBMM'de Görüşülmesi

Yunan mezaliminin TBMM'de görüşüldüğü esnada Sırrı Bey söz alarak I. Dünya Savaşı'nda Yunanlıların artık yiyecekler şeklinde kıvrandıklarını, Edirnelilerin Yunan mezalimlerine dair olan şikâyetlerini Bekir Sami Bey'e açıkladıklarını ifade etmiştir.¹²⁵

¹²³ 13 Ocak 1337 TBMM Zabıt Cerideleri(1.Dönem), Cilt: VII, s. 287.

¹²⁴ 1 Şubat 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: VIII, s. 39.

¹²⁵ 9 Temmuz 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XI, s. 210-211.

2.2.1.11. İzmit Livasının İmar Edilmesi

Sırrı Bey, Yunan askerleri tarafından tahribata uğratılan İzmit livasının imar edilmesi konusunda ne düşünüldüğü ile ilgili 7 Temmuz 1921 yılında yazılı takrir vererek, Hariciye vekilliği yapan Yusuf Kemal Bey'in de 19 Temmuz tarihine ait cevabında zararlarının göze alınacağını ve hasarların tespit edileceğini belirtmiştir. Dâhiliye Vekilliği'nden şifahen yanıt talep etmiştir.¹²⁶

2.2.1.12. Rusya'da Bulunan Altınların Değerinin Gittikçe Artmasına Dair

Rusya'da bulunan altınların değerinin gittikçe artmasına yönelik konu TBMM'de değerlendirilirken Sırrı Bey, altınların uygun olan bir kıymet üzerinden belirlenmesine dair fikrini belirtmiştir:¹²⁷

Tarafeynin verdiği izahat beni uzun söz söylemekten müstağni kılmıştır. Kısaca bâzı mâruzâtta bulunacağım. Ben zannediyorum ki; Maliye Vekilinden edilecek istizah makûs surette olacaktı. Niçin Rus altınlarına 7,5 varakai nakdiye kıymet vaz' ettin diye olacaktı. Bilâkis niçin bu muameleyi daha evvel yapmadın da tehir «ettin tarzında olacaktı. Binaenaleyh ben Yahya Gralib Beyefendi pederimizin bu takririni Maliye Vekilinin aleyhinde değil, lehinde telâkki ediyorum. Yalnız sual iradeden Emin Bey biraderimiz mühim bir noktaya parmaklarını koymuştur ki, ona da Maliye Vekili Bey sureti vâzihada cevap vermiştir. Zaten o nokta idi ki, Heyeti Celilenizi tehyicetmiş ve bu istizah takririni itaya sevk etmişti. Şimdi ecnebi nüeskûkâtın Osmanlı memleketinde tedavülüne müsaade edilip edilmeyeceği kazivesini düşünelim. Bu; Devletimizde teamülen mesbuktur. Mithat-Paşa merhumun hatıratını okuyanlarea malûmdur ki, kendileri Bağdat'ta vali bulundukları zaman Muzaff srüddin Şah orada bulunmuştu ve o sırada İran paralarının o havalide ne suretle tedavül edeceği mevzuubahsolmuştu. Bu mesele devletler arasında bir meselesi siyasiye şeklini almış ve Mithat Paşa çeyrek altın, gerçek gümüş, İran narası kıymetleri değerinde olan Osmanlı parasına mukabil tedavül edebilir kaziyesini ortaya koymuştu ki; daha o zamandan beri İran'ın gümüş akçeleri dahi meta makamında o havalide tedavül etmektedir. Binaenaleyh Devletimizce bu muamele mesbuktur. Onun için bunda da hata yoktur, diyeceğim. Bu noktalar tavazzuh ettikten sonra, gerek istizah ve gerekse sual

¹²⁶ 21 Temmuz 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XI, s. 339; 24 Kasım 1337 , Cilt:XIV, , s. 310-311.

¹²⁷ 8 Ekim 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XIII, s. 125.

takrirlerinin mahiyetindeki kuvvet Heyeti Celilenizce taayyün etmiş bulunacağından ona göre itayı karar tabîi size aittir.

2.2.1.13. Pontus ve Rum Ayaklanmasına Dair

1920 yılının ilk zamanlarında Yunan harekâtına paralel bir şekilde Rum çetelerinin faaliyetleri giderek artmıştır. 1920'nin son zamanlarına doğru Karadeniz kıyı bölgelerinde Samsun, Çarşamba, Bafra, Erbaa ve Zile'de bulunan Rum köylerine karşı Rumlar geniş çete faaliyetleri başlatmışlardır. İlk zamanlarda 6000-7000 silahlı olduğu tahmin edilen Pontus çetesi, sonrasında 25.000 silah kuvvetine ulaşmışlardır. Böylesi bir durumda Kurtuluş Savaşı'nın zorlu geçtiği zamanlarda Ankara Hükümeti, askeri tedbirler almak zorunda kalmıştır. 1920 yılının sonunda, 1921 yılı başlarında 3 ve 15. Kolordu, bu bölgelere ciddi bir askeri birlik tedariki sağlamıştır.

1921'de yoğun faaliyetler görülmüştür. Hareketler esnasında Pontusçulara ait olduğu tespit edilen 117'ye yakın büyük sığınak tahribata uğramıştır. Resmi rakamlara göre 3.800'ü aşan Pontus çete üyesi öldürülmüştür. Pontusçular da 440 Türk köyünü ateşe vermişler, askerlerden ve halktan ciddi kayıplar yaşamışlardır. Merkez Ordu gücü 1921 yılının son zamanlarında 20.000'e çıkartılmıştır. Diğer tedbirlerin yanında özellikle ordu çabası ile Pontus Ayaklanması 1923 yılında sonlandırılmıştır. 1921 yılının sonunda ve 1922 yılının başında Karadeniz'deki Rum nüfusu Yunanistan'a göç etmeye başladı. Dolayısıyla ortadan kalkması ve Türkiye'de milli beraberliğin sağlanabilmesi için etkili olmuştur.

Millî mücadelenin başladığı zamanlarda Rum nüfusu genel nüfusa nazaran %10'luk bir paya sahipti. Bölgede 250.000 Hristiyan, 2 milyondan fazla da Türk ile Müslüman bulunmaktaydı. Mücadele esnasında Karadeniz'de yaşayan ve devamlı bir istikrarsızlık yaratan Rumları savaşımlardan uzak iç bölgelere nakledilmesi ciddi bir tartışmaya neden olmuştur. Yunan donanması 9 Haziran 1921'de İnebolu sahillerini bombalamıştır ve bu durum Yunanlıların, Karadeniz'e çıkarma yapacağı endişesini yaratmıştır. Çatışmalı savaş günlerinde Yunan bombardımanı Rum nüfusunun Karadeniz bölgelerinden uzaklaşma tartışmalarını canlandırmış, bölgede Rumlarla mücadele eden Merkez Ordu teklifi üzerine TBMM tarafından 16 Haziran 1921 tarihinde konuya dair kararname çıkartılmıştır.

Anadolu'da gerçekleşen Pontus ve Rum propagandalarına karşılık 22 Ekim tarihinde Dâhiliye Vekâlet'ine soru takririni iletmiştir. Aynı zamanda Hariciye Vekâlet'ine

bu konu hakkında siyasi vesikaların toplanmasının siyasal bir yarar sunup sunamayacağına dair soru takriri de olmuştur. Yanıtlanması için bu takrirlerin her iki vekâlete de havalesi sağlanmıştır. Sunulan takriri Ali Fethi Bey 29 Aralık tarihinde uzunca bir açıklama yaparak yanıtlamıştır.¹²⁸

Anadolu'nun gündeminde olan Pontus-Rum propagandasının İzmit livasındaki Yunan fecayii gibi zulümlerin farklı alanlarda meydana geleceğini bu durumun dünya gündeminde de etkin bir şekilde duyurulması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁹

Daire-i intihabiyemde Yunanilerin irtikâbettikleri fecayi hakkında hükümet lisanından işittiğimiz vesaik benim gibi arkadaşlarımı da müteessir etmiştir. Hiç şüphe etmem bir gün olup benim daire-i intihabiyem gibi istilâ ve işgal altında bulunan diğer memleketlerimiz de kurtulduğu zaman Yunanilerin orada daha fazla fecayi ika ettiklerine vâkıf olacağız. Binaenaleyh bu dâva şüphe yok umumuzun ve Meclisimizindir. Pek geç olmakla beraber Dâhiliye Vekâletinin bu hakayikı beyan hususunda serd ettiği mütalâat ve kuyudat hakikaten şayanı şükrandır. Yalnız bir cihetin noksan bırakılmış olduğunu söylemek mecburiyetindeyim. Bizim de bazı hatalarımız, noksanlarımız olur. Fakat düşmanlarımız âlemi medeniyet nazarında bizi şaibedar göstermek için bize birçok isnatta bulunurlar, bâzı vakayii izam ederler, matbuatı işgal ederler ve nihayet hiç haberimiz olmadığı halde aklımıza gelmeyen birçok fecayii mürtekibi Türklerdir, diye efkârı umumiye karşısında maznun kalırız. Biz her nedense hukukumuzun müdafaası usulünü bilmiyoruz, yapmıyoruz ve öğrenemedik. Düşünelim, Yunan ta rafından irtikâbedilen bu fecayii yüzde biri bizim tarafımızdan yapılmış olsaydı, Yunaniler bizim tarafımızdan ufacık bir surette -mutazarrır olsaydı, Avrupa efkârı ümuniyesi ne kadar galeyan edecekti. Bunun hikmeti, biz dâvamızı ispat edecek tedabire tevessül etmemişizdir.

2.2.1.14. Adalar ve Kıbrıs Sorununa Dair

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşından yenilgi ile ayrılması ve ağır hükümlere sahip olan ateşkes antlaşmasına imza atması Kıbrıs Rumları ve Türkler tarafından farklı bir şekilde anlaşılmıştır. Rumlar, gelişmelerin Enosis için uygun koşullar yaratacağını değerlendirerek Paris Barış Konferansı görüşmelerinden önce lobi faaliyetlerine hız vermişlerdir.¹³⁰ Rumların bu faaliyetleri esnasında Kıbrıslı Türklerin geleceklerini direkt

¹²⁸ 22 Ekim 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XIII, s. 219; 29 Aralık 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XV, s. 241-242.

¹²⁹ 29 Aralık 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XV, s. 241.

¹³⁰ Sebahattin İsmail, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu* (İstanbul: Kesrtaş Yayınları, 1998), 12.

belirleyen hamle Kıbrıs'ta doğan Hüseyin Sırrı Bellioğlu tarafından yapılmıştır.¹³¹ Bellioğlu, kendi gibi Kıbrıs doğumlu olan Avukat Remzi Bey ve Nahid Sırrı Bey tarafından barış antlaşması koşullarının görüşüleceği Versay'a gidip Sadrazam Tevfik Paşa'ya muhtıra vermiştir.

Sadrazam Tevfik Paşa'ya verilmiş muhtırada savaş öncesinde oldukça önemli problemlerin ilgililer tarafından çözülmediği, hatta bu konuların konuşulmasına izin dahi verilmediği belirtilerek problemlerin savaş sonrasında arttığı, çözümlerinin Barış Konferansında Şark Meselesi kapsamında olabileceğinin şüphesi belirtilmiştir.

Muhtıra içeriğinde ciddi sorunlardan biri olarak kabul edilmiş Kıbrıs konusunda ise, ada şartlarının ne durumda iken İngiltere yönetimine terk edildiğinin belli olmasına rağmen İngiltere'nin bu koşulları sağlayıp sağlamadığının ve Kıbrıs'ta kalma süresinin uzatılmasının hukuka uygunluğunun sorgulanması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Anadolu'da Milli mücadelelerin askeri safhası 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi sonucunda bitmiştir. Mütarekenin imzalanmasından bir süre sonra 22 Kasım 1922'de barış antlaşması esaslarının değerlendirileceği Lozan görüşmeleri başlamıştır.

Lozan görüşmelerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin uluslararası alanlarda tanınması, yeni devletlere ait sınırların belirlenmesi ve tüm alanlarda tam bağımsızlığa ulaşılması hedeflenmiştir. Büyük Millet Meclisi'ni temsil etmekte olan ve Lozan'a gidecek Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın başkanlığındaki heyete yapılacak olan görüşmelerde dikkat edilmesi gereken konuların listelendiği bir talimata yer verilmiştir. Bu talimat, Osmanlı Mebûsan Meclisi'nin 28 Ocak 1920 tarihindeki son toplantısında kabul edilmiş olan Misak-ı Millînin esaslarına dayalı olarak planlanmıştır. Lozan görüşmeleri için katılım sağlayacak heyete dair söz hakkı alan Sırrı Bey, heyetin desteklenmesini isteyerek Adalar ve Kıbrıs konusu gündeme taşındığında bu konular üstünde ivedilikle durulmasının öneminden bahsetmiştir.¹³²

2.2.1.15. Tiflis'e Gönderilecek Heyet'e Dair

TBMM yapmış olduğu antlaşmalar kapsamında çevre ve bölgesinde barış sağlarken aynı zamanda kalkınmaya dair ekonomi ve ticari sözleşmeleri de imzalamıştır. TBMM ticaret ve konsolosluk sözleşmelerinin imzalanması için Tiflis'e gönderilecek olan heyet ile beraber Nafia Vekili Fevzi Bey'e de görev verilmiştir. 13 Ekim 1921 yılında Kars'ta

¹³¹ Hasan Nezat Karagil, *Kıbrıs, Dün - Bugün, Yarın* (İstanbul: Yaylacık Yayınları, 1975), 20.

¹³² 3 Kasım 1338 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXIV, s. 345-346.

imzalanmış olan Anlaşma, 1920 yılında Rusya Şuraları Federatif Sosyalist Cumhuriyetlerinde bulunan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile komşuluk ekonomi, ticari ilişki ve sınırların düzenlenmesi ile beraber, 16 Mart 1921 tarihinde Rusya ile imzalanan Antlaşmada belirtilmiş konulara dair benzer hükümler içermektedir. Tiflis'te olan sefaret heyeti durumuna ilişkin Sırrı Bey, Hariciye Vekâletine soru takriri sunmuş, TBMM ise bunu vekâlet kısmına havale etmiştir.¹³³

2.2.1.16. Moskova'ya Uzunca Bir Süredir Büyükelçi Atanamamış Olması Hakkında

Moskova'ya uzunca bir süredir büyükelçi atanamamış olmasına yönelik Sırrı Bey TBMM'de konuşma yapmıştır. Bu konunun devletlerarası yaşanabilecek bir durum olmadığı konusuna dikkat çekerek atama yapılmamış olmasını eleştirmiştir:¹³⁴

Moskova Sefirimizin tül müddet tâyin olunmaması hakkında Heyeti Vekile Reisi Muhtereminin verdiği cevap bendenizce kâfi derecede mu'kni görülmemiştir. Hükümetimiz her hakle daha seri bir suretti" Moskova'yı sefirsiz bırakmamalıydı. Çünkü en evvel kara günlerimizde bize dostluk gösteren bir Hükümeti tül müddet sefirsiz bırakmak edfiti düveliyeye münafidir. Hiçbir zaman iki Hükümet yekdiğeri nezdinde bulunan sefirini kaldırıp veya bir suretle oradan alarak uzun müddet orayı Maslahatgûzarla idare etmesi hukuku düvel noktai nazarından tecviz olunmamıştır. Böyle bir hal zuhurunda efkârı hariciye onu mutlaka tarafeyn arasında bir soğukluk bulunduğuna bir delil addederler ve nitekim bizim Heyeti Vekile Reisi Muhtereminin buyurduğu gibi bâzı esbabı mücbireye binaen uzun müddet münhal bıraktığımız Moskova Sefaretinden dolayı matbuatta gördüğümüz veçhile çok kıylükaller tevellüd etmiş ve bundan dolayı münasebatımızm âdeta arzu olunmayacak bir şekilde olduğu ilân edilmiştir. Hakikat böyle veyahut değildir. Sözüm ona ait değildir. Herhalde bu gibi teşevvüşattan istifade eden membalar olduğu için Hükümetimiz daha evvel vazifesini görerek buna hatime vermeliydi. Binaenaleyh bu meselede Hükümetimiz vazifesini tamimiyle yapmamıştır. Uzun müddet sefaretin münhal bırakılmasından tevellüd etmiş mehazir varsa birkaç ay sonra sefiri tâyin etmekle onu izale edemeyeceğini sureti katiyen söylemek mecburiyetindeyim.

¹³³ 13 Kasım 1338 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXIV, s. 471.

¹³⁴ 13 Kasım 1338 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXIV, s. 497-498.

2.2.1.17. Chester Projesine Dair

Osmanlı Devleti'nde İngiltere, Fransa ve Almanya tarafından başlatılan demiryolu ayrıcalıkları yağmasına 20. yy. başlarından itibaren Amerika da Chester Projesi ile katılım sağlamıştır. Öncelikle 1908-1914 yılları arası gündeme gelen proje I. Dünya Savaşı ile beraber rafa kaldırılmış sonrasında 1922-23 yıllarında yeniden ele alınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, 19. yy. sonu 20. yy. başlarında kendi içlerinde olan problemleri hallederek senelerdir uygulanmakta olan yalnızlık politikasını terk eden bir ülke olarak hızlı bir emperyalist gelişim içerisine girmiştir. Osmanlı'ya el atmış olan Amerika emperyalizminin çıkarları öncelikle petrol olmak üzere maden yataklarıyla, tütün ve tarım zenginliklerine yoğunlaşmıştır.

Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından demiryolunun yapılması için açılmış olan ihalede yedi proje başvurusu bulunmaktadır. Bu projeler arasında Amerikan Arthur Chester'inde projesi mevcuttur. Amerikalı deniz subayı olan Mitchell Chester, Osmanlı Devleti'nin 19. yy. sonlarında meydana gelen Ermeni ayaklanmalarını bastırma harekâtı esnasında, Amerika mallarının zarar görmesinden kaynaklı tazminat tahsili amaçlı USS Centucky savaş gemisi başında resmi görevli şeklinde İstanbul'a gelmiş ve sarayda iyi bir biçimde konaklatılmıştır.¹³⁵ Chester, 1908 yılında yeniden İstanbul'a gelip kendi ismiyle anılan projeyi hükümete sunmuştur.

Albay Colby Mitchell Chester, 1900 yılında Ermeni olayları ile ilgili tazminat almak üzere bir savaş gemisinin kaptanı olarak İstanbul'a gelmiş, bu sırada dikkatini buradaki yatırım olanakları çekmiştir. Ancak girişimde bulunabilme fırsatını 1908'de yakalamıştır . Bu dönemde demiryolu imtiyazı alabilmek adına Nafia Vekâleti'ne yedi ayrı başvuru yapılmıştır. Başvuruların bir bölümü Batı Anadolu ve Trakya'da demiryolu yapımını önerirken, hükümetin yaklaşımı birliğin sağlanabilmesi için daha çok doğu ve güneydoğuda demiryolu şebekesi yapılması yönündedir. Başvuruyu yapanlar arasında öne çıkan isim olan Amiral Chester, Ottoman American Development Company (OADC) adlı bir şirket kurarak, Amerikan hükümetinden gereken desteği almayı başarmıştır . Burada dikkat çeken husus; İngiliz ve Alman çevrelerinde Amerika'ya karşı kuşkuların artmaya başlamasıdır. Bu iki devlet, Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladılar. Bu baskılar sonucu, 9 Mart 1911 tarihinde, Meclis-i Mebûsan'a sunulan anlaşma, Almanya ve İngiltere'nin yoğun diplomatik baskıları neticesinde uzun süre mecliste bekletilerek

¹³⁵ Can Bilmez Bülent, *Demir Yolundan Petrole Chester Projesi* (İstanbul: Tarin Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 113.

onaylanmamıştır . Bunun üzerine, ABD elçisi Rochild, 11 Aralık'ta, sadrazama, şirketin yatırdığı depoziti çektiğini ve imtiyaz teşebbüsüyle ilgili müracaatı geri almak istediğini bildirmek zorunda kalmıştır . Anlaşılabacağı üzere, Osmanlı Devleti'nden demiryolu imtiyazı alabilmek için 1908 yılında bir girişimde bulunan ancak başarıyla sonuçlandıramayan Amerikan Chester Şirketi'nin ikinci ciddi teşebbüsü 1922 yılına rastlamaktadır. Önceki proje üzerinde yapılan birtakım değişikliklerden sonra TBMM'ye sunulan Chester Projesi, mecliste kabul edilmiş olmakla beraber bu kez de uygulamaya geçirilememiştir . Proje, beraberinde tepki ve tedirginlikte getirecektir. Sevilay Özer bu durumu şu şekilde özetlemektedir: “Musul’un Amerikan sermayesinin denetimine geçmesi olasılığının yanı sıra projenin Bağdat Demiryolu Projesi’ni tehdit etmesi İngiliz ve Alman çevrelerinin karşı koymalarına neden olurken, Rusya da Sivas-Samsun hattının kendi imtiyaz alanı olduğunu savunarak karşı çıkacaktı. Bu rahatsızlıkların yanı sıra Osmanlı Hükümeti’nin kapitülasyonların kaldırılması konusunda Amerikan Hükümeti’ni ikna etme arzusu, imtiyaz sözleşmesinin Osmanlı Meclis-i Mebûsan’ında görüşülmesini geciktiren nedenlerdendi.”¹³⁶

Chester projesi, öncelikle o zamana dek Ankara’ya ve Konya’ya ulaştırılan ve batıdan doğuya genişlemiş demiryollarının yapılması süreçlerinin devamı niteliğindedir ve bu hali ile Ankara ve Musul arasında demiryolunun yapılmasını öngörmüştür. Projenin yöneticiler için anlamı, etkin bir demiryolu projesi olduğudur. Ancak diğer taraftan yapılacak olan demiryolu hattı boyunca her iki taraftan 20 km olarak 40 kilometrelik alan içindeki bütün yer altı kaynaklarının işletme haklarının yapımçı şirketlere verilmesi öngörüldüğü için proje aynı zamanda bir petrol projesi sayılmaktadır.¹³⁷

1920 yılı başlarında projeyi hayata geçirebilmek amacıyla Chester, tekrar Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na müracaat etmiştir. Bu esnada gayretlerinin tekrar boşa çıkması sonucunda 14 Haziran 1920 tarihinde ülkesinin Denizcilik Bakanı Josephus Daniels’e gönderdiği mektupta; “projenin Amerikan savunması ve özellikle de Amerikan denizciliği için çok önemli olan petrole” ilişkilendirilmesi, projenin bu süreçte petrol olgusu üzerine oturtulduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Denizcilik Bakanlığı ise projeye, donanmanın artan petrol ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak olumlu yaklaşmış olmasına rağmen Dışişleri Bakanlığı’nın tesiriyle destek sağlamaktan kaçınmıştır.¹³⁸

¹³⁶ Ali Sait (Akbaytugan), *Chester Projesi Hakkında Bazı Tenkidât ve Mütâlaât*, (Ankara, 2014), 8-9

¹³⁷ Bilmez Bülent, *Demir Yolundan Petrole Chester Projesi*, 115.

¹³⁸ Selim İlkin, “1922-1923 Yılları Türkiye’inde Bir Yabancı Sermaye Girişimi :Chester Demiryolu Projesi”, *Türkiye İş Bankası Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler ve Tartışmalar*, (Ankara, 1984), 742-744
Bige Sükan Yavuz, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, s.24,(Kasım.199-2003), 527-561

Chester projesinin TBMM gündemine taşındığında bu teklifle beraber diğer tekliflerin de göz önüne alınması gerektiğine dikkat çekerek İzmit bölgesinde küçükbaş hayvan sahiplerine getirilmiş olan kısıtlamalar sebebiyle zarar gördüklerini ifade etmiştir.¹³⁹

2.2.1.18. Musul Bilgilendirmesine Dair

Sırrı Bey, Lozan barış görüşmelerine yönelik TBMM’de açıklama yapan Rauf Bey’e Batı Trakya ve azınlıklara dair ne şekilde bir çözüm yolu izleneceğini sorarak Musul hakkında bilgilendirme yapmıştır.¹⁴⁰

Yalnız bir noktayı Hükümet Reisi Beyefendiye arz etmek istiyorum. Pek eski zamanda İngilizler tarafından verilmiş resmî rapordan çıkarılmış bir fıkrayı söyleyeceğim.

Cenuibi Kürdistan, yani Musul, Kerkük tarafları Irak’a tâbi değil, Faysal’ın hükmü yoktur. Doğrudan doğruya Âli Komiserliğe merbuttur. Arap Hükümetinin nüfuzu haricindedir. Arz edeceğim. Bu söz Bağdat’taki İngiliz Komiserinin beyanatı tesmiyesinden çıkarılmıştır.

2.2.1.19. Heyet-i Vekile’ye İletilmesi Gereken Telgrafa Dair

Reyhaniye, Antakya ve İskenderun havalisi namına Samih Azmi ve Tayfur Ata imzası ile Sırrı Bey’e bir telgraf iletilmiştir. Telgraf içeriğinde Antakya ve çevresinin içindeki durum detaylı bir biçimde açıklanmıştır. Fransızlar tepe alanlara Ermenilerden ve Rumlardan meydana gelen intikam kıtalarını yerleştirmişlerdir. Suçu olmayan halkı Kemalist diye öldürmüşlerdir. Bu zulme dur denilmesi isteği telgrafın ilerleyen alanlarında yer almaktadır. Sırrı Bey okunan telgrafın Lozan’da Türk heyetine gönderilmesi için Heyet-i Vekile’ye iletilmesini talep etmiştir.¹⁴¹

2.2.1.20. Söke’nin İtalyanlar Tarafından Boşaltılmasına Dair

İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden bir gün öncesinde yani 14 Mayıs 1919’da İtalyanlar Kuşadası’na 150 kişiden oluşan bir müfreze çıkarmışlardır.¹⁴² Kuşadası’nın işgal edilmesinden sonra 150 kişiden oluşan müfredi Yunanlıların Aydın’a

¹³⁹ 30 Aralık 1338 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVI, s. 115-116.

¹⁴⁰ 3 Ocak 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XXVI, s. 157-160.

¹⁴¹ 4 Ocak 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVI, s. 175-176.

¹⁴² İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Egedeki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Bey* (Ankara: T.T.T.K.B Yayınları, 1989), 34.

doğru ilerlemelerini durdurmak amaçlı Selçuk'u da işgale uğratmışlardır. Bugünlerde İtalyan zırhlıları tarafından 350 kişiden oluşan silahlı birliklerin biri daha Kuşadası'na çıkartılmıştır ve İtalyanlar tarafından yapılan açıklamalarda yapılan çıkarmanın Osmanlı Devleti ile ortak verilmiş emre istinaden gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Ancak bu durum yerel yönetimler tarafından ikna edici bulunmayarak işgal Kuşadası Kaymakamlığınca protesto edilmiştir.¹⁴³

İtalyanlar kendilerine hedef olarak Söke'yi seçmişlerdir. Bu nedenle ilk olarak bölgeye keşif gezisi düzenlemişlerdir. Bu bağlamda İtalyan Albay Ciano, 14 Mayıs günü yaver ve emir çavuşu ile Söke bölgesine harekete geçmiştir. Albay yapmış olduğu konuşmada bölgeye Yunan güçlerinin gelme ihtimallerinin olmadığını belirtip 15 Mayıs'ta Söke'ye yüz adet asker göndereceğini belirtmiştir. Aynı zamanda bu işgal hedefinin bölgedeki halkın huzurunu ve güvenliğini sağlamak olduğunu da belirtmiştir.¹⁴⁴

21 Nisan 1922 tarihinde Söke, İtalyanlar tarafından boşaltılmıştır. Kendileri Kuşadası'na çekilmişlerdir. Sonrasında ise kasabayı Yunanlılar işgal etmiştir.¹⁴⁵ Söke'de İtalyan işgali toplamda 2 sene 11 ay 4 gün boyunca devam etmiştir. Söke bölgesinin İtalyanlar tarafından boşaltılması ile ilgili 1922 yılı Mayıs ayında Hariciye Vekâletine yanıtlanması üzerine bir soru takriri iletmiştir. Meclis Riyaseti de bu soruyu Hariciye Vekâletlisine iletmiştir.¹⁴⁶

Bellioğlu, TBMM tarafından 11 Mayıs 1922 tarihinde gizli celsede yer alan İtalyanların Söke'yi hangi tarihte ve ne amaçla boşaltacaklarına yönelik cevaplanması için Hariciye Vekâlet'ine soru önergesi iletmiştir. Vekil Yusuf Kemal Bey ise İtalya'nın çekilmesinde sulh koşulları gereğinden olduğunu belirterek bu durumda farklı bir amacın olmadığını düşündüğünü belirtmiştir.¹⁴⁷

İtilaf devletlerine Lozan görüşmeleri ile alakalı sunulmuş olan projelerin basılmasına yönelik Sırrı Bey takrir sunarak bunu Heyet-i Vekile'ye göndermiştir.¹⁴⁸

Türkiye'nin Amerika Müttefikleri ile yapmış olduğu ikame mukavelenamesi üzerinde olan görüşmeler esnasında Sırrı Bey, Osmanlı'dan birtakım betimlemeler yaparak

¹⁴³ 10 Ocak 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVII, s. 275-277

¹⁴⁴ Şaduman Halıcı, *Milli Mücadele'de Kuşadası ve Söke (1919-1922)* (İzmir: Yeni Yol Matbaası, 2009), 133.

¹⁴⁵ Asaf Gökbel - Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi* (Aydın: Ahmet İhsan Basımevi, 1936), 247.

¹⁴⁶ 2 Mayıs 1338 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XIX, s. 484.

¹⁴⁷ 11 Mayıs 1338 TBMM Gizli Celse Zabıtları(1.Dönem), Cilt:III, s. 357.

¹⁴⁸ 26 Mart 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XXVIII, s. 162.

Lozan'da kazanılmış olan haklar ile ilgili görüşünü bildirerek anlaşmanın kabulüne dair olumlu fikir beyan etmiştir.¹⁴⁹

Türkiye ve Irak arasında akdedilmiş anlaşmanın TBMM'ye taşınmasında anlaşma maddelerinin üslup olarak yeterli olmadığını belirterek ülkeler arasında dostluğun ilelebet devam etmesini dilemiştir.¹⁵⁰

Türkiye ve İran hudut hattı tayin edilmesi konusu ile ilgili Tahran'da imzalanmış olan itirafname ile ilgili Sırrı Bey olumlu değerlendirme yapmıştır.¹⁵¹

Osmanlı Bankası'nın ayrıcalık tanıma süresinin uzatılmasına dair yapılan görüşmelerde Sırrı Bey bankanın bu süreyi uzatmasını ve adında geçen Osmanlı kelimesine vurgu yaparak bunun değiştirilmesinin doğru olduğunu savunmuştur.¹⁵²

Sırrı Bey, Türkiye'nin Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya, Sovyet Sosyalist Şura Cumhuriyeti İttihadı arasındaki imzalanmış olan antlaşmanın tasdik edilmesi üzerine gerçekleştirilen görüşmelerde dostluk ilişkilerinin devam ettirilmesi gerektiği konusunda fikirlerini bildirmiştir.¹⁵³

Fransa Meclisi'nde Türkler ile Fransızlar grubunun kurulduğuna ilişkin telgraf üzerine söz hakkı alan Sırrı Bey, bu dostluk grup teşkilinin önemini belirterek bu yönde olan çabayı desteklemiştir.¹⁵⁴

Türkiye ile Romanya, Yunanistan, Yugoslavya arasında imzalanmış olan Balkan Paktı'ndan dolayı söz hakkı alan Bellioğlu, pakt temelini Mustafa Kemal Paşa'nın Sofya Ataşemiliterliği zamanına kadar gittiğini fakat Bulgaristan'ın pakta katılmamasını üzümlere karşılama olduğunu kürsüden ifade etmiştir.¹⁵⁵

Türkiye ve Fransa devleti arasında Türkiye ile Suriye sınırı üzerinde demiryolu işletme tarzına ilişkin anlaşma değerlendirilirken, Sırrı Bey Mersin'den başlayarak bu hattın İran sınırına kadar uzatılmasının ekonomik açıdan pek çok yararı olduğuna dikkat çekmiş ve bunun gerekliliğini savunmuştur.¹⁵⁶

Yunan Meclisi azasının Devlet Demiryolları üzerinde meccanen seyahati konusunu gündeme taşıyan Bellioğlu, Yunanistan'ın öncesinde bu hakkı Türk meclisine karşı

¹⁴⁹ 29 Mayıs 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VIII, s. 354-355.

¹⁵⁰ 29 Mayıs 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VIII, s. 359-360.

¹⁵¹ 18 Haziran 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 163-165.

¹⁵² 10 Haziran 1933 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XVI, s. 139.

¹⁵³ 23 Aralık 1933 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XIX, s. 102,104.

¹⁵⁴ 1 Mart 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XX, s. 4-5.

¹⁵⁵ 6 Mart 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XX, s. 17-18.

¹⁵⁶ 2 Nisan 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXI, s. 4-6.

tanıdığını belirterek bu teklifin bizim de yerine getirmemiz durumunda iki ülke arasında dostluk açısından ciddi olduğunu ve destek verilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁵⁷

Balkan misakı ve lahikaların içermiş olduğu hükümlerin değerlendirilmesinde Balkan devletleri ile gerçekleştirilen anlaşmaların barış sağlanmasına dair ciddi bir adım olacağı belirtilerek destek verilmiştir.¹⁵⁸

2.2.2. İdari İşler ile İlgili Konuşmaları

TBMM’de yaptığı ilk konuşma 26 Nisan 1920 tarihinde Tokat mebusu Nazım Bey’in Meclis’te her idare kısmı için encümen teşkil edilmesine, idarenin bu encümenler tarafından yapılmasına dair takrir edilmesi üzerinedir. Kendisi Celalettin Arif Bey’in teklifinin daha uygun olduğu konusunda görüş bildirmiştir. Geçici hükümetin derhâl kurulması gerektiğini, bu konu için aleyhe yapılan görüşmelere de saygılı olduklarını, hâkimiyetin dünya üzerinde bir aracı ile duyurulmasının daha doğru olduğunu belirtmiştir¹⁵⁹. Açıklaması şu şekildedir:

Millînin teşekkülünden sonra Hükümetin iktisalb edeceği şekil hakkında dün Kemal Paşa Hazretlerinin verdikleri izahat üzerine ben kendi hisseme birçok endişe duymuştum. Diyorum ki, birdenbire teşkil edeceğimiz ve teşkil etmek istediğimiz şu manzumei idare acaba milletimizin ruhuna tevafuk edip, bizi sahili selâmete çıkaracak kadar haizi metanet midir? Bunu 24 saatten beri zihnimde ve kendi âlemimde düşünüyorum, Gönüm isterdi ki, bu şekle tamamıyla kalben mutmain ve taraftar olmakla beraber hakikaten kabulü âmmeye mazhar olduktan sonra mevkii tatbika konsun, yoksa (bir emrivaki gibi Heyeti Umumiye’imiz ittibaa davet olunmasın. Zamanın nezaketinden) bahsedildi. Zaman bize mesaili uzun uzadıya tetkik ve tahlil edecek kadar müsait değildir.

Mustafa Kemal, halife seçiminin ardından İslam âlemine bir beyanname ile duyurulacak olması dolayısıyla beyannamenin Şeriye Vekâleti tarafından hazırlanarak Heyet-i Vekil tarafından uygun bulmasının ardından TBMM’nin onaylamasını talep etmiştir. Aynı şekilde İstanbul’daki merasimlerin şekillerine dair Divan Riyaseti’ne ayrı bir maruzat bildirileceği ifade edilmiştir. Divan-ı Riyasetçe halifeye TBMM’nin toplanmasından ötürü telgraf çekilmesi konusu gündeme gelmiştir. Bellioğlu da bu konu ile ilgili duygulu bir konuşma yaparak en iç dilekleri ile bunun yapılmasını, tüm dünyaya bildirilmesini gerekli görerek bu fikri savunmuştur.¹⁶⁰ Konuya dair beyanı şu şekildedir:

¹⁵⁷ 23 Mayıs 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXII, s. 226-227.

¹⁵⁸ 25 Ekim 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXIV, s. 8.

¹⁵⁹ 25 Nisan 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:I., s. 54, 56-57.

¹⁶⁰ 26 Nisan 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:1, s. 85.

Müsaade buyurunuz bir şey arz edeceğim. Arkadaşlarım! Meclisimizin inikat ettiği dakikadan itibaren her vesile ile Halife-i zişanımız hakkındaki rabıtamızın takviyesine çalışmakta olduğumuz, verdiğimiz kararlarla, söylediğimiz sözlerle sabittir. Bunu iştibaha düşürecek bizden bir zerrenin bile sâdır olmadığına şüphe yoktur. Çünkü gayemiz Halifemizi esaretten kurtarmaktır. Fakat düşmanlarımız hiç şüphe etmem ki, bizim burada olan içtimainı dakik gaye ve maksadı elbette ve elbette Padişahımız Efendimiz Hazretlerine makûs surette aksettireceklerdir. Buna şüphe etmeyelim. Biz, hikmeti içtimaimizi ve hakkı hümayunlardaki lâyetezelzül hürmet ve ubudiyetimizi, Memaliki şahanelerini ecanibin taaddisinden tahlis hakkındaki mücadeleminin mahiyetini kendilerine, hakipayi hümayunlarına kalbimizden doğan en samimî hislerle arz edelim ve diyelim ki, biz senin kullarınız, maksadımız, sırf zatı hümayunlarının, ecanib elinde bulunmanızdan mütevellit teessürümüz icabı sizi kurtarmaya kadar çalışacağız. Bütün sâyimizi yalnız sizin uğuru hümayunlarınıza vakfetmişiz, başka emelimiz yoktur. Sizi ve bizi sevmeyenlerin, padişahla tebaası arasına ilkayı nifak etmekte olan erazilin maksadı elbette bizim en meşru hareketlerimizi size makûs gösterecektir. Onun için Meclisimiz namına Divanı Riyaset Hakipayi hümayuna bir telgraf keşide etsin. Mümkün olan vesait ile yapalım, mümkün olan vasıtalarla teşebbüs edelim. Düşmanlarımız hiç olmazsa bundan müteessir olurlar. Hiç olmazsa düşmanların hüznünü mueib olalım.

Yozgat'ta mebusluk yapan Süleyman Sırrı Bey'in asker firarilerine dair sundukları teklifin ufak değişimlerle düzeltilmesini talep ederek bu önerisi kabul edilmiştir¹⁶¹

2.2.2.1. İstihbarat ve Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetinin Kurulmasına Dair

Millî Mücadele'nin kazanılması esnasında Türklerin sahaya gerek askeri gerekse istihbarı anlamda hükmetme azmi ve kararlılığı etkin olmuştur. Bu nedenle Mili Mücadele döneminin değerlendirilmesinde mücadelenin istihbarat boyutunun da değerlendirilmesi gereklidir. Operasyonel kapasitesi ve yetenekleri yüksek olan fazla Türk istihbarat teşkili milli mücadeleye kendi çalışmaları alanında katkı sağlamaktayken, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi de özellikle istihbarata ait esas fonksiyonlardan meydana gelen propaganda alanında yapmış olduğu çalışmalar ile Milli Mücadele'ye destek sağlamıştır.

Bu kurum, Milli Mücadele'nin propaganda gereksinimleri kapsamında yapılandırılmış ve Mustafa Kemal'in de çalışmalarına özel bir şekilde önem verdiği teşkilattır. Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetinin kuruluşu ve hangi kuruma karşı yükümlü

¹⁶¹ 7 Haziran 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:I, s. 119.

olunacağına yönelik görüşmelerde müdüriyetin TBMM Başkanlığı'na dayalı değil daha alakalı bir nezarete bağlanması konusunu savunmuştur.¹⁶²

TBMM'nin 6 Temmuz tarihinde birleşmesinde vefat edenlerin ve istifasını verenlerin durumları da ele alınmıştır. Bunların yerine seçilecek olan yeni bakanların hazırda oldukları bildirilerek, Hüseyin Sırrı Bey de en fazla oy alanların yer almasının daha uygun olduğunu belirtmiştir.¹⁶³

Bellioğlu, kanun dâhilinde TBMM içinde şubeler ve encümenler kurulmasına dair takrirler sunmuştur. Takririnde işlerinin daha sağlıklı bir biçimde yürümesi için bu tür bir uygulamaya gereksinim duyulduğundan bahsetmiştir.¹⁶⁴

“...Reis Bey, müsaade ederlerse o takrir okunduğu zaman kendi reyi dâhilinde mütalaa olunur. O takrir de bu celsede müzakere olunacaktır. Bu takririn sonuna koyalım...”

2.2.2.2. Nadir Bey'in İsnadı

Birinci dönem TBMM'de Isparta milletvekilliği yapan Nadir Bey, birçok kurulda görev yapmış ve ikinci dönem de dilekçe komisyon kâtipliğine seçilmiştir. Ancak Nadir Bey'in hakkındaki en önemli olay İtalyanlar ile işbirliği yapmasına dair suçlamaların ve kendi isteği üzerine hakkında açılmış olan soruşturmadır. 1920 yılında meydana gelen bu olay hem Isparta'da hem de TBMM içerisinde büyük tartışmalara sebebiyet vermiştir. Nadir Bey hakkında verilen isnadın tahkik edilmesi amacıyla mahalline bir heyet gönderilmesine dair verilmiş olan kararın reddedilmesine dair Sırrı Bey, Isparta mebusunun görüşmeleri esnasında TBMM'de bulunmadığını belirterek konunun ilerleyen bir tarihe ertelenmesini talep etmiş ve kabul de edilmiştir.¹⁶⁵

2.2.2.3. Giresun'a Müstakil Liva Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifine Dair

TBMM Zabıt ceridelerinde yer alan idari taksimatlanmalardaki değişikliklere gerekçe olarak gösterilen konulardan bir tanesi de nüfustur. Kanun yolu ile kaza iken müstakil yapılmış veya mülhak iken bağımsız liva haline getirilmiş pek çok alanda bu hususların belirleyiciliğine önem verilmektedir. Genellikle nüfus fazlalıkları mülki teşkilatların bir kademe arttırılması için ciddi bir gerekçe iken, bazı zamanlarda nüfus

¹⁶² 7 Haziran 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:I, s. 131-132.

¹⁶³ 6 Temmuz 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:I, s. 202; 16 Ağustos 1336 ,Cilt:I, s. 263.

¹⁶⁴ 8 Temmuz 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:I, s. 212-213.

¹⁶⁵ 22 Ağustos 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:III, s. 402.

azlığından dolayı kazadan nahiyeliğe indirilmesinde gerekçe olarak kabul edilmiştir. Özellikle de idari statülerin değişikliklerini öngörmüş kanun tasarılarının gerekçelerinde ve TBMM tutanaklarında yer alan görüşmelerde bu konulara ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır.

Giresun livasının teşkil edilmesine dair kanun tasarısının TBMM’de görüşüldüğü zamanlarda Balıkesir’de mebusluk yapan Vehbi Bey, kalabalık nüfuslu bir yerin merkezden idare edilmesinin zor olduğunu belirtmiş, bu nedenle Giresun’un müstakil bir hale getirilmesini teklif etmiştir. Giresun kazasının müstakil hale getirilmesi sonucunda 300.000 nüfusa sahip olan yeni bir yer kurulacak, idarelerde zorluklara sebep olan nüfus yoğunluğu azalacaktır. Pek çok nüfus bu konuda aynı fikre sahiptir.

Giresun’a müstakil liva yapılmasına ilişkin kanun teklifi esnasında Sırrı Bey de söz almıştır. Yaptığı konuşmada livanın Giresun ve Ordu kazalarından meydana geldiğini, zamanında Dersim konusunda takrir edildiğini, takrir edildiğinde Dersim’in bir çıkış kapısı şeklinde Hozat liva merkezi yapılmasının önerdiğini öne sürerek, Giresun konusunda da sahip olduğu önem açısından liva merkezi olmasının gerekliliğini belirtmiştir.¹⁶⁶

Yeni teşkil olunacak liveya iki kasabadan hangisinin merkez ittihaz edilmesi lâzım geldiği hakkında münakaşa yapılıyor. Birisi Giresun, birisi Ordu. İdare teşkilâtında merkez ittihazı için nazarı dikkate alınan esbap ve sevaik müteaddittir, ya ticari olur, ya siyasi veya iktisadi olur. Bunu aynı suretle mukayese edeceğiz. Hiç bir sebep olmasa, iktisadi veya ticari bir sebep yalnız müstakil bir sebep Giresun'un livaya merkez olması için kâfidir. Bunu da arz edeceğim: Vaktiyle Dersim livası hakkında bir rapor verdiğim zaman orada Hükümetçe tatbiki arzu olunan Islahat meyanında Dersim livasının merkezi arasında müteaddit yollar yapılması lüzumu da tezekkür edilmişti. Ancak Dersime bir teneffüs mahalli, bir kapı, bir pencere açmak lâzımdır, o da Dersimin merkezi olan Hozat kasabası ile Giresun arasında bir sosa yapılması ile kabil olacağı tetkikat ile anlaşılmıştır. Haritaya bakıldığı zaman anlaşılacaktır ki, Giresun arasında yapılacak bir sosa Dersim livasına hayat ifaza edecektir. Dersimin ehemmiyeti müstağni izahtır. Yalnız Dersim için Hükümetçe yapılması lâzım gelen esbabı islahiye meyanında Giresun'un bir liva merkezi ittihaz olmasında bir faide görüldüğünden başka yekâne şu faide ile Giresun'un tercihan liva merkezi olmasına kâfidir, takdir zatı âlilerine aittir.

¹⁶⁶ 30 Kasım 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:VI, s. 145.

İzmit'in çevresinde bulunan köylerin Milli Mücadele esnasında yağmalanması ve tahribat görmesi nedeniyle Sırrı Bey TBMM'ye bir soru takriri önermiştir. Başkan da bu takririn cevaplanması için Dâhiliye Vekâletine gönderilmesini sağlamıştır.¹⁶⁷

TBMM gündemine bu dönemde gayri milli isim taşıyan yer adlarının değiştirilmesi gelmiştir. Sırrı Bey de bu konuya dair hassasiyetlerini açıklayarak, isim değişikliklerinin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Değişikliğin yapılmazsa devletlerin hüküm edemediklerini bu isimlerin sayesinde delil gösterildiğini belirtmiştir.¹⁶⁸

Hâkimiyetimiz altında bulunan memleketlerimizden bir yoklarının gayri millî isimlerle tevsim olduğunu hepimiz biliyoruz. Hattâ bu pek şayanı teessüfdür ki altı yüz seneden beri bu topraklar üstünde keyfemayeşa icrayı hâkimiyet ettiğimiz halde elan bu isimleri millîleştiremedik ve bu, bizim memleket üzerinde tamamen nafız bir nazarla icrayı hüküm etmediğimizi, muhasınlarımız bir delil olarak gösteriyorlar. Hiç bir Türk sizin bu nazariyenize, fikrinize iştirak etmez, ben, kendi namıma reddederim. Hatta bu noktayı nazarı dikkate alan İstanbul Hükümeti isimlerin millileştirilmesi için münasip isimlerin kendilerine bildirilmesine dair bir tamim, yapmıştı. Eğer Heyeti celile muvafakat ederse. Merhamet buyurun. Sözümlü ikmal edeyim. Filvaki, kabul veya red zati âlilerindir. Memleketin her hangi bir noktasında böyle isminin tebdiline lüzum görülen mahaller varsa iş'ar edilsin ve hepsi birden yapılsın.

Cihet-i askeriye tarafından alınacak olan hayvanların damgalanması işinin en fazla bir saatlik mesafede olan alanlarda yapılmasına dair sunulmuş olan takrir karşısında işlerin idare memurları tarafından halledilebileceğini ve bu konuya dair görüşülmesine gerek olmasını vurgulamıştır.¹⁶⁹

“...Bu müsaadeye cevazı kanuni var. İdare memurları bilirler ve yaparlar. Yeniden bir karar itasına lüzum yoktur. Fuzuli vakit izah ediyoruz...”

Nafia Vekâletini İktisat Vekillğine bağlanması konusu TBMM gündemine taşınmıştır. Gündem hakkında gerçekleştirdiği konuşmasında TBMM'nin yalnızca uygun görmesi durumunda Nafia Vekâlet'inin genel müdürlük halini alabileceğinin bütçe görüşmeleri esnasında değerlendirebileceğinden bahsetmiştir.¹⁷⁰

Elimizdeki teklif in mahiyeti elbette cümlenizce malûm olmuştur. Yalnız Nafia Vekâletinin değil, bütün Vekâletlerin âdeta bir senelik sayü gayretlerinin... Mahiyetini

¹⁶⁷ 20 Aralık 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:VI, s. 435.

¹⁶⁸ 20 Aralık 1336 TBMM Zabıt Ceridelsi(1.Dönem), Cilt:VI, s. 438.

¹⁶⁹ 30 Aralık 1336 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: VII, s. 100.

¹⁷⁰ 6 Ocak 1337 TBMM Zabıt Ceridesii(1.Dönem), Cilt:VII, s. 198.

gösterir elimizde bir bütçe var; Biz bu bütçeyi; tetkik etmek suretiyle istediğimiz şekle göre herhangi bir vekâletin kadrosunu küçültmek veya büsbütün tadil etmek veya başka bir şekle ifrağ' etmek salâhiyetimiz anilindedir. Binaenaleyh Heyeti Celile muvafakat ederse Nafia Vekâletinin Müdüriyeti Umumiye ye kalbi veya ipkasına dair müzakereyi bütçenin müzakeresine talik ederiz.

Anadolu'da bulunan zabitanların ve memurilerin harcırahları konusu ele alınırken Nazif Bey'in sunmuş olduğu dört maddeden oluşan takririn bir maddesine Sırrı Bey katılmamıştır. Birtakım subayların ve memurların en sıkıntılı zamanlarda bu durumlara kayıtsız kaldıkları öne sürülerek Anadolu'ya gelmelerinden sonra bu kişilere maaş bağlanmak istenmemesine Sırrı Bey karşı gelmiş ve bu davranışın da haksız olduğunu belirtmiştir.¹⁷¹

Arkadaşım Nafiz Beyin dermeyeran ettiği dört maddeden yalnız bir tanesine maruz olduğumu izah edeceğim; o da; badema, zâbitanm buraya gelmesine mümanaat edilmesi keyfiyetidir... Sebep olarak gösteriliyor ki; mücahedat-ı milliyemize iştirakte teahhur etmişler ve bizim sıkıntılı zamanlarımızda, duyduğumuz ıstırabata lâkayıt kalmışlar; binaenaleyh şimdiden sonra buraya gelmeleri menfaati muktazi değildir ve onların burada bulunmasında menfaat değil mazarrat vardır dediler... Arkadaşlar: Ben bu mülâhazanın külliye aleyhi olarak kanaata mâlikim. Mücahedatımıza iştirakte teahhur, hiç bir zaman noksanii hamiiyyete atfedilemez. Ne söyleyeceğimi bilmeden buna cevap vermek muvafıkı hikmet değildir. Bendeniz söylerim, onun nakzını söyleyecek zat da sonra söyler ve hakikati Heyeti Celile takdir eder. Binaenaleyh ıstırham ederim, sözüm kesilmesin. Bunların buraya bir hizmeti vataniye ifası maksadıyla mi yoksa ika-ı mefsedet emeliyle mi geldiklerini aramak ise makamı aidine düşer bir vazifedir ve elbette dairesi bunlar, ahlâkı safiye esbabından mı, ahlâkı faside esbabından mı? Bunu uzun uzadıya tetkik edecek ve ondan sonra, ona vezaifi mühimme tevdi edecektir.

Celalettin Arif Bey'in ikinci TBMM Başkanlığı'ndan ve Adliye Vekilliği'nden istifa etmesi gündeme taşındığında Sırrı Bey TBMM'nin görevinin istifanın kabul olup olmaması olduğunu, bunun dışında olan konuşmaların da herhangi bir bağlayıcılık teşkil etmediğini belirtmiştir.¹⁷²

Ordumuzun neferinden kumandanına kadar ihtiyar ettikleri fedakârlığa mukabil şükran ve tazimatımızı tamamıyla arz ettik. Yalnız bendenize kalırsa bir şeyde zühul ettik.

¹⁷¹ 10 Ocak 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:VII, s. 245-246.

¹⁷² 24 Ocak 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: VII, s. 365.

O da bu ordunun kabiliyeti harbiyesini derecei kemale getiren muhterem Vekilimiz Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Hazretlerine lâzım geldiği veçhile bir teşekkür; ben kendi namıma teşekkür ederim. Rica ederim, bendeniz kemali hürmetle zatı âlilerinin beyanatı mantikiyelerini istima ettim. İstirham ederim, lütfen beni de t dinleyiniz. Binaenaleyh bu kanun şimdi usule muvafıktır ve mugayirdir diye bahsetmek, bendenizce, âdeti vaktimizi israf etmek demektir. Ortada bir istifa vardır. Bize düşen, bu istifayı kabul edip etmemek... Zaten sahibi istifamda esbabı tamik etmek taraftarı değil. Biz meseleyi tekrar ortaya, koymakla, dün tasdik ettiğimiz kanunun muallal bir şekilde ortaya konulmasına sebebiyet veriyoruz ki bizim ciddiyetimizi efkârı umumiye karşısında nazarı iştibahla gösterir. Binaenaleyh asıl mesele tetkik olunmaktan ise bu kanun muvafık mıdır, değil midir meselesi mevzubahis olmaksızın, yalnız Celâlettin Arif Beyefendinin istifası kabul edilecek mi, edilmeyecek mi?

İzmit'te mebusluk yapan Sırrı Bey, mebuslardan cephelerde savaşa katılanlara ve cephelerde görevlendirilen doktor mebusların adlarının zaptlara geçirilmesine dair TBMM Başkanlığı'na takrir sunmuştur. Bu takririn zapta geçirilmesi diğer mebus destekleri ile gerçekleşmiştir.¹⁷³

Heyet-i Vekile'nin görev ve salahiyetlerine dair layihaların tanzimlerine dair bir Encümen-i Mahsus'un kurulma isteği karşısında Sırrı Bey, Hariciye Encümeni'nin daha üyelerini belirleyip görevlerine başlayamadıklarını belirtmiştir:¹⁷⁴

“...Hariciye Encümeni için intihap yapılacaktı, elan ikmal buyurmadılar. Zannederim ki, Meclisi Ali hariç ile itilâf arzu buyurmuyor. Eğer kendi zihniyetine tevafuk etmiyorsa Hariciye Encümenini lağvedelim. Bir kere mesaili hariciye ile iştigal' arzu buyuruyorlarsa lütuf buyursunlar, bari azalarını intihap etsinler...”

Öğretmenlerin ve öğrencilerin askerliklerinin tecil edilmesine dair kanun teklifi esnasında birtakım ehli bulunmayan bireylerin ulema kisvesi altında çocukları yoktan yere sıkıntıya soktuklarına dikkat çekerek bu duruma dikkat edilmesini talep etmiştir.¹⁷⁵

TBMM'nin mevcut Hariciye Encümenliğinin durumuna değinilmiştir. Encümenlerin üyeler seçmelerine rağmen encümenler sağlıklı olarak çalışmalarını devam ettirememişlerdir. Sırrı Bey, encümenin başkan seçilmiş olmasına rağmen çalışmaların

¹⁷³ 13 Ocak 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:VII, s. 285.

¹⁷⁴ 30 Ocak 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: VII, s. 438.

¹⁷⁵ 30 Ocak 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: VII, s.14-16.

sürdürülemediğini dile getirmiştir. Sorumluluğunu yerine getiremeyen Hariciye Encümeni'nin ise istifası uygun görülmüştür.¹⁷⁶

Bellioğlu, ceza sürelerinin üçte birini doldurmuş olan mahkûmların kadir gecesinin hürmetine affedilmeleri için kanun teklifini sunmuştur. Teklifin görüşülmesi için Adliye ve Dâhiliye Encümenlerine havalesi sağlanmıştır.¹⁷⁷

Hekimhan'da meydana gelen bir kazanın teşkil edilmesine yönelik kanun teklifi verildiği zaman Sırrı Bey bölge coğrafyasını dikkate alarak bu duruma gereksinim duyulduğunu belirtip destek vermiştir.¹⁷⁸

Hekimhan'da bir kaza teşkili lüzumuna dair mütalâatım zâtî tecrübelerime müstenid olduğu için kâğıt üzerindeki tetkikata makis olmayacağımı peşinen arkadaşlarıma arz ederim. Efendim, Hekimhan'ın mevkii coğrafisini o muhitin mebusu olan Lütî Bey tamamıyla izah ettiler. Bu mütalâyı ret için de Hacı Tevfik Efendinin beyan ettikleri mütalâanın; yalnız bütçe meselesinden tevellüd ettiği görüldü. Hâlbuki Hekimhan'da bir kaza teşkili bütçeye yeni membalar temin etmek demektir. Hekimhan'da elzem kaza olmaması, yani bir kaza hükümeti bulunmaması, oranın manabii varidatını köreltiyor.

2.2.2.4. Riyaset Tezkiyesine Dair

Riyaset Tezkiyesi, herhangi bir resmi kurum başkanlığı tarafından yazılmış olan tezkirelere atıfta bulunulduğu zamanlarda kullanılmaktadır. Çorum'da mebusluk yapan Ferdi Bey'in Ziraat Bankası'nın Meclis İdare azalığına seçilmiş olduğu riyaset tezkiyesinin karşısında Sırrı Bey yazıların usule uygunluğu olmadığını, Meclis-i Mebûsan zamanında da bu tür uygulamalara gidildiğini fakat bu durumun olumsuz bir şekilde etki etmesinden dolayı vazgeçildiğini ve bu durumun da yeniden gündeme gelmesi konusunda uygun bir ortam olmayacağını belirtmiştir.¹⁷⁹

İttihat ve Terakki'lerin kulüplerine ait olan malların Maarif İdaresine devri ile ilgili kanun teklifinin TBMM'nin gündemine taşınmasıyla teklif lehine görüşler belirterek bu tür uygulamaların millet faydasına olacağını beyan etmiştir.¹⁸⁰

Efendim, Lütî Beyin İttihat ve Terakki kulüplerinden hükümet marifetiyle haczedilen emval ve emlâkin millete ait olacağına dair vuku bulan beyanatı hükümetin

¹⁷⁶ 3 Şubat 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: VIII, s. 64-66.

¹⁷⁷ 3 Şubat 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: VIII, s. 61-62.

¹⁷⁸ 18 Haziran 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem),Cilt: X, s. 406-407.

¹⁷⁹ 1 Şubat 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:VIII, s. 53-55.

¹⁸⁰ 30 Haziran 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XI, s. 67.

resmen ittihaz ettiği mukarrerata mutabıktır. Meşrutiyeti müteakip ahali ile yapılan birtakım mebani ve akaratin tamamıyla millete iadesi lâzım geleceği hakkında Şûrayı Devletin sarih katarı vardır. O karardan nükûl ile Ferid Paşa zamanında hükümetin böyle bir müsadere kararı ittihaz etmesi esasen hükümetin ittihaz etmiş olduğu karara muhalifti. Binaenaleyh Şûrayı Devletin hakka ve adalete makrun olan, mantıka tevafuk eden şu kararı ve Lütfi Beyin beyanatı veçhile ittihat ve Terakki kulüplerinden hâsıl olan mebaligh her ne ise bunun emvali hususiyeye devredilerek milletin maarifine tahsisi daha muvafıktır, zannederim.

Sırrı Bey, 7 Temmuz 1921'de TBMM Riyaseti'nde Amasya'da mebusluk yapan Mahmut Ragıp ile Hamdi Beylerin beraber sunmuş oldukları soru takriri bulunmaktadır. Bu takrir içerisinde kalebentlik cezasına mahkûm olunmuşken, hapisshanede kürek cezası çeken bazı mahkûmlardan hükümetin haberinin olup olmadığı sorulmuştur. Her iki cezanın birbirleriyle eşit tutulmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.¹⁸¹

Cezanın derecesi cümlemizce malûmdur. Cezanın mahiyetine göre onu tecziye etmek de hükümetin vazifesidir. Fakat tahrifatı kanuniye dâhilinde Hükümet mahkûmini tecziye etmek için, mahallî mahsusa malik değil ise bir adama acaba zulüm ve eza etmek de Hükümetin cümle-i salâhiyetinden olabilir mi? Adliye Vekili Beyefendi Kalebentleri tarifatı Kanuniye dairesinde tecziye edebilmek için kale olmadığından bahis buyuruyorlar. Fakat - zannediyorum ki - Hükümetin kalesi yok ise, kalebentliğe mahkûm olan bir mücrimi kürek cezalarıyla yatırarak onu daha eşet bir ceza ile tecziye etmeye ne hak ve salâhiyeti vardır? Kalebentlerin tecziyesi şeraiti başka, kürek cezalılarının tecziyeleri şeraiti yine başkadır. — Meclisi Ali, şu izahattan sonra kalebentlerin kürek cezalarıyla yatmasına razı olacak mı, olmayacak mı? Ben şahsıma olan vebalden kurtuldum. Meclisi Âlinin vicdanı neye tahammül ediyorsa onu yapsın .

İstiklal Mahkemesi tarafından Palabıyıkoglu Ali'nin hakkında öngörmüş olduğu on senelik cezanın adı geçen İstiklal mahkemelerinde görev alan kişilerin belirlenmesi esnasında kurulmuş olan üç mahkemeden bir tanesinin Kastamonu'da görevlendirilmesi uygun görülmüştür. Mebusların bazıları tarafından dillendirilen Kastamonu İstiklal Mahkeme'sinin Bolu ilinde görevlendirilmesi ve merkezin de Bolu olmasını talep etmiştir. Bu fikri beyan ederken de Kastamonu'da isyan çıkmadığının göz önüne alınarak değerlendirilmesini talep etmiştir.¹⁸²

¹⁸¹ 7 Temmuz 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XI, s. 162-164.

¹⁸² 23 Temmuz 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XI, s. 351.

“...Bolu Mebusu Bey gayet nazarı dikkati celbedecek söz söylemiştir. Kastamonu hiçbir zaman isyan sahası olmamıştır. Ve oradan hiçbir zaman isyan ve nairei ifsat zuhuru memul değildir. Hâlbuki Bolu, Düzce, Gerede cihetleri mine kadim şuriş mahalleridir. Onun için bu mahkemeye oranın makar olmasını teklif ederim...”

Bireyin taşıdığı silahı pişman olarak teslim etmesinden dolayı aldığı cezanın hafifletilmesi yerine tamamen kaldırılmasının daha yerinde olacağını bundan dolayı ceza uygulanmamasının gerektiğine dair fikir belirtmiştir.¹⁸³

Mahkemenin mahkûm ettiği adam için toplayabildiği delâili şimdi istima ettik. Bu delâilin bu adamı on sene kürek cezasına mahkûm edecek kadar kuvvetli olup olmadığı takdiratı vicdaniyeden addederim. Mahkeme böyle söylemiş diye onun kararını kabul etmediğimiz tabîî doğru olamaz. Biz anladık ki, serdedilen delâil hakikaten zayıf değil ez'aftr. Hiç kanatı vicdaniye husule getirecek derecede doğru değildir. Bundan başka vakayı mütaakıp silâhları geri götürmesi gibi bir hareketi kendisinin nedametine delil addedilerek cezasının tahfifi cihetine gidilmiştir. Eğer mahkeme bu adamın nedamet ettiğini kabul ediyorsa bu hali mahkûmiyetin tahfifini değil izalesini istilzam eder. Bir mahkeme böylece karar veremez. Eğer bu karar istiklâl mahkemesinden sâdır olaydı hükümlerini kanuna tevfiğ etmekte değil belki vicdanının meyelânma göre hükmetmekte muhtar olduğu cihetle bu kararı muvafık görebilirdik. Fakat hükmü veren mahkeme kanuna tevfiği hareket etmekte musdar olan bir mahkemedir arz edeceğim: İstical buyurdunuz. Onun için bu adamın mücrimiyeti cihetine gitmek muvafık adalet değildir. Bunun ya nedametini nezi yahut bu adam masumdur diyerek Meclisi, Âli onun hakkında âdilâne bir hüküm vermelidir. Mâruzâtım bundan ibarettir.

Bellioğlu, 1 Eylül 1921'de sunmuş olduğu tahrir içeriğinde TBMM itimadı ve selamının orduya bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Üç maddeden meydana gelen tahrirde orduya karşı olan güven duygusunda eksiklik olmadığını ve zafer kazanılacağına dair olan tahriri Sakarya Savaşının meydana geldiği sırada orduya iletilerek morallerinin arttırılacağını düşünmüştür.¹⁸⁴

2.2.2.5. Umumi Müfettişlik Kurumlarına Dair

Umumi müfettişlik kurumları, Türk idare tarihinde hayat bulan, ülkedeki toplumsal, ekonomik ve idari koşullarının getirdiği önemli siyasal ve idari yapılanmalardır. Bu

¹⁸³ 22 Ağustos 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XII, s. 71.

¹⁸⁴ 1 Eylül 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XII, s. 120-121.

kurumlar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin siyasal ve idari zihniyetlerinin ve uygulamalarının cumhuriyete devretmiş olan bir mirası şeklinde kabul edilmektedir. II. Abdülhamid zamanından 1952 yılına dek farklı isimlerle varlığını devam ettiren müfettişlikler zaman ve koşullara göre çeşitli adlar kullanmışlardır. Umumi müfettişlik kurumları II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet zamanlarındaki gibi Milli Mücadele zamanlarında da tartışılmıştır.

1921 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 22 ve 23. maddeleri kapsamında bu kurumların teşkilatlandırılmasına dair kanun altyapısı hazırlanmıştır fakat o zamanın şartlarına göre hiçbir sonuca varılamamıştır. Umumi müfettişliklerin kurulmasına yönelik kanun layihasının ele alınması esnasında Sırrı Bey de fikir belirtmiştir. Yaptığı konuşmada ülkenin umumi müfettişliklere ayrılmasının geçmiş valiler zamanında yaşanan durumların yinelenebileceğini, eğer ayrılık olarsa görevlerin ve yükümlülüklerin açıkça belirlenmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır.¹⁸⁵

Mondros Antlaşması'nın uygulanmaya başlamasından sonra Osmanlı, tarihindeki en kötü günleri yaşamıştır. İtilaf devletlerinin yanında İstanbul'da olan Rum ve Ermeni toplumlarının ileri gelenlerinin çabaları da devletin hızlı bir şekilde parçalanması ve yıkılmasından ibaret olmuştur. Bütün düşman güçlerinin devlet topraklarını paylaştıkları dönemde pek çok Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetinin kurulması sağlanmıştır. Bunlardan bir tanesi de Diyarbakırlı köklü ve kültürlü ailelerinden birinin mensubu olan Süleyman Nazif'in çalışmaları neticesinde 2 Aralık 1918'de kurulan Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetidir.

TBMM'nin 31 Ekim 1921'de bir soru takriri iletilmiştir. Gündeme alınmış olan soru takririnin Sıhhiye Vekâletine havalesi gerçekleştirilmiştir. Muş'ta mebusluk yapan Mahmut Sait Bey'in vilayet-i şarkiye muhacirleri hakkındaki sorulan soru üzerine vilayet idare memurlarının tahkikat boyunca görevlendirmeleri gerektiğine vurgu yapmıştır.¹⁸⁶

“...Rüesayı memurini mülkiye zati'âlil erinin de mümessilidir, aynı zamanda onlar vasıtasıyla tahkikat icra buyurabilirsiniz...”

Üç senelik kalebent cezası alan Bafra Talat Efendi'nin Kastamonu'dan Sinop hapishanesine nakledilmesine dair Adliye Encümenliğinin mazbatasının görüşülmesinde Sırrı Bey, bu konu ile ilgili önceden ifadesinde belirttiği gibi ceza alanların kürek cezasına

¹⁸⁵ 17 Ekim 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XIII, s. 172-174.

¹⁸⁶ 10 Kasım 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XIV, s. 150.

çarptırılan mahkûmlarla aynı alanlarda bulunmamaları gerektiğine dair fikrini yinelemiştir.¹⁸⁷

Kanunen kalebent cezasına mahkûm olanların kürek cezası çektirilenlerle bir dam altında bulundurulması gayri caiz olduğuna dair burada uzun uzadıya münakaşa cereyan etmişti. Bendeniz şu zeminde olan mütalâatımı Adliye Vekili Beyefendi Devletin kale ittihaz olunacak yeri olmadığı için mahkemelerden kalebentliğe mahkûm olanlar da zarureten kürek cezası çektirilmekte olduğunu söylemişlerdi. Ondan sonra bendeniz ruhu kanuna muvafık olmayan şu hareketin, âdeta hükümet namına zulüm teşkil eden şu muamelenin gayri caiz olduğundan bu usulün idamesi gayri caiz olacağını beyan eden bir kanun lâyihası ile Heyeti Umumiye'ye müracaat etmiştim. Adliye Vekili Bey'e fendinin şimdi şu vesile ile hakikate: rücu ederek adaletle muvafık surette beyanı mütalâa etmelerini pek eski hatalarının tashihine doğru atılmış bir hatve gibi telâkki ederek sözlerini bir senet ittihaz eder ve binaenaleyh kalebentlerin hiç bir zaman kürek cezalılarla beraber bulundurulması gayri caiz olması hakikatini itiraf ettiklerini söylemek isterim. O halde bu adamın evrakının münferiden buraya gelmesi iktiza etmezdi. Dâhiliye ve Adliye vekilleri muhabere ederek bunu tatbik edebilirlerdi. Bu münferit muameleyi buraya sevk etmeleri vesilesiyle tekrar söylemek isterim ki, Heyeti Aliyeleri gayri kanuni olarak ceza çekmekte olan birçok mazlumların cezalarını tadil etmek mecburiyetindedir. Ümit varım ki; Adliye Vekili Beydendi bu hususu tashih edecek bir tedbir ittihaz buyururlar.

Ülkenin siyasal durumunun 1921'den sonraki süreç içeriğine yönelik Sırrı Bey, Hariciye Vekâlet'ine soru takrirlerini iletmiştir.¹⁸⁸

Sırrı Bey, Beyiye hakkı ve gişe memurluklarının, engelli gaziler için tahsis esilmesine dair kanun görüşmelerinde, vatan hizmeti esnasında canlarından olmayı göze alan gazi vatandaşlar için bu şekilde bir saygıda bulunmaya destek olmuş ve bu durumun tersini düşünebilecek kişilerin de olmayacağını altını çizmiştir.¹⁸⁹

Ben bu kânunun ruhunda memleketin selâmet ve istiklâli için çalışarak hayatım istihkar edenlere karşı bir mânayı hürmet görüyorum. Bu kanunun lehinde söz söylemek, memleketin selâmeti için çalışanlar hakkında hissi kadir şinasi izhar etmek demektir. Zannetmem ki, aleyhinde söz söyleyecek bir zat bulunabilsin ve bu noktada Heyeti Celilenin müttehid ve müttefik olduğuna kaniyim. Binaenaleyh bu zevatı daha ziyade

¹⁸⁷ 12 Kasım 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XIV, s. 177.

¹⁸⁸ 15 Kasım 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XIV, s. 220.

¹⁸⁹ 17 Kasım 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), C. XIV, s. 246-247.

takdis etmek ve onlara hissi ihtiram göstermiş olmak için kanunun bilâmünakaşa kabulünü teklif ediyorum.

Sırrı Bey'in 1921 yılının Kasım ayı ortalarında Maarif Vekili seçileceği konusu gündeme düşmüştür. Fakat kendisi bu konu hakkında kendisine oy verilmemesini talep etmiştir:¹⁹⁰

Beni her iki makama da lâıyk görmek suretiyle Reis Paşa Hazretlerinin hakkımda göstermiş oldukları teveccüh ve itimat, benim için mucibi mefharettir. Ancak, arkadaşlarımdan istirham edeceğim. Benim için de rey vermesinler. Fakat benim istirhamıma saik usulün yolsuzluğu değildir, usulün kanuna muvafık olduğunu görüyorum ve kanunun ahkâmı tagayyür etmedikçe bizce mutadır. Binaenaleyh, ciheti istifam bundan dolayı değildir. Ancak, mesailin hüsnü rüyeti için henüz zamanı kendi istidadıma göre muvafık bulmuyorum. Daha muktedir ellere vekâletin verilmesini menfaati vataniye iktizası addediyorum. Onun için diğer arkadaşlarıma rey versinler.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyetinin vekâlet haline getirilmesine yönelik Sırrı Bey kanun teklifi sunarak teklifin incelenmesi için Layiha Encümeni'ne ulaştırılmasını sağlamıştır. Encümen de konu ile ilgili görüşme yapılmasını uygun bularak, Kanun-i Esasi Encümeni'ne incelenmek üzere gönderilerek gelecek olan yanıtı uygun konunun görüşülmesini uygun bulmuştur.¹⁹¹

Heyet-i Vekile'nin görev ve mesuliyetine yönelik kanun teklifinin görüşülmesinde Sırrı Bey teklif içindeki aksaklıkları madde madde açıklamak için uğraşmıştır. Sırrı Bey'in değindiği bu eksiklikler, usuller ve esaslar açısından uygulanması gerekli konular şeklinde değerlendirilebilir.¹⁹²

Müdafaa-yı Milliye ile Nafia Vekâletleri için gerçekleşecek olan seçimlerde Nafia Vekâlet'inden istifasını veren Rauf Bey'in yerine Sırrı Bey aday gösterilmiştir. Sırrı Bey'e adaylığı konusunda söz hakkı verilmiş ancak kendisi aday olmak istemediğini ifade ederek bu durumdan harici tutulmasını talep etmiştir:¹⁹³

Arkadaşlar, tarihî ricalimizden Rauf Beyefendinin hakiki bir mazeretle Nafia Vekâletinden çekilmesi bizi cidden müteessir ve müteessif etmiştir. Her dakika kendilerinin iade-ü sıhhat ve afiyet etmelerini temenni ederiz. Kendilerinden inhilâl eden makam için Makamı Riyasetten gösterilen listede benim ismim de vardır. Malûmunuzdur

¹⁹⁰ 17 Kasım 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XIV, s. 253.

¹⁹¹ 24 Kasım 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XIV, s. 307;

¹⁹² 26 Kasım 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem); Cilt:XIV, s. 340-341.

¹⁹³ 14 Ocak 1338 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XVI, s. 48.

ki, bizde vekillerin ifa ettikleri vazaif yalnız kendi içtihatlarının mahsulü değildir. Bütün siyaset ve nikatı nazar Meclisi Âlinizde temerküz eder. Binaenaleyh sandalye üzerinde tebeddül eden zevatın siyaset ve ibarenin tebeddülüne delâlet etmeyeceği pek tabiidir. Onun için orada vuku bulan tebeddülâtın haizi ehemmiyet olmayacağı şüphesizdir. Ancak oraya geçecek zatın Meclisin mütekâsif ârâsiyle oraya ıst'adedilmiş olmasında pek büyük faide olacağını düşündüğümünden ve elbette Heyeti Celileniz içerisinde bendenize birkaç rey verecek zevatın bulunmasını daireî ihtimalde gördüğümünden rûfekanı daha metin bir surette ifayı vazifede görmek ve mazharı muvaffakiyet olmaları için ben bu hakkımdan feragat ederek benim lehimde rey verecek olan arkadaşlarımdan diğer refiklerime rey vermek suretiyle onların daha ziyade kuvvetlendirilmesini bilhassa temenni ederim.

İktisat Vekilliği görevine getirilmiş olan Sırrı Bey, cepheye gidecek olan Fevzi Paşa yerine Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi'nin vekâlet etme kararını açıklamıştır. Heyet üyesi olan Server Bey'in de bölgeyi iyi bilen biri olmasından kaynaklı heyete dâhil edildiğini belirtmiştir:¹⁹⁴

“...Server Beyefendi o havaliyi iyice bilenlerden ve görenlerdendir. Beyefendinin bu havaliye nizamı münasip gören, yani ondan istifade cihetini düşünen İktisat Vekâletidir. Onu üç ay" müddetle tahdid ederseniz olur. Eğer o müddet zarfında vazife hitam bulmazsa bunu yine Heyeti Celileden istirham ederim ki... Yeniden temdid ederiz...”

Sırrı Bey, dikkatle incelediği cezalara dair takririni TBMM'ye sunmuştur. Kalebentlik cezasının sürgün cezasına çevrilmesini belirtmiştir. Bu konuya dair görüşmeler 1921 yılının Temmuz ayında başlayarak, 1922 yılının Mayıs ayında Adliye Encümeni'nden de konu ile ilgili olumlu yanıt iletilmiştir.¹⁹⁵

İdare-i Kura ile Nevahi kanunu değerlendirilirken hükümet tarafından sunulan kanun teklifiyle encümen tarafından belirlenen teklifler arasında ciddi farklılıkların olduğuna dikkat çekilmiştir:¹⁹⁶

Kanunun tetkikinden anlaşılmıştır ki, Hükümetin teklifiyle encümenin tadilâtı arasında pek esaslı mübayenet ve ihtilâf vardır. O encümen ki, mütalaatı bizim namımıza yapılmıştır. Heyeti Umumiye herhangi bir kanunun müzakeresi esnasında Hükümetle encümen arasında âdeta hakemlik vazifesini görür. Şimdi Heyeti Umumiyede kanunun müzakeresine giriştiğimiz zaman Hükümet tarafından encümenin esasatma muhalif olarak

¹⁹⁴ 11 Şubat 1338 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XVI, s. 274-276.

¹⁹⁵ 18 Mayıs 1338 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XX, s. 69.

¹⁹⁶ 24 Eylül 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XIII, s. 6-7.

dermeyan edilecek mütalâatm encümenin mütalâasına derecei tetabukunu mukayese edip söz söylemek için encümenin mutlaka salâhiyettar bir âzasından bir zatın burada bulunması lâzımdır. Hâlbuki encümenin bu hususta beyanı mütalâa edebilecek reisi ve mazbata muharriri aramızda yoktur.

Zirai ürünlerden kazanç elde eden mükelleflere dair bildirilerin yer aldığı Mükellefiyet-i Ziraiye emirlerinin geri çekilmesine yönelik kanun teklifinin görüşüldüğü esnada İktisat Vekilliği yapan Sırrı Bey de kanun teklifine dair detaylı bir açıklama yaparak kanunun muafiyet yerine aciliyet gerektirdiğini belirtmiştir.¹⁹⁷

Pek musiptir mütalâanız. Ancak Kan Vergisi vermek için hududa koşacak zevatı beslemek için de onun arka tarafında mahsulât yetiştirmek zarureti vardır. Böyle mükellefiyet haricinde bulunan kesamn kâfi miktarda olmadığını Hükümet anlayınca; böyle kuvve-i umumiyyeye hâlel getirmeyecek kısımların zeriyyatta istihdamiyle; yine gayeye göre hizmet etmiş olmak itibariyle, fazla miktarda mahsulât meydana getirmeyi düşünmüştür ki, bendeniz bu daha musiptir.

Karahisar-ı Sahib bakanı İsmail Şükrü Bey'in bölgesi ile alakalı sunmuş olduğu takrire karşılık Sırrı Bey takrirden eksiklik olan konuların üzerinde durulduğunu, belirtilen birtakım eksikliklerin de yerine getirildiğini dile getirmiştir.¹⁹⁸

Bolu'da mebusluk yapan Tunalı Hilmi Bey'in 30 Ocak 1922'de Ereğli kömür havzasına dair sorusunu Sırrı Bey yanıtlamıştır. Havza ile orman alanlarının düşman tehditlerine maruz olmadığını takrir içinde her vekâlete ait bir memurun bu alanlarda görevlendirilmesinin karmaşaya sebep olacağını ifade etmiştir.¹⁹⁹

1922 yılı Kasım ayında var olan siyasal durum ile ilgili İcra Vekilleri Heyeti'ne soru takriri iletilmiştir. Bu takririn yanıtlanması için Heyet-i Vekile'ye aktarılması sağlanmıştır.²⁰⁰

Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi hakkında Ankara iline nakledilmesi fikrinin görüşüldüğü esnada, Sırrı Bey müdüriyetin Ankara'da olması gerektiği konusunun altını çizmiştir. Tamir atölyelerinin olduğu Eskişehir'de de kalmasının uygun olabileceğine dair düşüncelerini de dile getirmiştir.²⁰¹

Malûmdur; müftü anlatışa göre fetva verir. Vekil Beyefendi noktai nazarlarını böyle izah ettikten sonra Heyeti Celilelerinin vereceği karar tabîî, muvafıktır. Şimdi de bendeniz

¹⁹⁷ 14 Mart 1338 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XVIII, s. 203-204.

¹⁹⁸ 25 Nisan 1338 TBMM Zabıt Ceridesi(1Dönem), Cilt: XIX, s. 406-408.

¹⁹⁹ 29 Haziran 1338 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXI, s. 165.

²⁰⁰ 6 Kasım 1338 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XXIV, s. 402.

²⁰¹ 18 Ocak 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVI, s. 410-412.

söyliyeceğim. Bundan sonra tarafeynin beyanatı mukayese Duyurulacak ve Heyeti Umumiye kararını verecektir. Evvelâ, bu Müdüriyeti Umumiyenin Konya'ya gitmesindeki sâifk ne idi? Tabîî Eskişehir ve havalisinin Yunanlıları tarafından istilâ edilmesi üzerideki bu, o vakit bir aralık Ankara'ya gelmişti. Bu Müdüriyette vukubulan tebeddül, efkârın da tebeddülünü intacettiği için Konya'ya gitmesini tashih ettiler. Tâbirime dikkat buyırulsun! (Anlamadık, tekrar edin sesleri) Eskişehir'in sükûtundan sonra Müdüriyet Ankara'ya gelmişti, Ankara'ya geldikten sonra bu Müdüriyet başka türlü idare olunuyordu. Fakat Müdüriyette tebeddül; merkezi; idarenin nerede tesis edileceği hakkındaki fikrin de tebeddülünü icab ettirdiği için Ankara'dan kalkıp Konya'ya gitmiştir. Onun için Eskişehir'in süku tundan sonra doğrudan doğruya Konya'ya gitmemiştir, Ankara'ya gelmiştir. Ve Müdüriyette tebeddül vâki olduktan sonra Konya'ya gitmiştir. Eğer merkezin Eskişehir'in sükûtundan sonra behemehâl Konya'ya gitmesi lâzım gelseydi, o vakit Ankara'ya hiç gelmemesi lazım gelirdi.

Dâhili istikraz faizine ait karşılığı konusuna dair Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'e sorularını iletmiştir. Bankada bulunan altınların hükümet elinde ne kadar olduğunu sormuş, Fehmi Bey de böyle bir para bulunmadığını dile getirmiştir.²⁰²

İşgallerin bittiği bölgelerdeki memurlar ile Heyet-i Vekile arasında olan ihtilaf konusu TBMM'nin gündemine taşınmıştır. TBMM görüşmelerinde Sırrı Bey mazbata içerisinde birtakım eksiklikler olduğunu belirtmiş, geniş bir biçimde konunun ele alınması konusuna dikkat çekmiştir.²⁰³

Maksadımı benden evvel Mehmed Şükrü Beyefendi ifade buyurdular. Heyeti Vekileden gelen evrakta görüyoruz ki, Heyeti Vekile bu hususta katiyen kendi mütalâasını göstermemiştir. Yalnız «Arada tehâlûfû af kâr vardır. Bunun için Heyeti Celileye müracaat ediyoruz...» diyorlar. Halbuki memleketin idaresi kendilerine mevdudur. Onun için bu idareyi hüsnü surette idame ettirmek için tedbir ittihazı lâzımdır. Evvel emirde aradaki ihtilâfın kendi taraflarından bize karşı izah olunması icab eder. Onun için bu tezkere deranunda Heyeti Vekilenin leh ve aleyhindeki mütalâatı neyse sarahaten göstermeleri lâzımdır. Gerçi Heyeti Vekile Reisi talâkati mahsusalariyle noktai nazarlarını burada izah ve tasvir buyurmuş iseler de sureti ifadeden, bu ifadat ya yalnız kendilerinin veyahut kendilerinin dâhil olduğu kısmın noktai nazarlarını izah ettiği anlaşılıyor. Buna muvafakat edenlerin... Şer'îye Vekilinin beyanatı da kâfi değildir. Bugün için bu meseleyi kemali

²⁰² 18 Ocak 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVI, s. 417.

²⁰³ 27 Ocak 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XXVII, s. 10-11.

bitarafı ile muhakeme edebilmek ve bazı adamları ölüme mahkûm ve hakkı hayattan mahrum edecek derecede bir karar verebilmek evveleminde Heyeti Vekileyi her hangi noktai nazarda olursa olsun burada meselenin tekrar. tavzihi, için davet etmediğimiz muktazayı adalettir. Korkarım ki, hakikati anlamaksızın yanlış bir karar veririz ve bu hatamız yüzünden birçok masum adamlar ölüme mahkûm kalırlar ki, büyük bir vebale girmiş oluruz.

Sırrı Bey, 7 Şubat 1923 tarihinde Adapazarı'nda milli hukukun zarar görmesine ilişkin taktir sunmuş, bunun görüşülmesi için Maliye Vekâlet'ine iletmıştır.²⁰⁴

10 Şubat 1923 tarihinde TBMM'ye Sırrı Bey tarafından üç taktir sunulmuştur. İlki İktisat Vekâleti tarafından satılacağı bildirilen madenler ile alakalıdır. Diğeri, Ankara Sanayi Mektebi'ne alınmış olan makineler ile ilişkilidir. Sonuncusu da alat-ı ziraiye mukavelenamesi ile ilgilidir. Bu mukavele, tarım aletlerinin ithal edilmesi, çiftçilere dağıtılması ve yine bu ürünlerin tamir edilebilmesi için gereken tamirhanelerin açılmasına dairdir. Bu da İktisat Vekâletlisine iletilmiştir.²⁰⁵

Mebuslar tarafından gönderilen mektupların sansürüne ilişkin soru taktiri sunarak konuyu Dâhiliye Vekâlet'ine iletmıştır.²⁰⁶

Ali Şükrü Bey olayına ilişkin hükümetin TBMM'ye bilgi vermesine yönelik taktiri Adliye Vekili yanıtlamıştır. Fakat Sırrı Bey, Dâhiliye Vekili tarafından yanıtlanmasını talep etmiştir.²⁰⁷

Bellioğlu, İstanbul matbuatında sansür olayının kaldırılmasına yönelik 2 Şubat 1923 tarihinde taktir sunmuştur. Yüce Meclis'in vereceği yetki ile derhâl sansürün kaldırılmasını talep etmiştir. Konuya dair İcra Vekilleri Heyet-i Reisi Rauf Bey konuya dair bir açıklama yapmıştır.²⁰⁸

“...Bendeniz taktirimi izah edeyim. Efendim Meclisin icraî kuvveti de haiz olması sıfatıyla bu taktiri verdim. Müsaade ederseniz Heyeti Celile'ye taktirimi izah edeyim. Bunda hakem alacak Heyeti Celile'dir. Gün geçecek, telâfisi gayrikabil ahval hadis olacak...”

²⁰⁴ 7 Şubat 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVII, s. 188.

²⁰⁵ 10 Şubat 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XXVII, s. 188,190.

²⁰⁶ 8 Mart 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XXVIII, s. 34.

²⁰⁷ 31 Mart 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XXVIII, s. 243-244.

²⁰⁸ 3 Nisan 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVIII, s. 317.

Seçim ile ilgili yaşanabilecek şikâyetlere dair Sırrı Bey, İstida Encümeni'nin merci gösterilmesi için takrir sunmuş, TBMM Başkanlığı tarafından yapılan işlemler benimsenmemiştir.²⁰⁹

Mebuslar için toplantının yeterli çoğunluğunu bozmayacak şekilde izin verilmesine yönelik Meclis Riyaseti tezkiresine usule dair birtakım fikirlerini belirtmiştir.²¹⁰

Sözüme başlamazdan evvel vaktiyle Sakarya Harbinde bu Meclisi Âlinin ifa ettiği ulvi hizmetin tecellisine yardım eden iki arkadaşımızın namını tebci etmesine müsaade ediniz. O da, Erzurum Mebusu Durak Beyle Sinob Mebusu Hakkı Hâini Beydir. (Alkışlar) Onlar, bizim hissiyatımızı takviye ettiler. Sözüme muteriz olan arkadaşlarımızın nazarı iltifatını o günkü celsenin zaptına celbederim. Ya ben hilafını iddia ediyorum veyahut kendileri beyhude müdafaa ediyor. Şimdi mevzua geldim. İzahtan müstağnidir ki, Meclisimizin şiarı bizzat hükümet etmek, ahval ve hâdisatı bizzat murakabe etmektir. İşte Meclisimiz bu vasfı mümeyyizi ile diğer meclislerden ayrılır. Bu vasfından tecerrüdettiği zaman alelade bir Meclisi Mebûsan halini alır ve o vakit de bize sorarlar. Efendiler, haili reisiniz? Eğer biz alelade bir Meclis olursak o başka. Fakat bu sual sorulduğunda ne diyeceğiz? O zaman - ki, o reis sizin şahsiyeti mâneviyenizdir - eğer siz o şahsiyeti manevinizden tecerrüd ederseniz o zaman yerinize kim kalacaktır efendiler? Bunu arnikan, düşünmek lâzımdır. Efendiler; milletin en büyük hakkı mukaddesinin tecelli edeceği bir zamanda, yani intihabat zamanında, bu Meclise terettübeden hakkı murakabe kimin tarafından ifa edilecektir?

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun ilk maddesinin değiştirilmesi ile ilgili kanun metninin görüşüldüğü esnada Sırrı Bey kanuna karşı olmadığını fakat uygulanması konusunda aksaklık yaşanabileceğini belirtmiştir.²¹¹

Beyefendiler! Abdülhamid Devri'nde on senelik hayatımı hapis hanede geçirdim ve onun için hürriyetin kıymetini senden daha iyi bilirim. Çok arzu ederdim, fakat bir hareket beni bu noktada söylemeye mecbur etmiştir. Masuniyeti şahsiye Kanunu burada müzakere edilirken Dâhiliye Vekili Muhterem Fethi Beyefendi, bu kanunun memlekette anarşi tevli edeceğini söylemişlerdi. Çok rica ederim, bu kanuna bugün memleketin ihtiyacı varım, yok mu? Burada beyanı mütalâa buyursunlar.

²⁰⁹ 5 Nisan 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVIII, s. 366.

²¹⁰ 5 Nisan 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XXVIII, s. 358-359.

²¹¹ 15 Nisan 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXIX, s. 187-188.

İstanbul Avans Kanununa dair yapılan görüşmelerde Sırrı Bey, İstanbul'dan gelmiş olan subay durumlarına dair yeteri kadar düzenleme yapılmadığının altını çizerek bu konu ile ilgili daha geniş düzenlemelere gereksinim olduğunu belirtmiştir.²¹²

Teşkilat-i Esasiye Kanunu'nda 95. Maddenin değiştirilmesine dair Sırrı Bey de konuşmuştur. Yaptığı konuşmada kanun içerisinde değişikliklerin yapıldığında eski maddenin kaldırılarak yeni bir madde eklendiğini, kanun içerisinde eski maddenin bulunmasının akıl karışıklığına yol açacağını belirtmiştir.²¹³

22 Temmuz 1931 tarihine ait ve 1873 numaralı kanuna ek kanunun görüşüldüğü esnada içeriğinin ne ile ilgili olduğu konusunda bir başlık bulunmadığı belirtilmiştir. Sırrı Bey, aynı zamanda kanun gönderilmesinde açıklayan bir ifadenin de eksik olduğunu belirtmiştir.²¹⁴

Bellioğlu, İktisat Vekâlet'inin iki ayrı kurum haline getirilerek ziraat Vekâleti kurulmasını ve Maliye Vekâlet'inin de Varidat Vekâleti ismiyle ayrılmasına dair TBMM'ye takrirlerini iletmiştir. Ancak takririn kabulü gerçekleşmemiştir.²¹⁵

Gümrük ile İnhisarlar Vekâleti teşkilinin gündeme taşındığı esnada Sırrı Bey eklenmesi gerekli olan birtakım durumların bulunduğunu belirtmiştir.²¹⁶

Kaçakçılıktan men edilme ve takip edilmesine yönelik kanunla ilgili görüşmelerde Sırrı Bey'e de söz hakkı tanınarak konuşması esnasında mazbata muharririne sorular yönlendirilmiştir. Soru içeriğinde ihtisas mahkemelerinin muntıkası tayin edilmediği için bazı karışıklıkların meydana gelebileceği konusunu vurgulamıştır.²¹⁷

Belediye vergi ve resim kanunu 37. madde tefsirine dair kanunun Dâhiliye Encümeni'nde değerlendirilmeden Meclis-i Umumi'ye iletilmesinden bahsedilmiş, bu nedenle de Sırrı Bey tarafından bu uygulama yönteminin doğru olmadığı belirtilmiştir.²¹⁸ Bu madde içeriği şu şekildedir:

Madde 37 – Bir geminin hareket limanında kolera, veba, sarihümma, lekeliümma ve çiçek vakaları ve yahut Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletince tayin ve ilân edilecek sair tehlikeli bir maraz salgını mevcut olmadığı halde verilmiş olan patentalar temiz addolunur. Bu hastalıklardan hariçten geldiği tebeyyün eden münferit vakaların zuhuru

²¹² 10 Ocak 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVI, s. 277-278.

²¹³ 28 Kasım 1931 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt: IV, s. 29.

²¹⁴ 21 Aralık 1931 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:V, s. 71-72.

²¹⁵ 29 Aralık 1931 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:V, s. 138-139.

²¹⁶ 29 Aralık 1931 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:V, s. 137

²¹⁷ 7 Ocak 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:V, s. 177, 192.

²¹⁸ 29 Şubat 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VI, s. 17-18.

patentaların temiz addedilmesine mani olmazsa da bu vakalar patentalarda işaret edilmiş olmalıdır.

İnhisar İdaresi'nin memur ve idari görevlilerinin alınmasına yönelik kanun tasarısının görüşüldüğü esnada Sırrı Bey, madde içeriklerinde bulunan ifade şeklinin sertliğine vurgu yaparak bu konunun idare tekelinde olduğunu belirtmiştir.²¹⁹

30 Temmuz 1931 tarihine ait 1881 numaralı matbuat kanunun görüşüldüğü esnada Sırrı Bey de söz hakkı almıştır. Açıklamasında iktidara göre matbuat kanununa yön verildiğini, meşruti idarelerde farklı, monarşi sistemlerinde farklı olduğunu altını çizerek, alınan kanun kararının kara bir leke olduğunu belirtmiştir ve bu ifade TBMM tarafından protesto edilerek sesli bir biçimde karşılanmıştır.²²⁰ 5680 sayılı Basın Kanunu diğer kanunlara nazaran daha özgürlükçü bir yapıdadır. Bununla beraber, 1881 sayılı kanun ile kurulmuş olan güdümlü basın anlayışından ayrılarak hükümetin basına dair denetleme yetkisine son verilmiştir. Kanun maddesinin basın ve basın özgürlüğüne olan bakışını ortaya koyması açısından ilk maddesinin birinci fıkrasında bulunan ve basın özgürlüğünü temel bir ilke olarak kabul ettiğini gösteren basın serbesttir ifadesi oldukça önemlidir.

Vilayet İdaresi Kanunu'nun 14. madde B fıkrasında kaza mal müdürü tabirinin değişimine yönelik yapılan görüşmeler sırasında Sırrı Bey mal müdürlerinin merkez ya da yerlerinden tayin edilmesi konusunun vali yetkisinde olduğundan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu ilgilendirmesinden dolayı bu açıdan değerlendirilmesi gerektiği konusunda açıklama yapmıştır.²²¹ Kanunun B fıkrası şu şekildedir:

“28 Nisan 1926 tarihli ve 823 numaralı kanun mucibine valilerin onay ve inhası ile veya mütalaası alınmasından sonra Maliye vekâleti tarafından tayin edilen varidat, muhasebe, tahakkuk şube müdürleri ile muhasebe mümeyyiz ve kaza mal müdürlerinden maada maliye memurlarını kapsamaktadır.”

İcra ve İflas Kanunu'nun değiştirilmesi konusu gündem olduğu sırada Bellioğlu kanunun 257-29 numaralı maddelerin birbirlerine yakın olmasından dolayı okunarak değerlendirilmesini talep etmiş ve maddelere dair fikirlerini belirtmiştir.²²²

İcra ve İflas Kanunu madde 257; Rehin ile temin edilmemiş ve zamanı gelmiş bir para borcunun alacaklısı, borçlunun üçüncü şahısta olan taşınır ve taşınmaz mallarını ve alacaklar ile diğer haklarını ihtiyaten haciz ettirebilir.

²¹⁹ 24 Mart 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VI, s.71-72.

²²⁰ 7 Mayıs 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VIII, s. 81-82.

²²¹ 9 Mayıs 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VIII, s. 98.

²²² 30 Mayıs 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 51- 54.

İcra ve İflas Kanunu madde 229; İhtiyati haciz isteyen alacaklı hacizde haksız çıktığı takdirde borçlunun ve üçüncü şahsın bu yüzden uğrayacakları bütün zararlardan mesul ve Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun 96. Maddesinde yazılı teminatı vermeğe mecburdur.

Hükümet olarak ofislerin açılmasına ve Ziraat Bankası katılımıyla satın alınacak buğdaylar konusu ile ilgili gerçekleştirilen görüşmelerde gördüğü eksiklerden bahseden Sırrı Bey, Bellioğlu, Karadeniz’de bulunan ormanların işletme haklarını almış olan şirketlerin fen kurallarına aykırı bir biçimde yapmış oldukları kesin karara dair Muhlis Bey’in yanıtlaması isteğini belirterek takrir sunmuştur. Yanıt olarak ormanların 1926’da alınmış olan bir kararla işletme haklarının firmaya devredildiğini fakat kesin hesaplama neticesinde meydana gelen farklı metreküpe sahip bir alanın bulunduğunu belirterek öncesinde yapılmış olan hesapların kesin bir hesap olmadığından dolayı bu tür bir farkın meydana gelmesinin normal olduğunu bildirmiştir.²²³

Ülkede iskeleler ve limanlar arasındaki posta seferleri hizmetlerinin kamu himayesine alınmasına ilişkin kanun maddelerinin görüşüldüğü esnada Sırrı Bey yaptığı konuşmada devletçilik uygulamasının sıkı bir biçimde uygulanmasını ekonomist bir vekil olarak eleştirmiştir.²²⁴

Afyonkarahisar ile Antalya demiryolunun inşaatı görüşüldüğü esnada Sırrı Bey de bu fikrin olumlu olduğunu ve destek verilmesi gerektiğini belirtmiştir.²²⁵

Gümrük memurlarının görevlerini suiistimal eden kişilerle görev mesleklerinde kendilerinden faydalanamayacaklarına dair uygulanacak kurallar ele alınırken, Bellioğlu rüşvet konusunda özellikle durmuştur.²²⁶

Memurluğu bırakmış olan Nafia memurları ve görevlilerinin yapamayacakları işlere dair kanun layihası tartışılmaktayken, Sırrı Bey ne olursa olsun görevden ayrılmış olan personellerin durumlarının netleştirilmesini talep etmiş, vekâlet dışında bir göreve tamah edip giden kişiler ile belirli şartlar doğrultusunda ayrılmış olan kişilerin eşit tutulmayacaklarını ve bu kişiler için daha sert kuralların uygulanmasının gerektiğini öne sürmüştür.²²⁷

²²³ 9 Temmuz 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 522-523.

²²⁴ 9 Temmuz 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 532.

²²⁵ 1 Nisan 1933 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XIV, s. 15.

²²⁶ 4 Aralık 1933 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XIX, s. 19 -157 ; , 18 Aralık 1933 , Cilt: XIX, s. 74-77

²²⁷ 7 Mayıs 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXII, s. 78, 80.

İktisat vekâleti kurum ve görevlerine yönelik kanun tasarısı değerlendirilirken Sırrı Bey bazı görevli kişilerin diğer vekâletlere göre aynı işleri yaptıkları halde aynı ücreti almadıklarının bu durumun da doğru olmadığını dile getirmiştir.²²⁸

2.2.3. Ekonomi ile İlgili Konuşmaları

Sırrı Bey, İstanbul'dan gelmiş olan mütekaidin ve mazulinin maaşlarına dair kanun teklifi sunmuştur ve bu teklifin görüşülmesi için Layiha Encümenine havalesi sağlanmıştır. Layiha Encümeni tarafından uygunluğu belirtilen teklif, Kavanin-i Maliye ve Muvazene-yi Maliye Encümeni'ne gönderilmiştir.²²⁹

Ankara ile Sivas demiryolu hattına ait trenin yakıt gereksinimi için Nafia bütçesine 20.000 eklenmesine dair yapılan görüşmelerde Nafia Vekili muhasebecisinden şikâyetler dile getirilmiştir. Bu noktada Sırrı Bey de bu duruma katıldığına dair bir konuşma gerçekleştirmiştir.²³⁰

1922'de bütçe görüşmelerinin yapıldığı esnada kendi şahsına bir satışmanın olduğunu belirterek bu konu hakkında konuşma yapmak istemiştir. Kürsüde yapılacak olan işlerin belirlenmiş bir planlama dâhilinde gerçekleştirilmesini, gereksiz harcamalardan kaçınılması gerektiğinin önemine vurgu yapmıştır.²³¹

Şahsım mevzuubahis oldu. Heyeti Aliye burada hakem olamaz, söz bendenizindir. Nizamname dâhilî bu hakkı bendenize veriyor. Muhterem Vekilimiz; her ilimde olduğu gibi, mantığın bir bahsi mahsusunu büyük bir itina ile tahsil buyurmuşlardır. Ya sözlerini inkâr veya tevil ederler, zabıtnamede vardır deniyor. Hacı Bekir Efendi bir şey söylüyor, reddediyorlar. Zapta müracaat olunuyor, yine ısrar buyuruyorlar ki; böyle söz söylemedim diye. Fakat esnayı hitabette selâmeti beyanlarını haleldar etmemek için söyleyiveriyorlar. Çünkü bilâhare bundan nükûl ediyorlar. Onun için nükûl etmek, evet inkâr etmek, tevil, tahvil, tebdil etmek kabildir. Binaenaleyh sözlerinin hakikate ne kadar muvafık olduğunu düşünmek kendileri için müşkül bir şey değildir. İşte Hacı Bekir Efendi ile olan menazıranız... Vekil Beyefendi her ne vakit bir maksadı terviç arzusuna düşseler evveleminde Meclisi Âlinizi tehyiç ederler. Ecdadımızın mefahirinden bahsederler ve hakikaten âkilâne diyeceğim o hassalarını hürmetle takdir ederim. İyi bir manevra ile kendi maksatlarını, Meclisi Âlinin mübeceel hissiyatını tehyiç ederek kabul ettirirler. Fakat bütçeye teallûku yoktur. (Handeler) Sonra, son dakikada, son muzafferiyeti tamamıyla

²²⁸ 27 Mayıs 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXII, s. 300- 301.

²²⁹ 24 Ocak 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt: VII, s. 352; 21 Şubat 1337 ,Cilt:VIII, s.327.

²³⁰ 24 Ocak 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: VII, s. 356.

²³¹ 1 Şubat 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:VIII, s. 47-48.

lâyık olduğu veçhile elfazı mutantana ile burada tekrar ediyor ve onun tahtında bir maksat temin ediyor. (O da bir marifet sadaları) Sonra Babîâli meselesi oldu. Tenkit edildi. Biz o Babîali'yi isteriz, istemeyiz, maksadımız şudur, budur denildi, tekrar yine kemali selâsetle tevile kalkıştılar ki, biz o Babîâli'yi isteriz ki, Budapeşte'de muahede yapıyor. Tabii değil mi? Budapeşte'de muahede akteden Babîâli'nin o zamanki ihtişamını kim istemez? (Handeler). Fakat bunu da söylemekle yine onun altında şöyle hakikate makrun olmayan bir maddeyi Heyeti Muhteremelerine kabul ettirmiş bulunuyorlar. Fakat bütçeye teallûku yoktur.

Umum Jandarması Kumandanlığında 1336 yılının bütçesinde münakale icrası ile ilgili kanun maddesinin görüşüldüğü esnada Sırrı Bey bazı memuriyet pozisyonlarında usulsüzlüklerin yapıldığını ve bu durumun önüne geçilebilmesi için bir girişim olmadığını vurgulamıştır.²³²

Efendim, Hamdi Namık Bey biraderimiz pek kıymetli idare memurlarından olması hasebiyle kendilerini bir hatadan vikaye için kendi haklarında bir hizmette bulunmak emelinden mümbais... Ufak bir ikaz, eğer hakkımda itabı müstelzim olmasa idi bu hususta söz söylemeğe gelmezdim. Fakat Hamdi Beyefendiye vazife-i hürmeti ifa için müsaadeleriyle bir hatalarım tashih edeceğim. Maatteessüf vebali mânevisi kendilerine ait olmak üzere ifşaatta bulunacağım. Hakkâri Mutasarrıfı Bayram Hüsnü Efendi sekiz yüz liraya yakın harcırah aldılar. Uzun müddet mahalli memuriyetine gitmedi ve ondan sonra yakın bir yere tahvil buyuruldular ve oraya gittiler. Yeni memuriyetlerine göre alacakları harcırah eski memuriyetlerine göre alacağı harcırahın belki sekizde birini tutmaz. Farkı ne oldu? İkincisi; Keskin kaymakamı - ismini hatırlamıyorum. Davet uzak bir mahalle tâyin olunduklarından dolayı - hatırımda kaldığına göre, yedi yüz lira harcirah almışlardır. Mahalli memuriyetlerine azimet buyurmadılar. Tabii o halde şu iki ismin tezkârı zannederim ki, bu hususta söz söyleyen hoca efendi hazretlerine hak verirler ve aynı zamanda da Hamdi Namık Bey arkadaşımızı da haksız çıkarırlar.

Maliye Vekâletinin 1336 tarihine ait bütçesi incelendiğinde Sırrı Bey'in defterdarlıkların kaldırılıp kaldırılmadığını sorarak, vekâletin merkez teşkilatına ait bazı görevlilerin birleştirilmesinin daha uygun olduğunu belirtmiştir.²³³

Demek geçmişe dair bir şey söylemeyeceğiz, peki efendim. Defterdarlık unvanı, defterdarlığa ait olan hakkı müktesep olduğu muhakkaktır. O hususta Beyefendi ile

²³² 26 Ocak 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: VII, s. 379.

²³³ 1 Şubat 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: VIII, s. 53-55.

müşterektim. Senelerden beri hizmeti sebketmiş bir adamın hizmetine mukabil aldığı maaşı şimdi tenkis etmek Hükümetin menfaat ve adaletiyle mütenasip değildir. Yalnız ince bir nokta vardır ki Beyefendiye onu müsaadeleriyle sormak istiyorum. Buradaki merkez teşkilâtında devir müdüriyetlerine getirilen zevat, defterdarlıktan daha dun mertebede bulunan zatlardır. Maliye meratibinden üçüncü, dördüncü derecede bulunan zevatı böyle bir merkezde müdüriyet makamına getirmekten ise, zaten fazla maaş alan defterdarları bu makamlara getirip de oradan inhilâl edecek defterdarlıkların yerine birer muhasebeci tâyin etmemek muvafık mı idi? İkinci سوالım: Vilâyet, liva ve kaza memurları, tahsildarlar ile müfredat kâtipleriyle emlâki emiriye memurlarının birleştirilmesi kabil mi? Değil mi? Bunları birleştirmek için bir tarık, bir tedbir bulunarak masrafta iktisat yok mu efendim?

Gaziantep'e yardım edilmesine dair yapılan görüşmeler esnasında Sırrı Bey, bu durumla alakalı fazla görüşme yapılmasına gerek olmadan yardımların kabulünü talep etmiştir:²³⁴

Zamanımızda milletlerin döktüğü kan, hukuku siyasiye temin eder. Milletlerin temin ettikleri hukuku siyasiye, döktükleri kanın azlık ve çokluğu ile mütenasiptir. Hatta Hükümeti matbualarına isyan eden kavimlerin uzun müddet kan dökmesine, bir gün gelir ki, mileli saire hasbel insaniye müdahale ederek mâni olurlar. Bunların tâbi oldukları Hükümet artık işe ehemmiyet vermiyor der ve işe müdahale ederler. Bu da gösteriyor ki, zamanımızda dökülen kanların kıymeti mahsusası vardır. Gaziantep ise, bu kanı kendi mefkûresi, kendi ırzının selâmeti namına, dökmüştür. Onun için iki ciheti nazarı dikkate almak lâzımdır. Birisi, fazilet perestîşkârı olan milletler, mileli saire, hak ve hukuk müdafî olan Gaziantep'e herhalde tarihi beşeriyette bir mevkiî mahsus verirler ve onun harekâtını tebcil ile yâdederler. Bunu bildikten sonra mileli sairenin vereceği bu kıyamete nazaran bizim nasıl, ne kadar düşünmemiz icap eder. Biz kendimizi takdir edelim. Filvaki İslâmın tarihi baştanbaşa mefahir ile doludur ve ondan dolayı da İslâm tarihindeki mefahiri düşünerek Antep'e yalnız Gazi unvanını vermekle iktifa ettik. Fakat biz kendi ananemize riayetten ona bir unvan vermekle oradaki biçaregânın üzerine elbise mi yapmış oluyoruz? Ha teşekkür ederim. Emin olalım ki, şu asırda Antep kasabası Hristiyanlara makar olsaydı ve onun muhacirleri Hristiyan olsaydı, onların göstermiş olduğu celâdet kendi mensup olduğu kavmin ve mensup olduğu milletin dindaşlarının o kadar galeyanını mucip olur ki, bugün orasının taşları bile altından yapılabilirdi. Biz mefahirimize sadık kalmak istersek,

²³⁴ 5 Aralık 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XV, s. 25.

oradaki şühedanın kemiklerini sızlatmamak arzu edersek bu meseleyi, hatta münakaşa etmeksizin kabul etmeliyiz.

Kilikya bölgesinin işgal edilmesi esnasında Pandazapulos isimli bireyin bazı istasyonlarda indirilmiş araçlarda ve gereçlerde yolsuzluk yaptığına dair bilgiler gündeme taşınmıştır. Bu durumun maliyetinin on milyon lirayı aşacağı Sırrı Bey tarafından belirtilmiştir:²³⁵

“...Onun münakaşasını istemek pek doğrudur. Çünkü pek çok böyle mesaili mühimin sual şeklinde gittiği zaman dairelerde ölüyor. Meclisi Âliniz bu meseleyi haiz olduğu ehemmiyetle mütenasip bir surette müzakere etmeli, mesele gayet mühimdir. Bu Bodasa ki on milyon lira çalmıştır...”

Askeriyenin emrinde olan yük hayvanlarının karşılıksız ihtiyacı olan köylülere verilmesine ilişkin kanuna yönelik yapılan görüşmeler esnasında Sırrı Bey hayvanların hesapsız olarak toplandıklarını bu nedenle halkın üretimini ve geçim kaynağını derin bir şekilde etkisi altına aldığını belirtmiştir. Hayvan yemlerinin küçük memurlar tarafından çalınmış olduğunu da ifade etmiştir.²³⁶

Meselenin bidayetinde Abdülgafur Efendi hocamız gayet musip bir mütalâada bulundular. Heyeti Celile bilmiyorum, niçin onu tecviz buyurmadılar? Mesele gayet mühim, itham kılıklı sözler söyleniyor. Karşıda buna cevap verecek kimse yok. Hayır, iktisat Vekâletine ciheti aidiyeti yoktur. Mevzu bahis olanını mesele başka burada Meclisi Âliye terettüp edecek mesuliyeti defî için düşüneceğimiz başka bir madde vardır. Hüseyin Avni Beyin irat buyurduğu veçhile bidayetten bu hayvanlar köylülerden toplandığı zaman ihtiyaç. Nispetinde toplanmalı ve ihtiyaç nispetinden fazla olanlarda köylülerin elinde bırakılmalıydı. Hayvanatı böyle hesapsız, kitapsız bir surette köylüden alarak, ölüme mahkûm bir halde bırakmak affedilir bir kabahat değildir. Onun için birinci derecede alâkadarlarından soracağımız sual, bunu sizin ihtiyacınızın fevkinde niçin fukarayı ahaliden aldınız? Bunun cevabı yoktur. İşte İaşeler gözümüzün önündedir. Fakat Meclisi Âli o kadar âlicenaptır ki, mesullerine karşı daima âtîfetkârane ve cemilekârane muamelede bulunduğu için cüretle bu hareketlerine daima devam ediyorlar. Ve bundan sonra da edeceklerdir. Binaenaleyh Meclisi Âlinin İni sükûtu kendisine1 büyük, büyük mesuliyet tevcih ediyor. Arkadaşlarımızdan iki zat iki cümle söyledi. Bunun teveccüh ettiği dairesi kendi defterine yazılmış iki ithamname şeklinde telâkki ederek, her hakle

²³⁵ 9 Aralık 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XV, s. 84.

²³⁶ 20 Aralık 1337 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XV, s. 180-181.

bunun cevabını vermek mecburiyetindedir. Birisi idare edemiyorlar; bu cümlelerin tazammun ettiği manayı sarîh aynı zamanda acizdir. Aciz mutlaktır.

Ziraat Bankası'nın şube gelir giderlerine yönelik kanun teklifleri görüşüldüğü esnada Roma ve Ziraat Bankası arasında olan ortak işlerden dolayı banka parasının yenilmesi suretiyle şüpheli bir biçimde iflas etme ihtimali konusunda İktisat Vekâletinin uyarılması gerektiğine vurgu yapmıştır:²³⁷

Mazbata Muharririnden sual ediyorum. Roma Bankasının Ziraat Bankasıyla aralarında olan mesailden dolayı Ziraat Bankasının paralarını yemek için hileli bir surette iflâs etmek ihtimali galiptir, Onun için zatîlileri tarafından İktisat Vekilinin nazarı dikkati celbediliyor. İktisat Vekâleti şimdiden tahkikat icra etsin. Evvelemirde banka, ne maksatla ve ne gibi bir hileye tevessül ederek iflâs cihetine gitmiştir? Bu cihet anlaşılsın. İhtimal ki aralarında antant yapmışlardır.

Dış ülkelerden getirilecek çift ve damızlık hayvanlar ve makineler için akaryakıt ürünlerinin gümrük vergisinden muaf tutulmasına dair kanun görüşmelerinde Sırrı Bey, TBMM'den gelen kanun maddelerinin pek çoğunun halka bir fayda sağlamayacağını fakat halka yararı olacak nadir kanunlardan biri olduğunu belirtip derhal kabul edilmesini önermiştir:²³⁸

Ben o kanaatteyim ki, Meclis-i Âli ilk defa olarak halkın menafimi zâmin bir kanunla önümüze geliyor. Şimdiye kadar yaptığımız kanunlar «Böyle yaparsa idam olunur, şöyle yaparsa küreğe konulur» zemininde idi. Pek azı halkın menafime temas ediyordu. Halkın menafimi temin edici kanunları az düşündüğümüzü itiraf etmek lâzımdır. Onun için Meclisi Âliye sevk olunan bu kanunun Meclis-i Âli'de en müsait şeraitle kabulü cümlemiz için. ahassı ameldir. Harbi Umuımı memleketlerde insanları ne kadar azaltmışsa zürrain hayvanatını da o kadar azaltmış olduğuna şüphemiz yoktur. Bunları telâfi için buhar kuvvetinden, makina kuvvetinden istifade ettiğimiz halde vâsi arazimizi zer'edecek ne insanımız, ne hayvanımız ve ne de vesaitimiz vardır. Bunu yapacak ancak makinadır. Makkıayı istimal ettiğimiz takdirde, on adamın göreceği bir işi bir adamın yapabilmesi kabil olacaktır ki, o vakit mesaimizden hakkiyle istifade etmiş olacağız. Binaenaleyh, bu kanunu belki filân noktai nazardan Meclisten geçirmek lâzımdır.

Adapazarı'nda bulunan kereste fabrikası gündeme taşındığında Sırrı Bey de söz hakkı almıştır. Yaptığı konuşmada fabrikanın halka miri usulüne uygun olarak yapılmış

²³⁷ 13 Ocak 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVI, s. 326.

²³⁸ 24 Ocak 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XXVI, s. 479- 480- 499.

olduğunu fakat fabrikanın açılması esnasında anonim şirket levhasının asıldığını bu durumun da halka yapılan bir haksızlık olduğunu dillendirmiş, fabrika durumuna yönelik Maliye Vekâletine soru önergesini yöneltmiştir.²³⁹

Bellioğlu, Antakya bölgesinde icra edilmiş olan mezalimlere dair soru takririni 31 Ocak 1923 tarihinde incelenmesi üzerine Hariciye Vekâlet'ine iletmiştir.²⁴⁰

1339 yılı bazı mebuslar tarafından istense de düzenli bir bütçe ile geçirilmemiş bu sebeple de seçimden sonra TBMM'nin açılmasına kadar kurumlara avans olarak tahsisatların verilmesi ile olaylar yönetilmiştir. İlerleyen zamanlarda geçici bütçe yapmak olanaklı olacaktır. Savaş şartları ve idarelerin düzenli bir biçimde kurulamaması bütçe yapılmasını zorlaştırarak harcama miktarlarına dair fikir üretilememesine sebep olmuştur. Bu durumdan dolayı da avans kanunu görüşmelerinde firmalara diğer yıllarda verilmiş olan tahsisatlar esas alınmak zorunda kalınmış, olağanüstü harcamalar içinse avans kanunlarına ek tahsisatların yapılmasını düzenleyen kanunların çıkartılmasına ön ayak olunacaktır.

1339'da yıla ait bütçe hazırlanması mali yıl içinde mümkün olmamıştır. Bu sebeple gerçekleştirilen bütün tahsisatlar üç aylık avans kanunları halinde verilmiştir. Bütçe meseleleri yeni mali yılın başlangıcı olan 1 Mart'a kadar çözülme durumunda olsa bile TBMM, bu konuya dair bir önceki yıl harcamalarını belirleyerek yeni yıl ile alakalı kurumlardan gelecek olan bilgileri toplayamamıştır. Bu nedenle 1339 Senesi 311 sayılı Birinci avans kanunu çıkartılmıştır. 1339 yılının ilk avans kanunu ile ilgili söz alarak kanun içerisinde belirtilmiş olan üç aylık süre zarfının kabul edilemeyeceği ile ilgili fikir belirtmiştir.²⁴¹

Şark-1 Anadolu demiryolları ele alınırken Sırrı Bey madenlerin doksan dokuz sene gibi uzunca bir süre içerisinde imtiyaza verilmesinin fazla olduğunu, bu durumun daha kısa zamanlı olması gerektiğini belirtmiştir.²⁴²

Beyefendi! Madenleri işletmek hakkı şimendiferlerin ücret ve imtiyaziyle mütenasiib olarak... Deniliyor. Hâlbuki madenlerin nazariyatı ahîre mucibince, devletleştirme nazariyesi mucibince, otuz senede imtiyaz verildiği mesibuk değildir. Sonra devletler herhalde bir hak alırlar. Erbabı imtiyazdan yüzde bir şey almak bu asrı aihîrde eyyamı

²³⁹ 29 Ocak 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVII, s. 63-103-133-134.

²⁴⁰ 31 Ocak 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVII, s. 70.

²⁴¹ 28 Şubat 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt: XXVII, s. 517-518- 525.

²⁴² 8 Nisan 1339 TBMM Zabıt Ceridesi(1.Dönem), Cilt:XXVIII, s. 510-511.

ahîrede katiyeti riyaziye ile kararlaştırılmış bir meseledir. Onun için madenlerimizi böyle 99 sene şirkete vermekteki maksat nedir? Ve böyle vermekliğı muhtacı tefsir görüyorum.

Maliye Vekâlet'inin 1931 yılı bütçesi değerlendirilirken huzur hakkı adıyla bir maddenin bulunduğu belirtilerek bu maddenin kaldırılmasına rağmen bütçe içerisinde hâlâ neden bulunduğu sorusunu yöneltmiştir.²⁴³

Milli Müdafaa Vekâlet'inin 1931 yılındaki bütçesi görüşülürken Sırrı Bey, donanma ile ilgili tahsisatın yetersiz olduğuna vurgu yapmıştır.²⁴⁴

Maliye Vekâleti görüşmelerinde matbuatlar da değerlendirilmiştir. Bellioğlu, bu alanda gereken iyileştirmelerin gerçekleştirilemediğini muhalefetin yeteri kadar fikirlerini belirtmediğini bildirmiştir.²⁴⁵

I. Dünya Savaşı, Dünyanın ekonomi düzenini yerle bir etmiştir. Savaş sonrasında kazanan devletlerin yenik düşen devletlere ağır şartlı antlaşmalar imzalatmaları, ekonomi ve siyasal ilişkilerin dönüşü olmayan bir yola girmesine sebep olmuştur. Uluslararası piyasalarda fiyatların hızlı bir şekilde düşmeye başlaması 1921 yılında ilk ekonomik krizin çıkmasına sebep olmuştur. 1922-27 yılları arası bazı durgunluklar olsa bile dünya ekonomisinde genel olarak olumlu gelişmeler gözlemlenmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin yaklaştığı dönemlerde dünya ekonomisini yöneten devletler, gerekli olan tedbirleri almamışlardır. Bunlardan İngiltere ile ABD tarafından alınan tedbirler yetersiz kalmıştır. Aynı zamanda birtakım gelişmiş ülkelerin de ekonomik açıdan kendi milli çıkarlarını korumak için çabalaması krizi kaçınılmaz bir hale getirmiştir.

Kriz, 1929-1933 dönemleri arasında neredeyse üç kat gerileme göstermiştir. Türkiye diğer ülkelere nazaran daha iyimser bir şekilde krizi karşılamıştır. Bunun nedeni bu sene içerisinde iklim koşullarının oldukça uygun olması ürün çeşitliliğinin fazla olacağı beklentisini de yanında getirmesidir. 1932'de Dünyada ekonomik kriz giderek daha fazla hissedilmeye başlamıştır. Siyasal ve ekonomi durumlarına yönelik TBMM görüşmelerinde Sırrı Bey ekonomi temelinde bulunan özel girişimlerin geliştirilmesine yönelik fikirlerini beyan etmiştir.²⁴⁶

İspirto içerikli içki üretimleri idaresinin 1931 yılındaki bütçede birtakım maddelerde münakale icrası değerlendirilirken herhangi bir idare tarafından yürürlüğe

²⁴³ 15 Temmuz 1931 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:III, s. 106-107.

²⁴⁴ 18 Temmuz 1931 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:III, s. 192.

²⁴⁵ 25 Temmuz 1931 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:III, s. 357.

²⁴⁶ 29 Kasım 1931 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IV, s. 56-60.

konulmuş olan maddelerin TBMM tarafından en doğru şekilde yürütüleceğini umduğunu ifade etmiştir.²⁴⁷

Evkaf Vekâlet'ine ait bütçe görüşmelerinde kanun içinde mevcut olan birtakım noktaların açık bir şekilde ifade edilmesini talep ederek böylece vekâlet bütçesinin daha iyi anlaşılabilmesine vurgu yapmıştır.²⁴⁸

Jandarma Umum Kumandanlığı 1931 yılına ait bütçesinde münakale yapılmasına ilişkin kanunun görüşüldüğü esnada kanun nedeninin ne olduğuna dair bir ifade bulunmadığını ve artan kalem olduğu takdirde oradan aktarmanın yapılacağını anlaşıldığını bunun ise yerinde bir davranış olmadığını altını çizmiştir.²⁴⁹

Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 1932 yılındaki bütçe kanuna dair görüşmelerinin yapıldığı esnada Sırrı Bey geçen yıl da bu konuya dair konuşmaların gerçekleştiğini hatırlatarak Evkaf bütçesinin hükümet ile alakalı olduğunu ve TBMM'de görüşülmeye lüzum olmadığını belirtmiştir. Ayrıca İstanbul'da bazı alanlarda vakıfların sıkıntılı durumlarına da açıklamalarında yer vermiştir.²⁵⁰

Takas Komisyonunun teşkil edilmesine dair yapılan görüşmelerde maddenin ana sebebi ile ilgili fikirlerin yeterli olmamasından bahsederek ithalat ve ihracatlar arasında olan dengenin önemine vurgu yapmıştır.²⁵¹

Tahlisiye Umum Müdürlüğü'nün 1932 yılına ait bütçesinde bütçenin daha iyi bir biçimde anlaşılması için tablo hazırlanmasına gerek olduğunu ve bu şekilde bir çalışmanın daha tatmin edici olduğunu belirtmiştir.²⁵²

İspirtolu içkiler ile ilgilenen idarenin 1932 yılı bütçesinde birtakım maddelere ayrılmış olan miktarın çok ve içerik olarak uygun olmadığını dile getirerek oturumda içkinin yasaklanmış olduğuna yönelik bazı maddeler TBMM gündemine taşınmıştır.²⁵³

Tuz İnhisarı Umum Müdürlüğü'nün 1932 yılına ait olan bütçede devletçilik etkisinin giderek hissedilmiş olan kanunlardan tuz inhisarına Sırrı Bey de katılmıştır. Köy ve şehirde yaşayan kişilerin aynı fiyatlardan tuz satın aldıklarını belirterek bu durumun adaletsizlikten ibaret olduğunu belirtmiştir.²⁵⁴

²⁴⁷ 17 Aralık 1931 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:V, s. 50-51.

²⁴⁸ 24 Aralık 1931 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt: V, s. 93.

²⁴⁹ 31 Mart 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt: VI, s. 83-86.

²⁵⁰ 12 Mayıs 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VIII, s. 107-108-110.

²⁵¹ 12 Mayıs 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VIII, s. 115-116.

²⁵² 28 Mayıs 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VIII, s. 165-167.

²⁵³ 28 Mayıs 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VIII, s. 314-314-316- 318.

²⁵⁴ 28 Mayıs 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VIII, s. 308.

Seyr-i Sefain İdaresi'nin 1932 yılına ait bütçe görüşmelerinde Sırrı Bey bütçe maddeleri ve madde içerisinde yer alan miktarların uygunluğu bulunmadığına dair fikir belirtmiştir.²⁵⁵

Bellioğlu, bütçe tamamına dair olan görüşmelerinde aksaklıkların bulunduğunu farklı vekâlet bütçelerinden örnek göstererek açıklamaya çalışmıştır. Maddelerden bazılarının da karışık olduğunu belirtmiştir.²⁵⁶

Adliye Vekâlet'ine ait bütçe görüşmelerinin yapıldığı esnada Sırrı Bey mahkeme yanında kurulmuş olan ihtisas mahkemelerinin üstünde durarak mahkemelerin kurulmasının uygun olmadığını belirtmiştir.²⁵⁷

Dâhiliye Vekâlet'inin 1932 yılına ait bütçe görüşmelerinde umumi müfettişlik kurumlarının durumunu güney illerde yaşanan kaçakçılıkların önlenmesine dair önlemlerin yeterli olmadığını, vilayetlerin ıslah edilmesi konusunda yeteri kadar ilgilenilmediğini vurgulamıştır.²⁵⁸

Duyun-ı Umumiye'ye ait 1932 yılının bütçesi değerlendirilirken kurumun geleceğine dair fikirlerini belirtmiş, Maliye vekili Mustafa Abdülhalik Bey de görüşmelerin devam ettiğini ifade etmiştir.²⁵⁹

Hariciye Vekâlet'ine ait olan 1932 yılı bütçe görüşmelerinde Antakya'nın vaziyeti Mahmut Esat Bey'in takriri sonucu gündeme taşınmıştır. Bellioğlu, konuşmasında kendisinin öncesinde söylemiş olduğu konuları dillendirdiğini, endişe etmekte haklılık payının olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰

İktisat Vekâletine ait 1932 yılı bütçe görüşmelerinde İstanbul limanının serbest bölge olup olmaması konusunun açıklık kazanmadığını, Ticaret ve Sanayi odalarına yönelik kanununda da birtakım eksikliklere rastladığını ifade etmiştir.²⁶¹

Ziraat Vekilliği'nin bütçesi incelenirken konuşma yapan Sırrı Bey, ziraat müdürlerin yeteri kadar ziraat konuları hakkında bilgilendirilmedikleri ve kredinin sağlanması konusunda destek eksikliği gibi farklı konular üzerine dikkat çekmiştir.²⁶²

Milli Müdafaa Vekâletine ait olan 1932 yılı bütçesinde bir önce olan yıla nazaran 15 milyon kadar azalmanın görüldüğünü, azalmanın da Zekai Bey'i rahatsız etmesine

²⁵⁵ 30 Mayıs 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VIII, s. 387-388.

²⁵⁶ 20 Haziran 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 198;

²⁵⁷ 22 Haziran 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 262.

²⁵⁸ 22 Haziran 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 251-252.

²⁵⁹ 22 Haziran 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 240.

²⁶⁰ 23 Haziran 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 267.

²⁶¹ 23 Haziran 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 276-278

²⁶² 23 Haziran 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 289-292.

rağmen subayların ve askerlerin çabasıyla para ile yapılabilecek birtakım işlerin mümkün olabileceğini konuşmasında dillendirmiştir.²⁶³ Fikirlerinin yapıcı bir özellik taşıdığını belli etmiştir.²⁶⁴

Türkiye Afyon Yetiştiriciliği Satış Kooperatifi'nin kurulması ile ilgili söz hakkı alarak, çay ile şeker konusundaki gibi afyonda tekelciliğin uygulanmaya çalışıldığını belirtmiştir.²⁶⁵

Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'nın teşkil edilmesi konusunda yapılan görüşmelerde Bellioğlu, öncesinde ekonomik konular ile alakalı fikirlerin değerlendirilmediğini, son zamanlarda gündem olan layiha ile alakalı da bu durumun açık bir biçimde yansıdığını belirtmiştir.²⁶⁶

Nafia Vekâleti ile süren bütçe görüşmelerinde Sırrı Bey, Sanayi Mektebi'nin üzerinde durmuştur. Vekile yöneltmiş olan soruların yetersiz olduğunu ve mektebin daha aktif bir biçimde çalışabileceğini belirtmiştir.²⁶⁷

Ziraat Vekâlet'inin bütçe görüşmeleri sürerken orman kullanılması ve Avrupa ülkelerine gönderimi sağlanacak olan orman işçileri konusunda Bellioğlu, açıklayıcı bilgiler takdim etmiştir.²⁶⁸

Devlet Demiryolları ile Limanlar İşletmesi'nin bütçe görüşmelerinde söz hakkı alan Bellioğlu bütçe içerisindeki farklı maddeler arasında nakil yapılmasının ciddi bir konu olduğu ve bu nedenle bu usulün çok fazla devam ettirilmemesinin uygun olacağını belirtmiştir.²⁶⁹

Dış ticaret amacıyla tütün satılması üzerine bir firma kurulmasına yönelik kanun tasarısında firma sermayesi ve gerçekleştireceği işlerin belirlenmesinde daha doğru yaklaşımların meydana gelebileceğini Sırrı Bey belirtmiştir.²⁷⁰

Devlet Demiryolları İşletmesine ait 1929 yılındaki kesin hesapta söz almış olan Sırrı Bey, Maliye Vekâleti'nin demiryolu açığını kapatabilmek için istikraz yapmasına izin verdiğini belirterek bütçedeki konulara yönelik de eleştirilerini belirtmiştir.²⁷¹

²⁶³ 26 Haziran 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 345.

²⁶⁴ 3 Temmuz 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 467, 470.

²⁶⁵ 3 Temmuz 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 480-483.

²⁶⁶ 7 Temmuz 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:IX, s. 501-503.

²⁶⁷ 18 Mayıs 1933 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XV, s. 154-155.

²⁶⁸ 21 Mayıs 1933 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), C.XV, s. 262-264.

²⁶⁹ 18 Kasım 1933 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XVIII, s. 19.

²⁷⁰ 18 Aralık 1933 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem),Cilt: XIX, s. 74, 77.

²⁷¹ 23 Aralık 1933 TBMM Zabıt Ceridelsi(4.Dönem), Cilt:XIX, , s. 99-101.

Dâhili istihlak vergisine dair 1718 numaralı kanuna uyan farklı bir kanunda benzin konusu değerlendirilirken, Sırrı Bey şeker ile bağlantılı bir konuya değinmek istese de konuyla alakalı olmadığından dolayı TBMM tarafından tepkiye uğramıştır.²⁷² Bu kanunun ilk maddesi değerlendirilirken Sırrı Bey kanuna esas olarak teşkil eden durumun net bir biçimde belirtilmemiş olduğunu vurgulamıştır.²⁷³

Maden mahrukatı ile madeni yağlar inhisarına dair kanun değerlendirilirken, İnhisarlar Vekâleti ve Maliye ile Bütçe Encümenleri tekliflerinin birbirlerinden farklı olduklarını ve bu durumun düzeltilmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur.²⁷⁴

Muamele Vergisi kanun görüşmeleri esnasında iş durumuna göre işçi çalıştırılabileceği, işçilerin sayısının az veya çok olmasının iş gereğine göre belirlenebileceğini belirtmiştir.²⁷⁵ Bu kanuna göre banka ve sigorta firmalarının nasıl olursa olsun yaptıkları tüm muameleler, kendi lehlerine her ne sebeple olursa olsun nakdî ya da hesaben almış oldukları paralar banka ve sigorta muamele vergisine tabii tutulmaktadır.

İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1934 senesine ait bütçeler görüşülürken Sırrı Bey İnhisarlar Müdüriyetinin yapısına dikkat çekerek gereken eleştirileri yapmıştır.²⁷⁶

Tahlisiye Umum Müdürlüğü'nün 1934 mali yılı bütçe kanunu içinde doktorlara ödenmekte olan maaşlar konusunda Sırrı Bey söz sahibi olmuştur. Bu maaşların azaltılabileceğini bu şekilde de biraz tasarruf edilebileceğini ifade etmiştir.²⁷⁷

Buğdayları koruma kanunun TBMM görüşmelerinde bu vergilerin öncesinde ekmek üzerinden alındığı veya Almanya'daki gibi un çuvallarından alındığını bu uygulama makul olduğu için tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur.²⁷⁸ Buğday koruma karşılığı vergi kanunu bir buğday tüketim vergisi kabul edildiği için buğdayın yüksek miktarlarda işlenip tüketildiği un fabrikalarında vals ve elek sistemli değirmenlerde üretilen ya da yabancı ülkelere getirilen her çeşit buğday ve çavdar ürünlerini korumaya almıştır.

Muhtelif maddelerden tahsis edilecek olan istihlak vergisine dair çıkan kanundan dolayı Sırrı Bey çimento üzerinden fikirlerini bildirmiştir. Çimento üzerinden alınmakta olan vergi oranının yüksek olduğunu belirtmiştir.²⁷⁹

²⁷² 19 Nisan 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXI, s. 85.

²⁷³ 21 Nisan 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXI, s. 98-106.

²⁷⁴ 26 Mayıs 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXII,s. 256-257

²⁷⁵ 7 Mayıs 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXII, s. 46, 48.

²⁷⁶ 26 Mayıs 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXII, s. 249-252.

²⁷⁷ 21 Mayıs 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXII, s. 184.

²⁷⁸ 28 Mayıs 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXII, s. 360.

²⁷⁹ 28 Mayıs 1934 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XXII, s. 370-371.

2.2.4. Eğitim ile İlgili Konuşmaları

1932'den sonra Tıp Fakültesi'nden mezun olan kişilerin mecburi hizmetlerinin kaldırılması ile ilgili açıklamalarda görev süresini tamamlamış olan doktorların merkezden izin alınmadığında görevini tamamlayıp tamamlamayacağına yönelik Sıhhiye Vekili Refik Bey'e soru iletmıştır. Bu kişilerin üç yıllık süreyle tayininin gerçekleştiğini yıl bitmesine yakın kendi yerine birinin bulunamaması halinde beklemek zorunda olmadığını belirtmiştir.²⁸⁰

Yüksek Mühendis Okulu'nun 1932 yılındaki bütçesine dair yapılan görüşmelerde Sırrı Bey okulda kaç öğrenci mevcudunun olduğunu, yıl sonunda kaç mezun verdiğinin bilgisini Hilmi Bey'den talep etmiştir.²⁸¹

2.3. Hüseyin Sırrı Bellioğlu'nun Liberalizme Geçiş Hakkındaki Düşünceleri

Dünyada ekonomik kriz etkilerinin gittikçe artması, Serbest Cumhuriyet Fırkası denemeleri, Türkiye'de tek parti yönetimi tarafından getirilmiş olan problemler ve sıkıcı bir devletçilik politikası 1931 seçimlerinde TBMM'de müstakil grubun kurulması konusunu gündeme taşımıştır. Mutedil şeklinde başlamış olan devletçilik giderek yoğunlaşmaya ve rejim de daha otoriter bir hal almaya başlamıştır. Siyasal ve ekonomik liberalizmin dünya üzerinde giderek güç kaybetmesi TBMM'de iktisat liberalizminin güçlü bir savunmacısı haline gelmiştir. Hüsnü Kitapçı, Halil Menteşe Beyler TBMM'nin bu akımda en önemli temsilcileri olarak kabul edilmelerine rağmen Hüseyin Sırrı Bellioğlu, yaptığı konuşmalarda onlara göre liberalizme daha sadık bir çizgide kalmıştır.

Bellioğlu, liberalizme karşı sergilemiş olduğu tutum ve yaptığı eleştiriler neticesinde diğer dönemde mebus seçilememiştir. Celal Bayar, Türkiye sınırlarında liberalizme insan dilinin henüz dönmediği bir süreçte Sırrı Bey'in bu akımı güçlü bir biçimde savunduğunu belirtmiştir.²⁸²

Liberalizm akımının dünyada güç kaybına uğradığı bu süreçte Sırrı Bey, Türkiye'de devletçilik uygulamalarına sınır getirilmesini, dış borçlanma ve yabancı uzmanların getirilmelerinin sağlanarak, dünya açık ekonomi politikasının takip edilmesini desteklemiştir. 1930 yıllarında giderek ideoloji hareketi halini alan otoriteye eleştiriler yapılmaya başlamıştır. Bu eleştiriler içerisinde Yakup Kadri Bey'in vatan düşmanlığı ile

²⁸⁰ 5 Mayıs 1932 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:VIII, s. 53-54.

²⁸¹ 29 Nisan 1933 TBMM Zabıt Ceridesi(4.Dönem), Cilt:XIV, s. 119-120.

²⁸² Murat Yılmaz, *Liberalizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 144.

suçlanmış olması en şiddetli eleştiriler arasında olabilir. Bellioğlu'nun fikirleri içe kapanmış bir ekonomiyi takip eden ülkede dikkat çekerek, Lozan Antlaşması'nın ruhuna aykırı olduğu vurgulanmıştır. Sırrı Bey'in düşüncelerini sürekli destekleyerek savunması, kuvvetli itirazları, devletçilik ilkesinin 1937 senesinde anayasaya dâhil edilmesini gündeme taşımıştır.

Döneme ait bütçe görüşmelerinde devletçilik ile ekonomi mücadelesinin sıkça yaşandığı görülmüştür. Ekonomik ortamın ağır etkilerinin ve siyasal ortamda görülen otoriteleşme 1932 yılına ait bütçe görüşmelerini oldukça etkilemiştir. Sırrı Bey, devletin vasıflarından bir tanesinin halkçılık olduğunu, bu özelliklere uygun biçimde adımlar atılması gerektiğini vurgulamıştır. Devletin kendine ait gücü vatandaşlarının güç ve teşebbüsleri yerine ikame edilmeye çalışıldığını, krizin ön plana çıkartılarak devletçilik ilkesinin belirlenmiş şartlarının aşıldığını vurgulamıştır.

Dünya krizinin sanayi ülkelerinde meydana geldiğini, Türkiye'de ise sorunların tarım alanlarında kriz olduğunu vurgulamakta bu durumun nedeninin de hükümetin ihraç konusunda sorumluluklarını yerine getirmemesine ve akılcı önlemler alarak uygulamamasına bağlamaktadır. Bu konulara dair Yunanistan tarafından geliştirilen olumlu politikaların dikkate alınması istenmektedir. Yunanistan örneği dönem içinde sıkça incelenmiş, partinin genel sekreteri olan Recep Bey, İsmet Paşa ile Dışişlerinde Vekillik yapan Tevfik Rüştü bey üzerinde olumsuz etki bırakmıştır.²⁸³

Bellioğlu, yapılan tartışmalarda muhatap olduğu kişilere karşı serbestlik ve eşitlik talep etmektedir. Partilerin ve hükümet sisteminin tarafsız olması durumunda kendi düşüncelerinde başarıya ulaşacağını düşünmektedir. Parti grup toplantıları esnasında bu tür tartışmaların yapılmasını istemektedir. Bu düşünceleri doğrultusunda grubun ikna olmasını hedeflemektedir. Sırrı Bey'in giderek otorite sahibi olan bir partiyi ikna edeceğini düşünüyor olması şüphesiz oldukça şaşırtıcı bir durumdur. Bu fikirlere karşın Recep Peker cumhuriyetçi, milliyetçi, laik ve samimi olması durumunda liberalizmin savunulabileceğini belirtse de tarafsızlığının ne şekilde korunacak olması kuşkularını gündeme taşımaktadır.

Recep Bey'e göre, Sırrı Bey devletçilik ile halkçılık kavramlarını birbirine karşı çatışma halinde olduğunu yansıtmaktadır. Ekonomi alanında devam eden problemler devletçiliğin çözüm odaklı olmamasından değil devletçilik kavramının yeteri kadar uygulanamıyor olmasından kaynaklıdır. Sırrı Bey tarafından eleştirilen kooperatifçilik ise Cumhuriyet Halk Fırkasının temel esaslarından olduğunu belirtip sertçe eleştirmektedir.

²⁸³ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye* (İstanbul, 1945), 26.

Devletçiliğe karşı olan fikirlerini Sefain İdaresine dair eleştirileri meydana getirmektedir. Sefain İdaresi, senelerdir gücünü kaybetme sebebi dünya genelinde baş gösteren buhran haline bağlanması doğru değildir.

Sefain İdaresinin küçük limanlarını milli firmalara bırakıp asıl görevinin dış ticaretin geliştirilmesine dair yapılacak çalışmalar olduğu belirtilmiştir. İdare milli firmaları destekleyeceği yerde onlar ile haksız bir rekabet haline girmiş fakat bu rekabet halinde pek çok avantaja rağmen başarıya ulaşamamıştır. İşletmelerin sahipleri kendilerine konu ile gönderilen mektubu İktisat Vekili tarafından okunması gerektiğinin altını çizmiştir. Posta Vapurculuğu Anonim Şirketi'nin kurulmasına yönelik 9 Temmuz 1932 tarihli kanuna ait layihada deniz taşımacılığının devlet haline getirilmesi gündeme taşınmıştır. Ancak Kitapçı Hüsnü Bey ile Sırrı Bey bu duruma net olarak karşı gelmişlerdir.

Devletçilik kelimesi mutedil teriminin belirtilmeden kullanılması sonucunda koyu bir devletçiliğin kullanılmaya başladığını göstermektedir. Edilen itirazların gittikçe yükselmesi sonucu İktisat Vekilliği'nden Mustafa Şeref Bey istifa ederek bu konuları daha fazla dikkate alan Celal Bayar vekillik görevine getirilmiştir. Bu durum da özel teşebbüslerin bitirilmesinin yanı sıra devletçilik kavramının giderek sıkı bir şekil aldığını göstermiştir. Ticaret sözleşmesine sahip olmayan ülkeler ile yapılacak olan ithalatlara yasak, sınır ve kayıt uygulamalarına dair kanunun 28 Aralık 1931 tarihine ait görüşmelerde Sırrı Bey, hükümet tarafından çıkartılacak kanunların iktisat genel kurallarını değiştiremeyeceğini, yeniden yapılacak olan kanunlarda da bu duruma dikkat edilmesini talep etmiştir.

Adliye Vekilliği yapan Yusuf Kemal Bey, Sırrı Bey'in düşüncelerinin Cumhuriyet Halk Fırkası fikirlerine karşıt olduğunu belirterek bu durumun zamanının geçtiğini bildirmiştir. Devletin gittikçe artan gücü karşısında tüccarların yaşayacakları sıkıntıları azaltmak için iktisat ile ticaret müdürleri ile değil belediye başkanları, heyetleri ve ticaret odalarının katıldıkları bir komisyon aracılığıyla kullanılmalarını talep etmektedir. Sırrı Bey, vakıf kurumlarının 8 Haziran 1931 tarihine ait bütçe görüşmelerinde devletin laik olduğunu bu sebepten dolayı evkaf bütçesinin TBMM'de görüşülmesine lüzum olmadığını bildirmiştir.

Vakıflar bütçesi özel hukuku ilgilendirmesinden dolayı hiçbir şekilde kamu hukuku içinde yer alamamaktadır. Sırrı Bey'in bu konuya dair olan çabaları bir netice doğurmamıştır. Bellioğlu, vakıflara dair yaptığı konuşmalar sonrasında TBMM dışında

uyarı almıştır. 21 Haziran 1932 tarihinde yapılan genel bütçe görüşmelerinde aldığı uyarılar ile ilgili konuşmuştur. Recep Bey'in kendisine uyarıda bulunduğunu, toplantılarda mahzurlu görülerek kendisini açıklamaya çalışmıştır. Sırrı Bey bu muhalefetliğinden dolayı V. Dönem mebus seçimlerinde aday gösterilmemiştir.

Recep Bey ile İsmet Paşa'nın Bellioğlu'nun karşıt düşüncelerine tahammül edemediği oldukça açıktır. Bu nedenle de beşinci dönem TBMM adayı gösterilmemiştir. Ayrıca Milli Mücadele dönemi harp masraf tutanaklarında yapılan sahtekârlıklara da adının karışmasından dolayı 1935 yılının Nisan ayında Bakanlar Kurulu tarafından verilen kararla dokunulmazlığına son verilmiştir. 1940 yılının Mart ile Nisan aylarında Cumhurbaşkanı'na, Genel Kurmay Başkanı'na, Yüksek Askeri Şura Üyelerine, gazete ve üniversitelerin hocalarına Cumhurbaşkanını ve hükümeti hedef alan eleştiri mektupları göndererek bu yazılar sonucunda tutuklanmıştır. Affedilmek için verdiği çabalar sonucunda 16 Mayıs 1951 yılında TBMM'de kabul edilmiş olan 5765 sayılı özel kanun ile hapis hayatı sona ermiştir.

SONUÇ

Hüseyin Sırrı Bellioğlu Osmanlı Devletinin Batılılar tarafından ‘Hasta Adam’ diye tabir edildiği Muharrem Kararnamesinin ilanı ve Duyun-u Umûmiyenin varlığı ile ekonomik yönden çöküşe girdiği bir dönemde 1876 yılında Kıbrıs’ta dünyaya gelmiştir.

Osmanlı Devletinin en zor yüzyılında öğrenim hayatına Kıbrıs’ta başlayan Sırrı Bey hayatının ve öğrenim serüvenin başından itibaren devlet ve millet meseleleri ile yakından alakadar olmuş ayrıca hayatı boyunca yapmış olduğu işlerden anlaşılacağı üzere kendisine döneminde yaşanan tüm gelişmelerden vazifeler çıkartmış ve milli sorumluluk bilincine sahip olmuştur.

Varlıklı bir ailenin tek çocuğu olmasına rağmen tüm hayatı boyunca liberal ve milli görüşlerini her platformda dile getirmekten çekinmemiş ve hayatının her kademesinde savunduğu düşünceler neticesi ülke idarecileri ile yaşadığı sorunlar sonucunda genç yaşta ilk mahkûmiyetini almış ve bu mahkûmiyet onun için son da olmamış, ilerleyen dönemlerde tekrar hapis cezasına mahkûm edilmiş ancak bu cezalar dahi onu fikirlerini savunmaktan alı koyamamıştır.

1897 Osmanlı-Yunan savaşına gönüllü olarak katılmış Milona Kahramanları arasında yer almış ve kendisine ‘Yunan Harp Madalyası’ verilmiştir. Sultan II.Abdülhamit’e dahi eleştiri yöneltecek kadar fikirlerini savunan Hüseyin Sırrı Bellioğlu son Osmanlı Mebûsan Meclisinde yer alan Milli Mücadele yanlısı ‘Felah-ı Vatan’ grubunun kurucusu olmuş ve meclisin Misak-ı Milliye ilan etmesinin baş aktörü olmuştur.

Hüseyin Sırrı Bellioğlu, İzmit(Kocaeli) Mebusu olarak son Osmanlı Meclis-i Mebûsan’ında yer almış, İstanbul’un işgalinden sonra Ankara’ya gelerek Milli Mücadeleye katılmış birinci ve dördüncü dönemlerde TBMM’de İzmit Milletvekilliği yapmıştır. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde devletin birçok kademesinde önemli görevler almıştır.

Samet Ağaoğlu’nun Kuvayı Milliye Ruhu isimli kitabında “İnkılabın İlk Muzafferî” diye adlandırdığı Bellioğlu yeni kurulmuş bir devletin vizyonunu takiben milli fikirlerin ağır geldiği taraflar ile toplum yapısını, dini özgürlükleri ile laiklik ve basın özgürlüğü konularında liberalizmin etrafında mecliste kendine has tutarlı konuşmalar yapmıştır.

Fransızların 1921 Ankara Antlaşması ile Anadolu’dan çekilmesi ardından ülkemiz sınırları dışında kalan ve Suriye’de bulunan Türkiye Selçuklu Devleti kurucusu olan Süleyman Şah Türbesinin olduğu Caber Kalesi’nin Türk topraklarından sayılabilmesi için

büyük mücadele vermiştir. Hatta bu konu için o kadar çok ısrar etmiştir ki dava arkadaşları Hüseyin Sırrı Bellioğlu için bu denli önem taşıyan bir zafer neticesinde artık “Sırrı’nın na’sını buraya defnedeceğiz.” şeklinde takılmışlardır.

II. Meşrutiyet’ten beri liberal görüşleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Maliye Nazırı Cavit Bey ile yakınlığı bilinmektedir. Birinci TBMM’de daha özgür ve daha serbest bir siyasi yaşamı benimsemiş olan II. Grup içinde yer almıştır. Liberalizm ile ilgili fikirleri IV. Dönem içinde daha net olarak yansımıştır.

TBMM Hükümeti tarafından sıkı bir biçimde uygulanan devletçilik politikası, 1932 yılında genel ve vekâlet bütçelerinde yapmış olduğu konuşmalarda açık bir biçimde görülmektedir. İktisadi liberalizmin bu şekilde bir ortamda dillendirilmesi ve yapılan eleştiri katkıları dönemin siyasal yapısı incelendiği zaman ayırt edici bir nitelik şeklinde görülmektedir.

Hüseyin Sırrı Bellioğlu’nun hayatını incelemek Osmanlı Devletinin son dönemini ve yeni Türkiye Devleti’nin kuruluş dönemini her yönüyle incelemektir. Bu çalışma her ne kadar biyografik bir çalışma gibi gözüксе de Meclis-i Mebûsan Zabıtları, TBMM Zabıt Cerideleri ve döneme ait gazeteler ışığında olduğu için biyografi araştırmalarından daha derin anlam içermektedir. Hüseyin Sırrı Bellioğlu; Milli duygu sahibi, olayları kavraması açısından yapılan gerçekçi eleştirileri ülke problemlerinin karşısında sunmuş olduğu çözüm önerileri ve renkli kişiliği açısından dönemin iz bırakan kişileri arasında yer almıştır.

KAYNAKÇA

- Abalıoğlu, Yunus Nadi. *Ankara'nın İlk Günleri*. İstanbul: Sel Yayınları, 1955.
- Aksoy, A. Şerif. *İttihat ve Terakki*. İstanbul: Nokta Kitap, 2008.
- Akşin, Sina. "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebûsanın Ele Aldığı Başlıca Sorunlar". *SBFD* 25/2 (1970), 101-122.
- Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I, Mutlakiyete Dönüş 1918-1919*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Aldıkaçtı, Orhan. *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 61 Anayasası*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1982.
- Altuğ, Yılmaz. *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul (1997), 39
- Alpagut, Berkay vd. *Hüseyin Sırrı Bellioğlu*. Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Arıkan, Zeki. *24 Temmuz 1908'e İzmir'den Bir Bakış, 100. senesinde Jön Türk Devrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Aydın, Mesut. "Yeni Türk Devleti ve Misak-i Milli". *Dergi Park Akademi*. Sayı:9 (1999).58
- Azizata, Fatih Serkan. "Birinci Jön Türk Hareketinde (Genç/Yeni Osmanlılar'da) Milli Egemenlik İzleri".*Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.Cilt:15, Sayı:1 (2003),13-26.
- Başar, Ahmet Hamdi. *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*. İstanbul, 1945.
- Bayioğlu, Funda. *II. Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebûsan'ın Yeniden Açılması ve 1912'de Kapanışı Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1973.
- Bilmez Bülent, Can. *Demir Yolundan Petrole Chaster Projesi*. İstanbul: Tarin Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Bingöl, Sedat. *150'likler Meselesi*. İstanbul: Bengi Yayınları, 2010.
- Canlıbel, Şenalp. "Bir Portre Denemesi: Hüseyin Sırrı Bellioğlu". *Siyaset ve Tarih* 1 (2019).
- Ceylan, Ayhan. "Parlamentoya Uzanan Süreçte Türk Kamu Hukukunda Danışma". *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

- Çadırcı, Musa. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Çakır, Gül. “1921 Yılı TBMM Zabıt Ceridelerinde Sovyet Rusya İle İlgili Görüşler”. *Gaziantep Üniversitesi* 2/21 (2022).
- Çelik, Hüseyin. *Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye’de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Çevik, Mehmet. "Nutuk'taki İfadeleriyle Atatürk ve Milli Birlik(Vahdet-i Milliye). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:11, Sayı:1 , 255-256.
- Demir, Fevzi. *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-İ Mebûsan Seçimleri 1908-1914*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*. Ankara: Sahaf Yayınevi, 2003.
- Diler, Zühal. “Küre İlçesinde (Kastamonu) Nüfus Özellikleri”. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi* 5 (2021), 254.
- Efe, Ayla. *Muhassıllık Teşkilatı*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Erdem, Ufuk. “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31/2 (2021), 1055-1068.
- Ertaş, Erdal ve Kırkpınar, Kenan. “Amerikan Emperyalizminin Ayak Sesleri: Wilson Prensipleri ve Osmanlı Kamuoyu”. *Çağdaş Türkiye Araştırma Dergisi* 22/45 (2023), 524-544.
- Ezherli, İhsan. *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebûsanı (1877-1920)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayını, 1992.
- Gazel, Ahmet Ali. “Osmanlı Devletinde Parlamento Fesihleri 1877-1920”. *Cumhuriyet Tarih Araştırma Dergisi* 35 (2022), 69-98.
- Gazel, Ahmet Ali. *Osmanlı Meclis-İ Mebûsanında Parlamenter Denetim*. Konya: Çizgi Kitapevi, 2007.
- Gökbel, Asaf ve Şölen, Hikmet. *Aydın İli Tarihi*. Aydın: Ahmet İhsan Basımevi, 1936.
- Gökbilgin, M.Tayyip. *Milli Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisi’nin Açılmasına*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2011.
- Güler, Ali. *Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve Anlamı*. Ankara, 2002.
- Güneş, İhsan. “Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun (1921 Anayasası’nın) Yapılış Süreci”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/2 (25 Haziran 2020), 233-256. <https://doi.org/10.18037/ausbd.758067>

- Güneş, İhsan. *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1997.
- Halıcı, Şaduman. *Milli Mücadele’de Kuşadası ve Söke (1919-1922)*. İzmir: Yeniyo1 Matbaası, 2009.
- Hatip, Murat. *Düzce’nin Milli Mücadele Döneminde Ankara’ya Karşı Ayaklanma Siyasetinin Yeniden Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, 2018.
- Hürmen, F. Rezan. *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin(Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*. İstanbul: Arma Yayınları, 1993.
- İlkin, Selim. "1922-1923 Yılları Türkiye'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi". *Türkiye İş Bankası Uluslararası Sempozyumu : Bildiriler ve Tartışmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları , Ankara(1984). 742-744
- İsmail, Sebahattin. *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*. İstanbul: Kesrtaş Yayınları, 1998.
- İnan, Afet. *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. Ankara (1977),145
- Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Kansu, Mazhar Müfit. *Mustafa Kemal Paşanın Sivas Kongresini Açılış Konuşması*. Ankara, 1969.
- Karal, Enver Ziya. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. İstanbul (1964).29
- Karagil, Hasan Nezat. *Kıbrıs, Dün - Bugün, Yarın*. İstanbul: Yaylacık Yayınları, 1975.
- Kaya, Mehmet. “Meclis-i Mebûsan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri”. *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 2014.
- Kılıç, Seda, Kaya. *1876 Kanun-i Esasi’sinin Hazırlanması ve Meclis-i Mebûsan’ın Toplanması*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Kili, Suna - Gözübüyük, Şeref. *Türk Anayasa Metinleri*. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1985.
- Kurbanlı, Murat. “1876 Tarihli Kanuni Esasi’nin Pozitif Hukuk Açısından Kısa Bir İncelenmesi”. *Konya Barosu Dergisi* 1/1 (2021), 185-203.
- Kurt, Ümit. “Provokasyona Gelmeyenler: 1911-Adapazarı”. *Tarih Dergisi* 2/85 (2021).
- Kızıltan, Yılmaz." I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ı".*Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt.26, Sayı:1(2006), 251-272.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2003.

- Olgun, Kenan. *1908-1912 Osmanlı Meclisi-İ Mebûsanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2008.
- Olgun, Kenan. "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 27/79 (2011), 1-35.
- Oral, Mustafa. "Tarihsel Perspektifte ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye". *İleri Dergisi* 28 (2006).
- Ortaylı, İlber. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880*. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Örs, Orhan. "Kuruluşundan I. Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti". *Atatürk Yolu Dergisi* 51 (2013), 689-699.
- Özkök, Rüknu. *Milli Mücadele Başlarken Düzce-Bolu İsyanları*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971.
- Ragıp, Mustafa. *Manastır'da Patlayan Tabanca*. İstanbul: Bengi Yayınları, 2007.
- Sait(Akbaytugan), Ali. *Chester Projesi Hakkında Bazı Tenkidöt ve Mütâlaât*. Ankara: Asistan Yayınları, 2014.8-9
- Sayın, Abdurrahman Vefik. *Tekalif Kavaidi*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)*. Ankara: TTK, 1994.
- Soysal, Mümtaz. *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997.
- Şimşir, Bilal. *Malta Sürgünleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1997.
- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim. *Egedeki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Bey*. Ankara: T.T.T.K.B Yayınları, 1989.
- Teziç, Erdoğan. *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları, 2004.
- Toprak, Zafer. "İlan-I Hürriyetin 80. Yıldönümünde 1908 Seçimleri Ve Mebûsan Hatıraları". *Tarih ve Toplum Dergisi* 6 (1988).
- Tunaya, Tarık Zafer. "1876 Kanun-I Esasi Ve Türkiye'de Anayasa Geleneği". *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 1*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt Iı, İttihat Ve Terakki-Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.
- Unat, Faik Reşit. “Atatürk’ün Toplamak İstedığı ‘Meclis-İ Müessisan’”. *Belleten* 21/83 (1957), 483-487.
- Us, Hakkı Tarık. *Meclis-i Mebûsan (1293- 1877)*. İstanbul: Vakit Yayınları, 1954.
- Uyanık, Mevlüt. “Osmanlı Düşünce Tarihinde Parlamenter Sistem Arayışları: İslamiyet’in Belirleyiciliği Üzerine Değerlendirmeler”. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49-50.
- Yalçın, Edip Semih. *Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti*. Ankara, 2007.
- Yavuz, Bige Sükan. "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Kasım.1999-2003, Sayı:24. 527-561
- Yener, Abdulnasır. “Sultan Abdülaziz’in Tahtan İndirilişi ve Darbeyle Gelen Meşrutiyet”. *Şehir ve İrfan Dergisi* 106 (2016).
- Yılmaz, Murat. *Liberalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- “İkdam” (27 Temmuz 1908).
- YENİDÜZEN. “TC Ekonomi Eski Bakanı: Kıbrıslı H.Sırrı Bellioğlu”. 01 Ocak 2011. Erişim 30 Mart 2024. <https://www.yeniduzen.com/tc-ekonomi-eski-bakani-kibrisli-h-sirri-bellioglu-23692h.htm>
- “Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”. C. 28. Ankara, 2003.

EKLER

Ek 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Albümü 1920-2010

İZMİR

Sırrı Bey (Hüseyin Sırrı BELLİOĞLU)

Kıbrıs/Lefkoşa - 1876, Nuri - Ayşe - Mülkiye Mektebi terk - Az düzey Fransızca ve Rumca - İdare - İktisat - Ticcar - Nafia Kâtibi, Kastamonu Belediyesi Sandık Emni, Belediye Başkâtibi, Zonguldak, Mudurnu, Düzce ve Adapazarı Kaymakamı, Amare, Kerbela ve Amasya Mutasarrıfı - Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân IV. Dönem İzmir Mebusu - I. Dönem İzmir Milletvekili - Hariciye Encümeni Reisi - Evli, 2 Çocuk.

Ölüm Tarihi: 28.09.1958

Ek 2. Hüseyin Sırrı Bellioğlu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hal Tercümesi

[illegible]

Ek 3. Meclîs-i Mebûsan Seçim Mazbatası

[illegible]

Ek 4. TBMM 1. Dönem Seçim Mazbatası

[illegible]

Ek 5. TBMM 4. Dönem Seçim Mazbatası

[illegible]

ÖZ GEÇMİŞ

YUNUS EMRE ÖZTÜRK

Öğrenim Bilgisi

Doktora	 Üniversitesi
Başlangıç bitiş tarihi	 Ana Bilim Dalı (Danışmanın unvanı adı SOYADI)
Yüksek Lisans	 Üniversitesi
Başlangıç bitiş tarihi	 Ana Bilim Dalı (Danışmanın unvanı adı SOYADI)
Lisans	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Başlangıç bitiş tarihi	Tarih Ana Bilim Dalı

Eserler

A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

1. ...

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

1. ...

C. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar veya kitaplardaki bölümler:

1. ...

D. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

1. ...

E. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

1. ...